

तैत्तिरीय
आरण्यकम्

Colophon

This document was typeset using X_YTeX, and uses the Sidhanta font extensively. It also uses several TeX macros designed by H. L. Prasād. Practically all the encoding was done with the help of Ajit Krishnan's mudgala IME (<http://www.aupasana.com/>).

Acknowledgements

The initial ITRANS encodings of some of these texts were obtained from <http://sanskritdocuments.org/> and <https://sa.wikisource.org/>. Thanks are also due to Ulrich Stiehl (<http://sanskritweb.de/>) for hosting a wonderful resource for Yajur Veda, and also generously sharing the original Kathaka texts edited by Subramania Sarma. See also <http://stotrasamhita.github.io/about/>

FOR PERSONAL USE ONLY
NOT FOR COMMERCIAL PRINTING/DISTRIBUTION

अनुक्रमणिका

तैत्तिरीय आरण्यकम्	1
प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः	1
द्वितीयः प्रश्नः	33
तृतीयः प्रश्नः	47
चतुर्थः प्रश्नः	60
पञ्चमः प्रश्नः	83
षष्ठः प्रश्नः	111
सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली	124
अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली	129
नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली	135
दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्	139
कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम्	172
प्रथमः प्रश्नः	172
द्वितीयः प्रश्नः	184
तृतीयः प्रश्नः	198

॥ तैत्तिरीय आरण्यकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः ॥

ॐ भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभिर्य॑जत्राः।
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ संस्त॑नूभिः। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः। स्व॒स्ति
न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः। स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑
अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पतिर्दधातु॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒
शान्तिः॑॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभिर्य॑जत्राः।
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ संस्त॑नूभिः। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पतिर्दधातु॥
आप॑मापाम॒पः सर्वाः॑। अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमु॑तः॥ १॥

अ॒ग्निर्वा॒युश्च॒ सूर्य॑श्च। स॒ह सं॑श्चस्कर॒द्धिया॑। वा॒य्वश्वा॑ रश्मि॒पत॑यः।
मरी॑च्यात्मानो॒ अद्रु॑हः। दे॒वीर्भु॑वन॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे सु॒त।
महा॑नाम्नीर्महामा॒नाः। म॒ह॒सो म॑ह॒सः स्वः॑। दे॒वीः प॑र्जन्य॒सूव॑रीः।
पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे सु॒त॥ २॥

अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा रक्षः॑। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पार॑घम्। अ॒पाघ्ना॑मपं
चा॒वर्ति॑म्। अप॑दे॒वीरि॑तो हि॒त। वज्रं॑ दे॒वीरजी॑ताꣳश्च। भु॒वंन॑
दे॒वसू॑वरीः। आ॒दि॒त्यान॑दि॒तिं दे॒वीम्। योनि॑नोर्ध्वमु॒दीप॑त।
शि॒वा नः॑ शन्त॑मा भवन्तु। दि॒व्या आप॑ ओष॑धयः। सु॒मृडी॒का

सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि॥३॥

[१]

स्मृतिः प्रत्यक्षमैतिह्यम्। अनुमानश्चतुष्टयम्। एतैरादित्यमण्डलम्। सर्वैरेव विधास्यते। सूर्यो मरीचिमादत्ते। सर्वस्माद्भुवनादधि। तस्याः पाकविशेषेण। स्मृतं कालविशेषणम्। नदीव प्रभवात्काचित्। अक्षय्यात्स्यन्दते यथा॥४॥

तां नद्योऽभि संमायन्ति। सौरुः सती न निवर्तते। एवं नानासमुत्थानाः। कालाः संवत्सरः श्रिताः। अणुशश्च महशश्च। सर्वे समवयत्रितम्। सतैः सर्वैः संमाविष्टः। ऊरुः सन्न निवर्तते। अधिसंवत्सरं विद्यात्। तदेवं लक्षणे॥५॥

अणुभिश्च महद्भिश्च। समारूढः प्रदृश्यते। संवत्सरः प्रत्यक्षेण। नाधिसंत्वः प्रदृश्यते। पुटरो विक्लिधः पिङ्गः। एतद्वरुणलक्षणम्। यत्रैतदुपदृश्यते। सहस्रं तत्र नीयते। एकः हि शिरो नाना मुखे। कृत्स्नं तदुत्तुलक्षणम्॥६॥

उभयतः सप्तैन्द्रियाणि। जल्पितं त्वेव दिह्यते। शुक्लकृष्णे संवत्सरस्य। दक्षिणवामयोः पार्श्वयोः। तस्यैषा भवति। शुक्रं तै अन्यद्यजतं तै अन्यत्। विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि। विश्वा हि माया अवसि स्वधावः। भद्रा तै पूषन्निह रातिरस्त्विति। नात्र भुवनम्। न पूषा। न पशवः। नऽऽदित्यः संवत्सर एव प्रत्यक्षेण प्रियतमं विद्यात्। एतद्वै संवत्सरस्य प्रियतमं रूपम्। योऽस्य महानर्थ उत्पत्स्यमानो भवति। इदं पुण्यं कुरुष्वेति। तमाहरणं

दद्यात्॥७॥

[२]

सा॒क॒ञ्जानां॑ स॒प्त॒थ॒मा॒हुरे॒क॒जम्। षडु॑द्य॒मा ऋष॑यो दे॒व॒जा इति॑।
तेषा॑मि॒ष्टानि॒ विहि॑तानि॒ धाम॑शः। स्था॒त्रे रे॑जन्ते॒ विकृ॑तानि
रूप॑शः। को नु॑ मर्या॒ अमि॑थितः। सखा॒ सखा॑यमब्रवीत्।
जहा॑को अ॒स्मदी॑षते। यस्ति॒त्याजं॑ सखि॒विदः॑ सखा॑यम्। न
तस्य॑ वा॒च्यपि॑ भा॒गो अ॑स्ति। यदी॑ शृ॒णोत्य॒लकः॑ शृ॒णोति॥८॥

न हि प्र॒वेदं॑ सु॒कृत॑स्य॒ पन्था॑मिति॑। ऋ॒तुर्ऋ॒तुना॑ नुद्य॒मानः॑।
वि॒न॒नादा॒भिधा॑वः। षष्टि॑श्च त्रि॒शंका॑ व॒ल्गाः। शु॒क्लकृ॑ष्णौ च
षाष्टि॑कौ। सा॒रा॒ग॒व॒स्त्रैर्ज॑रदक्षः। व॒स॒न्तो व॑सु॒भिः स॒ह। सं॒व॒त्स॒रस्य॑
सवि॒तुः। प्रैष॑कृ॒त्प्रथ॑मः स्मृ॒तः। अ॒मूना॑दय॒तेत्य॒न्यान्॥९॥

अ॒मू॒श्च॑ परि॒रक्ष॑तः। ए॒ता वा॒चः प्र॑युज्यन्ते। यत्रै॒तदु॑प॒दृश्य॑ते।
ए॒तदे॒व वि॑जानी॒यात्। प्र॒माणं॑ का॒लप॑र्यये। वि॒शेष॑णं तु वक्ष्या॒मः।
ऋ॒तूनां॑ तन्नि॒बोध॑त। शु॒क्लवा॑सा रु॒द्रग॑णः। ग्री॒ष्मेण॑ऽऽव॒र्तते॑ स॒ह।
नि॒जह॑न् पृथि॒वीं स॒र्वाम्॥१०॥

ज्यो॒तिषा॑ऽप्रति॒ख्येन॑ सः। वि॒श्वरू॒पाणि॑ वासा॒सि। आ॒दि॒त्यानां॑
नि॒बोध॑त। सं॒व॒त्स॒रीणं॑ क॒र्म॒फल॑म्। व॒र्षाभि॑र्द॒दता॑
स॒ह। अ॒दुःखो॑ दुःखचक्षु॒रिव॑। तद्भा॑ऽऽपी॒त इ॒व दृ॒श्यते॑।
शी॒तेना॑व्यथयन्नि॒व। रु॒रुद॑क्ष इ॒व दृ॒श्यते॑। ह्ला॒दय॑ते॒ ज्वल॑तश्चै॒व।
शा॒म्यत॑श्चास्य॒ चक्षु॑षी। या वै प्र॒जा भ्रं॑श्यन्ते। सं॒व॒त्स॒रात्ता
भ्रं॑श्यन्ते। याः प्र॒ति॒तिष्ठ॑न्ति। सं॒व॒त्स॒रे ताः प्र॒ति॒तिष्ठ॑न्ति।
व॒र्षाभ्य॑ इत्य॒र्थः॥११॥

[३]

अक्षिदुःखोत्थितस्यैव। विप्रसन्ने कनीनिके। आङ्गे चाद्रणं
नास्ति। ऋभूणां तन्निबोधत। कनकाभानि वासांसि। अहतानि
निबोधत। अन्नमश्रीतं मृज्मीत। अहं वो जीवनप्रदः। एता
वाचः प्रयुज्यन्ते। शरद्यत्रोपदृश्यते॥१२॥

अभिधून्वन्तोऽभिघ्नन्त इव। वातवन्तो मरुद्गणाः। अमुतो
जेतुमिषुमुखमिव। सन्नद्धाः सह ददृशे ह। अपध्वस्तैर्वस्तिवर्णैरिव।
विशिखासः कपर्दिनः। अक्रुद्धस्य योत्स्यमानस्य। क्रुद्धस्यैव
लोहिनी। हेमतश्चक्षुषी विद्यात्। अक्ष्णयोः क्षिपुणोरिव॥१३॥

दुर्भिक्षं देवलोकेषु। मनूनामुदकं गृहे। एता वाचः प्रवदन्तीः।
वैद्युतो यान्ति शैशिरीः। ता अग्निः पवमना अन्वैक्षत। इह
जीविकामपरिपश्यन्। तस्यैषा भवति। इहेहवः स्वतपसः।
मरुतः सूर्यत्वचः। शर्म सप्रथा आवृणो॥१४॥

[४]

अतिताम्राणि वासांसि। अष्टिवज्रिशतघ्निं च। विश्वे देवा
विप्रहरन्ति। अग्निजिह्वा असश्नत। नैव देवो न मर्त्यः। न राजा
वरुणो विभुः। नाग्निर्नेन्द्रो न पवमानः। मातृक्केचन विद्यते।
दिव्यस्यैका धनुरारिः। पृथिव्यामपरा श्रिता॥१५॥

तस्येन्द्रो वग्निरूपेण। धनुर्ज्यामछिनत्स्वयम्। तदिन्द्रधनुरित्युज्यम्।
अभ्रवर्णेषु चक्षते। एतदेव शंयोर्बार्हस्पत्यस्य। एतद्बुद्धस्य धनुः।
रुद्रस्य त्वेव धनुरारिः। शिर उत्पिपेष। स प्रवर्ग्योऽभवत्।

तस्माद्यः सप्रवर्ग्येण यज्ञेन यजते। रुद्रस्य स शिरः प्रतिदधाति।
नैनं रुद्र आरुको भवति। य एवं वेद॥१६॥

[५]

अत्यूर्ध्वाक्षोऽतिरश्चात्। शिशिरः प्रदृश्यते। नैव रूपं न
वासांसि। न चक्षुः प्रतिदृश्यते। अन्योन्यं तु न हिंसातः।
सतस्तदेवलक्षणम्। लोहितोऽक्षिण शारशीर्ष्णिः। सूर्यस्योदयनं
प्रति। त्वं करोषि न्यञ्जलिकाम्। त्वं करोषि निजानुकाम्॥१७॥

निजानुका मे न्यञ्जलिका। अमी वाचमुपासतामिति। तस्मै सर्व
ऋतवो नमन्ते। मर्यादाकरत्वात्प्रपुरोधाम्। ब्राह्मणं आप्नोति। य
एवं वेद। स खलु संवत्सर एतैः सेनानीभिः सह। इन्द्राय
सर्वान्कामानभिवहति। स द्रप्सः। तस्यैषा भवति॥१८॥

अवद्रप्सो अंशुमतीमतिष्ठत्। इयानः कृष्णो दशभिः
सहस्रैः। आवर्तमिन्द्रः शच्या धमन्तम्। उप्सुहि तं
नृमणामथद्रामिति। एतयैवेन्द्रः सलावृक्या सह। असुरान्
परिवृश्चति। पृथिव्यंशुमती। तामन्ववस्थितः संवत्सरो दिवं
च। नैवं विदुषाऽऽचार्यान्तेवासिनौ। अन्योन्यस्मै द्रुह्यताम्।
यो द्रुह्यति। भ्रश्यते स्वर्गाल्लोकात्। इत्यृतुमण्डलानि।
सूर्यमण्डलान्याख्यायिकाः। अत ऊर्ध्वं सन्निर्वचनाः॥१९॥

[६]

आरोगो भ्राजः पटरः पतङ्गः। स्वर्णरो ज्योतिषिमान् विभासः।
ते अस्मै सर्वे दिवमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना अनपस्फुरन्त
इति। कश्यपोऽष्टमः। स महामेरुं न जहाति। तस्यैषा भवति।

यत्ते शिल्पं कश्यप रोचनावत्। इन्द्रियावत्पुष्कलं चित्रभानु।
यस्मिन्सूर्या अर्पिताः सप्त साकम्॥२०॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति। ते अस्मै सर्वे कश्यपाज्यो-
तिर्लभन्ते। तान्तसोमः कश्यपादधिनिर्द्धमति। भ्रस्ताकर्मकृदिवैवम्।
प्राणो जीवानीन्द्रियजीवानि। सप्त शीर्षण्याः प्राणाः। सूर्या
इत्याचार्याः। अपश्यमहमेतान्तसप्त सूर्यानि। पञ्चकर्णो
वात्स्यायनः। सप्तकर्णश्च प्लाक्षिः॥२१॥

आनुश्रविक एव नौ कश्यप इति। उभौ वेदयिते। न
हि शेकुमिव महामैरुं गन्तुम्। अपश्यमहमेत्सूर्यमण्डलं
परिवर्तमानम्। गार्ग्यः प्राणत्रातः। गच्छन्त महामैरुम्। एकं
चाजुहत्। भ्राजपटरपतङ्गा निहने। तिष्ठन्नातपन्ति। तस्मादिह
तप्रितपाः॥२२॥

अमुत्रेतरे। तस्मादिहातप्रितपाः। तेषामेषा भवति। सप्त सूर्या
दिवमनुप्रविष्टाः। तानन्वेति पृथिभिर्दक्षिणावान्। ते अस्मै सर्वे
घृतमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना अनपस्फुरन्त इति। सप्तर्त्विजः सूर्या
इत्याचार्याः। तेषामेषा भवति। सप्त दिशो नानासूर्याः॥२३॥

सप्त होतार ऋत्विजः। देवा आदित्या ये सप्त। तेभिः
सोमाभीरक्षेण इति। तदप्याम्रायः। दिग्भ्राज ऋतून् करोति।
एतयैवावृता सहस्रसूर्यताया इति वैशम्पायनः। तस्यैषा भवति।
यद्वाव इन्द्र ते शतं शतं भूमिः। उतस्युः। नत्वा वज्रिन्सहस्रं
सूर्याः॥२४॥

अनु न जातमष्ट रोदसी इति। नानालिङ्गत्वादृतूनां
नानासूर्यत्वम्। अष्टौ तु व्यवसिता इति। सूर्यमण्डलान्यष्टांत
ऊर्ध्वम्। तेषामेषा भवति। चित्रं देवानामुदङ्गादनीकम्।
चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्।
सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति॥२५॥

[७]

क्वेदमभ्रं निविशते। कायः संवत्सरो मिथः। काहः क्वेयं
देव रात्री। क मासा ऋतवः श्रिताः। अर्द्धमासां मुहूर्ताः।
निमेषास्तुटिभिः सह। क्वेमा आपो निविशन्ते। यदीतो यान्ति
सम्प्रति। काला अप्सु निविशन्ते। आपः सूर्ये समाहिताः॥२६॥

अभ्राण्यपः प्रपद्यन्ते। विद्युत्सूर्ये समाहिता। अनवर्णे इमे भूमी।
इयं चाऽसौ च रोदसी। किंस्विदत्रान्तरा भूतम्। येनेमे विधृते
उभे। विष्णुना विधृते भूमी। इति वत्सस्य वेदना। इरावती
धेनुमती हि भूतम्। सूर्यवसिनी मनुषे दशस्ये॥२७॥

व्यष्टभ्राद्रोदसी विष्णवेते। दाधर्थ पृथिवीमभितो मयूखैः। किं
तद्विष्णोर्बलमाहुः। का दीप्तिः किं पुरायणम्। एको यद्धारयद्देवः।
रेजती रोदसी उभे। वाताद्विष्णोर्बलमाहुः। अक्षरादीप्तिरुच्यते।
त्रिपदाद्धारयद्देवः। यद्विष्णोरेकमुत्तमम्॥२८॥

अग्नयो वायवश्चैव। एतदस्य पुरायणम्। पृच्छामि त्वा परं
मृत्युम्। अवमं मध्यमञ्चतुम्। लोकं च पुण्यपापानाम्।
एतत्पृच्छामि सम्प्रति। अमुमाहुः परं मृत्युम्। पवमानं तु

मध्यमम्। अग्निरेवावमो मृत्युः। चन्द्रमाश्चतुरुच्यन्ते॥२९॥

अनाभोगाः परं मृत्युम्। पापाः संयन्ति सर्वदा। आभोगास्त्वेवं संयन्ति। यत्र पुण्यकृतो जनाः। ततो मध्यममायन्ति। चतुर्माग्निं च सम्प्रति। पृच्छामि त्वा पापकृतः। यत्र यातयते यमः। त्वं नस्तद्वह्मन् प्रब्रूहि। यदि वैत्थाऽसतो गृहान्॥३०॥

कश्यपादुदिताः सूर्याः। पापान्निघ्नन्ति सर्वदा। रोदस्योन्तर्देशेषु। तत्र न्यस्यन्ते वासवैः। तेऽशरीराः प्रपद्यन्ते। यथाऽपुण्यस्य कर्मणः। अपाण्यपादकेशासः। तत्र तेऽयोनिजा जनाः। मृत्वा पुनर्मृत्युमापद्यन्ते। अद्यमानाः स्वकर्मभिः॥३१॥

आशातिकाः क्रिमय इव। ततः पूयन्ते वासवैः। अपैतं मृत्युं जयति। य एवं वेद। स खल्वैवं विद्वाह्मणः। दीर्घश्रुत्तमो भवति। कश्यपस्यातिथिः सिद्धगमनः। सिद्धगमनः। तस्यैषा भवति। आयस्मिन्त्सप्त वासवाः। रोहन्ति पूर्या रुहः॥३२॥

ऋषिर्ह दीर्घश्रुत्तमः। इन्द्रस्य घर्मो अतिथिरिति। कश्यपः पश्यको भवति। यत्सर्वं परिपश्यतीति सौक्ष्म्यात्। अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। तस्यैषा भवति। अग्ने नयं सुपथा राये अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि विद्वान्। युयोध्यस्मञ्जुहुराणमेनः। भूयिष्ठां ते नम उक्तिं विधेमेति॥३३॥

[८]

अग्निश्च जातवेदाश्च। सहोजा अजिराप्रभुः। वैश्वानरो नर्यापाश्च। पङ्क्तिराधाश्च सप्तमः। विसर्पेवाऽष्टमोऽग्नीनाम्। एतेऽष्टौ

वसवः, क्षिता इति। यथर्त्वेवाग्नेरर्चिर्वर्णविशेषाः। नीलार्चिश्च पीतकार्चिश्चेति। अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमाना व्यवदाताः॥३४॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला अतिलोहिताः। ऊर्ध्वा अवपतन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादश। नैनं वैद्युतो हिनस्ति। य एवं वेद। स होवाच व्यासः पाराशर्यः। विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति। न त्वकामः हन्ति॥३५॥

य एवं वेद। अथ गन्धर्वगणाः। स्वानभ्राट्। अङ्घ्रिर्बभ्रारिः। हस्तः सुहस्तः। कृशानुर्विश्वावसुः। मूर्धन्वान्तसूर्यवर्चाः। कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः। देवाश्च महादेवाः। रश्मयश्च देवा गरगिरः॥३६॥

नैनं गरो हिनस्ति। य एवं वेद। गौरी मिमाय सलिलानि तक्षती। एकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी बभ्रुवुषी। सहस्राक्षरा परमे व्योमन्निति। वाचो विशेषणम्। अथ निगदव्याख्याताः। ताननुक्रमिष्यामः। वराहवः स्वतपसः॥३७॥

विद्युन्महसो धूपयः। श्वापयो गृहमेधाश्चेत्येते। ये चेमेऽशिमिविद्विषः। पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिवर्षन्ति। वृष्टिभिरिति। एतयैव विभक्तिर्विपरीताः। सप्तभिर्वा तैरुदीरिताः। अमूल्लोकानभिवर्षन्ति। तेषामेषा भवति। समानमेतदुदकम्॥३८॥

उच्चैत्यवचाहभिः। भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति। दिवं जिन्वन्त्यग्रय इति। यदक्षरं भूतकृतम्। विश्वे देवा उपासन्ते। महर्षिमस्य गोप्तारम्। जमदग्निमकुर्वत। जमदग्निराप्यायते।

छन्दोभिश्चतुरुत्तरैः। राज्ञः सोमस्य तृतासः॥३९॥

ब्रह्मणा वीर्यावता। शिवा नः प्रदिशो दिशः। तच्छं योरावृणीमहे।
गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः स्वस्तिरस्तु नः।
स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्। शं नो अस्तु
द्विपदे। शं चतुष्पदे। सोमपा (३) असोमपा (३) इति
निगदव्याख्याताः॥४०॥

[९]

सहस्रवृद्धियं भूमिः। परं व्योम सहस्रवृत्। अश्विना
भुज्यूनासत्या। विश्वस्य जगतस्पती। जाया भूमिः पतिव्योम।
मिथुनन्ता अतुर्यथुः। पुत्रो बृहस्पती रुद्रः। सुरमा इति
स्त्रीपुमम्। शुक्रं वामन्यद्यजतं वामन्यत्। विषुरूपे अहनी
द्यौरिव स्थः॥४१॥

विश्वा हि माया अवन्तः स्वधावन्तौ। भद्रा वां पूषणाविह
रातिरस्तु। वासात्यौ चित्रौ जगतो निधानौ। द्यावाभूमी चरथः
स२ सखायौ। तावश्विना रासभाश्वा हवं मे। शुभस्पती
आगत२ सूर्यया सह। त्युग्रोह भुज्युमश्विनोदमेधे। रयिं
न कश्चिन्ममृवां (२) अवाहाः। तमूहथुनौभिरात्मन्वतीभिः।
अन्तरिक्षप्रुद्धिरपौदकाभिः॥४२॥

तिस्रः, क्षपस्त्रिरहातिव्रजद्विः। नासत्या भुज्युमूहथुः पतङ्गैः।
समुद्रस्य धन्वन्नार्द्रस्य पारे। त्रिभीरथैः शतपद्विः षडश्वैः।
सवितारं वितन्वन्तम्। अनुबध्नाति शाम्बरः। आपपूरषम्बरश्चैव।

स॒विता॑रे॒पुसो॑ऽभवत्। त्य॑ सु॒तृप्तं॑ वि॒दित्वै॒व। ब॒हुसो॑म गि॒रं
व॒शी॥४३॥

अ॒न्वेति॑ तु॒ग्रो व॑क्रिया॒न्तम्। आय॑सू॒यान्त॑सोम॒तृप्सुषु॑। स
स॒ङ्गाम॑स्तमो॒द्योऽत्यो॑तः। वा॒चो गाः पि॑पाति॒ तत्। स त॒द्गोभिः॑
स्तवा॑ऽत्येत्य॒न्ये। र॒क्षसा॑न॒न्विता॑श्च॒ ये। अ॒न्वेति॑ परि॒वृत्या॑ऽस्तः।
ए॒वमे॒तौ स्था॑ अ॒श्विना॑। ते ए॒ते द्युः पृ॑थि॒व्योः। अ॒ह॑र॒हर्गर्भं॑
दधा॑थे॥४४॥

तयो॑रे॒तौ व॒त्साव॑होरा॒त्रे। पृ॑थि॒व्या अ॒हः। दि॒वो रा॒त्रिः। ता
अ॒वि॑सृष्टौ। द॒म्पती॑ ए॒व भ॑वतः। तयो॑रे॒तौ व॒त्सौ। अ॒ग्निश्चा॑दि॒त्यश्च॑।
रा॒त्रेर्व॒त्सः। श्वे॒त आ॑दि॒त्यः। अ॒होऽग्निः॥४५॥

ता॒म्रो अ॑रु॒णः। ता अ॒वि॑सृष्टौ। द॒म्पती॑ ए॒व भ॑वतः। तयो॑रे॒तौ
व॒त्सौ। वृ॒त्रश्च॑ वैद्यु॒तश्च॑। अ॒ग्नेर्वृ॒त्रः। वैद्यु॒त आ॑दि॒त्यस्य॑। ता
अ॒वि॑सृष्टौ। द॒म्पती॑ ए॒व भ॑वतः। तयो॑रे॒तौ व॒त्सौ॥४६॥

उ॒ष्मा च॑ नीहा॒रश्च॑। वृ॒त्रस्यो॒ष्मा। वैद्यु॒तस्य॑ नीहा॒रः। तौ तावे॒व
प्रति॑पद्येते। से॒य॑ रा॒त्री गु॑र्भिणी॒ पु॒त्रेण॑ सं॒व॑सति। तस्या॒ वा
ए॒तदु॒ल्बण॑म्। य॒द्रात्रौ॑ र॒श्मयः॑। यथा॒ गोर्गु॑र्भिण्या॒ उ॒ल्बण॑म्।
ए॒वमे॒तस्या॑ उ॒ल्बण॑म्। प्र॒जयि॑ष्णुः प्र॒जया॑ च प॒शुभि॑श्च भ॒वति॑। य
ए॒वं वे॒द। ए॒तमु॒द्यन्त॑मपि॒यन्तं॑ चे॒ति। आ॑दि॒त्यः पु॒ण्यस्य॑ व॒त्सः।
अथ॑ प॒वित्रा॑ङ्गिर॒सः॥४७॥

[१०]

प॒वित्र॑वन्तः परि॒वाज॑मा॒स॑ते। पि॒त॑ेषां प्र॒त्नो अ॒भिर॑क्षति व्र॒तम्।

म॒हः स॑मु॒द्रं व॑रु॒णस्ति॒रोद॑धे। धी॒रा इ॒च्छेकु॑र्ध॒रुणे॒ष्वा॒रभ॑म्। प॒वित्रं
ते॒ वि॒त॒तं ब्र॑ह्म॒णस्प॑ते। प्र॒भुर्गा॑त्राणि॒ पर्ये॑षि॒विश्व॑तः। अ॒त॑प्त॒तनू॑न्
तदा॒मो अ॑श्रुते। श्रु॒तास॒ इद्व॑ह॒न्तस्त॑त्समा॑शत। ब्र॒ह्मा दे॒वाना॑म्।
अ॒स॒तः स॒द्ये त॑त॒क्षुः॥४८॥

ऋ॒षयः॑ स॒प्तात्रि॑श्च॒ यत्। स॑र्वेऽत्र॒यो अ॑ंग॒स्त्यश्च॑। नक्ष॑त्रैः
शङ्क॑तोऽव॒सन्। अथ॑ स॒वितुः॑ श्यावा॒श्वस्या॑ऽव॒र्तिक॑ाम॒स्य।
अ॒मी य ऋ॒क्षा नि॑हि॒तास॒ उच्चा॑। नक्तं॑ द॒दृश्रे॑ कु॒हचि॑द्वि॒वैयुः॑।
अ॒द॒ब्धानि॒ वरु॑ण॒स्य व्र॑तानि। वि॒चाक॑श॒च्चन्द्र॑मा॒ नक्ष॑त्रमेति।
तत्स॑वि॒तुर्व॑र॒ण्यम्। भ॒र्गो दे॒वस्य॑ धीम॒हि॥४९॥

धि॒यो यो नः॑ प्र॒चोद॑यात्। तत्स॑वि॒तुर्वृ॑णीमहे। व॒यं दे॒वस्य॑
भो॒ज॒नम्। श्रेष्ठ॑ः स॒र्वधा॑त॒मम्। तुरं॑ भ॒र्गस्य॑ धीम॒हि। अ॒पा॒गू॒ह॒त
स॒वि॒ता तृ॒भीन्। स॒र्वा॒न्दि॒वो अ॒न्ध॑सः। नक्तं॑ ता॒न्यभ॑व॒न्द्द॒शे।
अ॒स्थ्य॒स्त्रा स॑म्भ॒विष्या॑मः। ना॒म॒ ना॒मैव॒ ना॒म मे॑॥५०॥

न॒पु॒ःसं॒कं पु॒मा॒ऽस्य॑स्मि। स्था॒व॒रोऽस्म्य॑थ॒ जङ्ग॑मः। य॒जेऽय॑क्षि
य॒ष्टाहे॒ च। म॒या भू॑ता॒न्यय॑क्षत। प॒शवो॑ म॒म भू॑तानि।
अ॒नू॒ब॒न्ध्योऽस्म्य॑हं वि॒भुः। स्त्रि॒यः स॒तीः। ता उ॑मे पु॒ःस आ॑हुः।
प॒श्य॑दक्ष॒ण्वा॒न्नवि॑चे॒तद॒न्धः। क॒विर्यः॑ पु॒त्रः स इ॒मा चि॑केत॥५१॥

य॒स्ता वि॑जा॒नात्स॑वि॒तुः पि॒तास॑त्। अ॒न्यो म॑णिम॒विन्द॑त्।
त॒म॒न॒ङ्गुलि॑राव॒यत्। अ॒ग्नी॒वः प्र॑त्य॒मुश्च॑त्। त॒मजि॑ह्वा अ॒सश्च॑त।
ऊ॒र्ध्वमू॒लम॑वाक्छा॒खम्। वृ॒क्षं यो वे॑द् स॒म्प्र॑ति। न स जा॒तु ज॑नः
श्रद्द॒ध्यात्। मृ॒त्युर्मा॑ मा॒र्यादि॑तिः। ह॒सि॒त॑ रु॒दितं॑ गी॒तम्॥५२॥

वीणापणवलासितम्। मृतं जीवं च यत्किञ्चित्। अङ्गानि स्नेव
विद्धि तत्। अतृष्य॑स्तृष्य॑ध्यायत्। अस्माज्जाता मै मिथू चरन्।
पुत्रो निर्ऋत्या॑ वैदेहः। अचेता॑ यश्च चेतनः। स तं मणिमविन्दत्।
सोऽनङ्गुलिरावयत्। सोऽग्रीवः प्रत्यमुञ्चत्॥५३॥

सोऽजिह्वो असञ्चत। नैतमृषिं विदित्वा नगरं प्रविशेत्। यदि
प्रविशेत्। मिथौ चरित्वा प्रविशेत्। तत्सम्भवस्य व्रतम्।
आतमग्रे रथं तिष्ठ। एका॑श्वमेक॑योजनम्। एकचक्रमेक॑धुरम्।
वातघ्राजिगतिं विभो। न रिष्यति॑ न व्यथते॥५४॥

नास्याक्षो यातु सञ्जति। यच्छ्वेता॑न् रोहिता॑श्चाग्नेः। रथे
युक्त्वाऽधितिष्ठति॑। एकया च दशभिश्च स्वभूते। द्वाभ्यामिष्टये
विंशत्या॑ च। तिसृभिश्च वहसे त्रिंशता॑ च। नियुद्धि॑र्वायविह
ता विमुञ्च॥५५॥

[११]

आतनुष्व प्रतनुष्व। उद्धमऽऽधम॑ सन्धम। आदित्ये
चन्द्रवर्णानाम्। गर्भमाधेहि॑ यः पुमान्। इतः सिक्त॑
सूर्यगतम्। चन्द्रमसे॑ रसं कृधि। वारादं जनयाग्रेऽग्निम्। य
एको॑ रुद्र उच्यते। असङ्ख्याताः॑ सहस्राणि। स्मर्यते॑ न च
दृश्यते॥५६॥

एवमेतं निबोधत। आमन्दैरिन्द्र हरि॑भिः। याहि मयूर॑रोमभिः। मा
त्वा केचिन्नि॑येमुरि॑न्न पा॒शिनः। दध॑न्वेव ता इ॒हि। मा म॒न्दैरिन्द्र
हरि॑भिः। यामि मयूर॑रोमभिः। मा मा केचिन्नि॑येमुरि॑न्न पा॒शिनः।
निध॑न्वेव तां (२) इ॒मि। अणु॑भिश्च म॒हद्भिश्च॥५७॥

निघृष्वैरसमायुतैः। कालैरहरित्वमापन्नैः। इन्द्रऽऽयाहि
 सहस्रयुक्। अग्निर्विभ्राष्टिवसनः। वायुः श्वेतसिकद्रुकः।
 संवत्सरो विषूवर्णैः। नित्यास्तेऽनुचरास्तव। सुब्रह्मण्योः
 सुब्रह्मण्योः सुब्रह्मण्योम्। इन्द्रऽऽगच्छ हरिव आगच्छ
 मेधातिथेः। मेष वृषणश्वस्य मेने॥५८॥

गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जार। कौशिकब्राह्मण गौतमब्रुवाण।
 अरुणाश्वा इहागताः। वसवः पृथिविक्षितः। अष्टौदिग्वासंसोऽग्नयः।
 अग्निश्च जातवेदाश्चेत्येते। ताम्राश्वास्ताम्ररथाः। ताम्रवर्णास्तथा-
 ऽसिताः। दण्डहस्ताः खादग्दतः। इतो रुद्राः पराङ्गताः॥५९॥

उक्तः स्थानं प्रमाणं च पुर इत। बृहस्पतिश्च सविता
 च। विश्वरूपैरिहऽऽगताम्। रथेनोदकवर्त्मना। अप्सुषा इति
 तद्वयोः। उक्तो वेषो वासाःसि च। कालावयवानामितः
 प्रतीज्या। वासात्या इत्यश्विनोः। कोऽन्तरिक्षे शब्दं करोतीति।
 वासिष्ठो रौहिणो मीमांसां चक्रे। तस्यैषा भवति। वाश्रेवं
 विद्युदिति। ब्रह्मण उदरणमसि। ब्रह्मण उदीरणमसि। ब्रह्मण
 आस्तरणमसि। ब्रह्मण उपस्तरणमसि॥६०॥

[१२]

[अपक्रामत गर्भिण्यः]

अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीमिमां महीम्। अहं वेद
 न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोन्यष्टपुत्रम्।
 अष्टपदिदमन्तरिक्षम्। अहं वेद न मे मृत्युः। न
 चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीमम्

दिवम्॥६१॥

अहं वेद न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। सुत्रामाणं महीम्
षु। अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिक्षम्। अदितिर्माता स पिता स पुत्रः।
विश्वे देवा अदितिः पञ्चजनाः। अदितिर्जातमदितिर्जनित्वम्।
अष्टौ पुत्रासो अदितेः। ये जातास्तन्वः परि देवां (२)
उपप्रेत्सप्तभिः॥६२॥

परा मार्ताण्डमास्यत्। सप्तभिः पुत्रैरदितिः। उपप्रेत्पूर्य्य युगम्।
प्रजायै मृत्यवे तत्। परा मार्ताण्डमाभरदिति। ताननुक्रमिष्यामः।
मित्रश्च वरुणश्च। धाता चार्यमा च। अशश्च भगश्च। इन्द्रश्च
विवस्वाश्चेत्येते। हिरण्यगर्भो हसः शुचिषत्। ब्रह्मजज्ञानं
तदित्पदमिति। गर्भः प्राजापत्यः। अथ पुरुषः सप्त पुरुषः॥६३॥
[यथास्थानं गर्भिण्यः]

[१३]

योऽसौ तपन्नृदेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायोदेति। मा
मे प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणानादायोदगाः। असौ
योऽस्तमेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायाऽस्तमेति। मा मे
प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणानादायाऽस्तङ्गाः। असौ य
आपूर्यति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरापूर्यति॥६४॥

मा मे प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरापूरिष्ठाः। असौ
योऽपक्षीयति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरपक्षीयति। मा मे प्रजाया
मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपक्षेष्ठाः। अमूनि नक्षत्राणि। सर्वेषां

भू॒तानां॑ प्रा॒णैरपंप्र॑स॒र्पन्ति॒ चोत्स॑र्पन्ति च। मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरपंप्र॑सृपत् मोत्सृ॑पत्॥६५॥

इ॒मे मासा॑श्चार्धमा॒साश्च। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरपंप्र॑स॒र्पन्ति॒ चोत्स॑र्पन्ति च। मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरपंप्र॑सृपत् मोत्सृ॑पत्। इ॒म ऋ॒तवः॑। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरपंप्र॑स॒र्पन्ति॒ चोत्स॑र्पन्ति च। मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरपंप्र॑सृपत् मोत्सृ॑पत्। अ॒यं सं॒वत्सरः॑। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरपंप्र॑स॒र्पति॒ चोत्स॑र्पति च॥६६॥

मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरपंप्र॑सृप॒ मोत्सृ॑प। इ॒दम॑हः। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरपंप्र॑स॒र्पति॒ चोत्स॑र्पति च। मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरपंप्र॑सृप॒ मोत्सृ॑प। इ॒यं रा॒त्रिः। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरपंप्र॑स॒र्पति॒ चोत्स॑र्पति च। मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरपंप्र॑सृप॒ मोत्सृ॑प। ॐ भूर्भुवः॑ स्वः। ए॒तद्वो मि॒थुनं॑ मा नो मि॒थुनं॑ री॒द्वम्॥६७॥

[१४]

अथऽऽदि॒त्यस्याष्ट॑पु॒रुष॒स्य। वसू॑नामादि॒त्यानां॑ स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। रु॒द्राणा॑मादि॒त्यानां॑ स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। आदि॒त्याना॑मादि॒त्यानां॑ स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। स॒तां स॒त्याना॑म्। आदि॒त्यानां॑ स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। अ॒भिधू॑न्वतांम॒भिघ्न॑ताम्। वा॒तवं॑तां म॒रुता॑म्। आदि॒त्यानां॑ स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। ऋ॒भूणा॑मादि॒त्यानां॑ स्थाने स्व॒तेज॑सा

भा॒नि। वि॒श्वेषाँ॑ दे॒वा॒नाम्। आ॒दि॒त्याना॑ऽ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा
भा॒नि। सं॒वत्स॑रस्य स॒वि॒तुः। आ॒दि॒त्यस्य॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा
भा॒नि। ॐ भूर्भु॒वः स्वः॑। रश्म॑यो वो मि॒थुनं॑ मा नो मि॒थुनं॑
री॒द्वम्॥६८॥

[१५]

आ॒रोग॑स्य स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। भ्रा॒जस्य॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा
भा॒नि। प॒टरस्य॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। प॒तङ्ग॑स्य स्था॒ने
स्व॒तेज॑सा भा॒नि। स्व॒र्णर॑स्य स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि।
ज्यो॒तिषी॑मतस्य स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। वि॒भा॒सस्य॑ स्था॒ने
स्व॒तेज॑सा भा॒नि। क॒श्य॒पस्य॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। ॐ
भूर्भु॒वः स्वः॑। आ॒पो वो मि॒थुनं॑ मा नो मि॒थुनं॑ री॒द्वम्॥६९॥

[१६]

अथ वा॒योरे॒काद॑शपु॒रुष॑स्यै॒काद॑शस्त्रीक॒स्य। प्र॒भ्रा॒जमा॑नानां
रु॒द्राणा॑ऽ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। व्य॒व॒दा॒ता॒नां रु॒द्राणा॑ऽ
स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। वा॒सु॒कि॒वैद्यु॑ता॒नां रु॒द्राणा॑ऽ स्था॒ने
स्व॒तेज॑सा भा॒नि। र॒ज॒ता॒नां रु॒द्राणा॑ऽ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि।
प॒रुषा॑णां रु॒द्राणा॑ऽ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। श्या॑मानां
रु॒द्राणा॑ऽ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। क॒पि॒ला॒नां रु॒द्राणा॑ऽ स्था॒ने
स्व॒तेज॑सा भा॒नि। अ॒ति॒लो॒हि॒ता॒नां रु॒द्राणा॑ऽ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा
भा॒नि। ऊ॒र्ध्वा॒नां रु॒द्राणा॑ऽ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि॥७०॥

अ॒व॒प॒त॒न्ता॒नां रु॒द्राणा॑ऽ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। वैद्यु॑ता॒नां
रु॒द्राणा॑ऽ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। प्र॒भ्रा॒जमा॑नी॒नां रु॒द्राणी॑नांऽ

स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातीनां रुद्राणीनां स्थाने
 स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने
 स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा
 भानि। परुषाणां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।
 श्यामानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां
 रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितीनां
 रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणीनां
 स्थाने स्वतेजसा भानि। अवपतन्तीनां रुद्राणीनां स्थाने
 स्वतेजसा भानि। वैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा
 भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रूपाणि वो मिथुनं मा नो मिथुनं
 रीद्वम्॥७१॥

[१७]

अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। अग्नेः पूर्वदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।
 जातवेदस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। सहोजसो
 दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। अजिराप्रभव
 उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। वैश्वानरस्यापरदिश्यस्य
 स्थाने स्वतेजसा भानि। नर्यापस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा
 भानि। पङ्क्तिराधस उदग्दिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।
 विसर्पिण उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः
 स्वः। दिशो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥७२॥

[१८]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।

दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। आ
यस्मिन्त्सप्त वासवा इन्द्रियाणि शतक्रतवित्येते॥७३॥

[१९]

इन्द्रघोषा वो वसुभिः पुरस्तादुपदधताम्। मनोजवसो वः
पितृभिर्दक्षिणत उपदधताम्। प्रचेता वो रुद्रैः पश्चादुपदधताम्।
विश्वकर्मा व आदित्यैरुत्तरत उपदधताम्। त्वष्टा वो
रूपैरुपरिष्ठादुपदधताम्। संज्ञानं वः पश्चादिति। आदित्यः
सर्वोऽग्निः पृथिव्याम्। वायुरन्तरिक्षे। सूर्यो दिवि। चन्द्रमा
दिक्षु। नक्षत्राणि स्वलोके। एवा ह्येवा। एवा ह्यग्ने। एवा हि
वायो। एवा हीन्द्र। एवा हि पूषन्। एवा हि देवाः॥७४॥

[२०]

आपमापामपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च
सूर्यश्च। सह संश्वस्करद्धिया। वाय्वश्वा रश्मिपतयः।
मरीच्यात्मानो अद्रुहः। देवीर्भुवनसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे
सुत। महानाग्नीर्महामानाः। महसो महसुः स्वः॥७५॥

देवीः पर्जन्यसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे सुत। अपाश्र्युष्णिमपा रक्षः।
अपाश्र्युष्णिमपारघम्। अपाघ्नमपंचावर्तिम्। अपदेवीरितो हित।
वज्रं देवीरजीताश्च। भुवनं देवसूवरीः। आदित्यानदितिं देवीम्।
योनिनोर्ध्वमुदीषत॥७६॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॒त्राः।
 स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ संस्त॑नूभिः। व्य॒शेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।
 स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
 स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पतिर्दधातु।
 के॒तवो॑ अरु॒णास॑श्च। ऋ॒षयो॑ वात॑र॒शनाः॑। प्र॒तिष्ठाꣳ श॑तधा
 हि। स॒माहि॑तासो सहस्र॒धाय॑सम्। शि॒वा नः॑ शन्त॑मा भवन्तु।
 दि॒व्या आप॑ ओष॑धयः। सु॒मृडी॒का सर॑स्वति। मा ते॒ व्योम॑
 स॒न्दृशि॑ ॥ ७७ ॥

[२१]

योऽपां पुष्पं वेद। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति। चन्द्रमा
 वा अपां पुष्पम्। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति। य
 एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। अग्निर्वा
 अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। योऽग्नेरायतनं वेद ॥ ७८ ॥
 आयतनवान् भवति। आपो वा अग्नेरायतनम्। आयतनवान्
 भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति।
 वायुर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यो वायोरायतनं
 वेद। आयतनवान् भवति ॥ ७९ ॥

आपो वै वायोरायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं
 वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। असौ वै
 तपन्नपामायतनम्। आयतनवान् भवति। योऽमुष्य तपत
 आयतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वा अमुष्य तपत
 आयतनम् ॥ ८० ॥

आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। य ए॒वं वे॒द॒। यो॑ऽप॒मा॒य॒त॒नं॒ वे॒द॒।
आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। च॒न्द्र॒मा वा अ॒प॒मा॒य॒त॒नम्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न्
भ॒व॒ति॒। यश्च॒न्द्र॒म॒स आ॒य॒त॒नं॒ वे॒द॒। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। आ॒पो
वै च॒न्द्र॒म॒स आ॒य॒त॒नम्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒॥८१॥

य ए॒वं वे॒द॒। यो॑ऽप॒मा॒य॒त॒नं॒ वे॒द॒। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। नक्ष॑त्राणि
वा अ॒प॒मा॒य॒त॒नम्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। यो नक्ष॑त्राणामा॒य॒त॒नं॒
वे॒द॒। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। आ॒पो वै नक्ष॑त्राणामा॒य॒त॒नम्।
आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। य ए॒वं वे॒द॒॥८२॥

यो॑ऽप॒मा॒य॒त॒नं॒ वे॒द॒। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। पर्ज॑न्यो वा
अ॒प॒मा॒य॒त॒नम्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। यः पर्ज॑न्यस्यऽऽय॒त॒नं॒
वे॒द॒। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। आ॒पो वै पर्ज॑न्यस्यऽऽय॒त॒नम्।
आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। य ए॒वं वे॒द॒। यो॑ऽप॒मा॒य॒त॒नं॒ वे॒द॒॥८३॥

आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। सं॒व॒त्स॒रो वा अ॒प॒मा॒य॒त॒नम्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न्
भ॒व॒ति॒। यः सं॒व॒त्स॒रस्यऽऽय॒त॒नं॒ वे॒द॒। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। आ॒पो
वै सं॒व॒त्स॒रस्यऽऽय॒त॒नम्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। य ए॒वं वे॒द॒।
यो॑ऽप्सु ना॒वं प्र॒ति॒ष्ठि॒तां वे॒द॒। प्र॒त्ये॒व ति॒ष्ठ॒ति॒॥८४॥

इ॒मे वै लो॒का अ॒प्सु प्र॒ति॒ष्ठि॒ताः। तद्दे॒षाऽभ्य॑नू॒क्ता। अ॒पा॒५
र॒स॒मु॒द॒य॒५ स॒न्। सूर्ये॑ शु॒क्र॒५ स॒मा॒भृ॒तम्। अ॒पा॒५ र॒स॒स्य॒ यो
र॒सः॑। तं वो॑ गृ॒ह्णाम्यु॒त्त॒म॒मि॒ति॑। इ॒मे वै लो॒का अ॒पा॒५ र॒सः॑।
ते॑ऽमुष्मि॒न्नादि॒त्ये स॒मा॒भृ॒ताः। जा॒नु॒द॒घ्नीमु॒त्तर॑वे॒दीं खा॒त्वा। अ॒पां
पूर॑यित्वा गु॒ल्फ॒द॒घ्नम्॥८५॥

पुष्करपर्णैः पुष्करदण्डैः पुष्करैश्च सङ्स्तीर्य। तस्मिन्विहायसे।
अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्प्रणीते-
ऽयमग्निश्चीयते। साप्रणीतेऽयमप्सु ह्ययं चीयते। असौ
भुवनेप्यनाहिताग्निरेताः। तमभित एता अबीष्टका उपदधाति।
अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे चातुर्मास्येषु॥८६॥

अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। एतद्ध स्म वा आहुः
शण्डिलाः। कमग्निं चिनुते। सत्रियमग्निं चिन्वानः। संवत्सरं
प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः। अमुमादित्यं
प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते॥८७॥

नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। प्राणान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
चातुरहोत्रियमग्निं चिन्वानः। ब्रह्मं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। शरीरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः॥८८॥

इमाल्लोकान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं
चिन्वान इति। य एवासौ। इतश्चाऽमुतश्चाऽव्यतीपाती। तमिति।
योऽग्नेर्मिथूया वेद। मिथुनवान्भवति। आपो वा अग्नेर्मिथूयाः।
मिथुनवान्भवति। य एवं वेद॥८९॥

[२२]

आपो वा इदमासन्त्सलिलमेव। स प्रजापतिरेकः पुष्करपर्णे
समभवत्। तस्यान्तर्मनसि कामः समवर्तत। इदं सृजेयमिति।
तस्माद्यत्पुरुषो मनसाऽभिगच्छति। तद्वाचा वदति। तत्कर्मणा

करोति। तदेषाऽभ्यनूक्ता। कामस्तदग्रे समवर्तताधि। मनसो रेतः
प्रथमं यदासीत्॥१०॥

सुतो बन्धुमसति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कवयो
मनीषेति। उपैन्तदुपनमति। यत्कामो भवति। य एवं
वेद। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा। शरीरमधूनुत। तस्य
यन्मांसमासीत्। ततोऽरुणाः केतवो वातरशना ऋषय
उदतिष्ठन्॥११॥

ये नखाः। ते वैखानसाः। ये वालाः। ते वालखिल्याः। यो
रसः। सोऽपाम्। अन्तरतः कूर्मं भूतं सर्पन्तम्। तमब्रवीत्।
मम वैत्वङ्मांसम्। समभूत्॥१२॥

नेत्यब्रवीत्। पूर्वमेवाहमिहासमिति। तत्पुरुषस्य पुरुषत्वम्। स
सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। भूत्वोदतिष्ठत्।
तमब्रवीत्। त्वं वै पूर्वं समभूः। त्वमिदं पूर्वः कुरुष्वेति। स
इत आदायापः॥१३॥

अञ्जलिना पुरस्तादुपादधात्। एवाह्येवेति। तत आदित्य
उदतिष्ठत्। सा प्राची दिक्। अथाऽरुणः केतुर्दक्षिणत
उपादधात्। एवाह्यग्न इति। ततो वा अग्निरुदतिष्ठत्। सा
दक्षिणा दिक्। अथाऽरुणः केतुः पश्चादुपादधात्। एवा हि वायो
इति॥१४॥

ततो वायुरुदतिष्ठत्। सा प्रतीची दिक्। अथाऽरुणः केतुरुत्तरत
उपादधात्। एवाहीन्द्रेति। ततो वा इन्द्र उदतिष्ठत्। सोदीची

दिक्। अथारुणः केतुर्मध्यं उपादधात्। एवा हि पूषन्निर्ति। ततो वै पूषोदतिष्ठत्। सेयं दिक्॥१५॥

अथारुणः केतुरुपरिष्ठादुपादधात्। एवा हि देवा इति। ततो देवमनुष्याः पितरः। गन्धर्वाप्सरसश्चोदतिष्ठन्। सोर्ध्वा दिक्। या विप्रुषो विपरापतन्। ताभ्योऽसुरा रक्षांसि पिशाचाश्चोदतिष्ठन्। तस्मात्ते पराभवन्। विप्रुङ्घो हि ते समभवन्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१६॥

आपो ह यद्धृतीर्गर्भमायन्। दक्षं दधाना जनयन्तीः स्वयम्भुम्। तत इमेध्यसृज्यन्त सर्गाः। अद्ध्यो वा इदं समभूत्। तस्मादिदं सर्वं ब्रह्म स्वयम्भ्विति। तस्मादिदं सर्वं शिथिलमिवाऽध्रुवमिवाभवत्। प्रजापतिर्वाव तत्। आत्मनाऽऽत्मानं विधाय। तदेवानुप्राविशत्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१७॥

विधाय लोकान् विधाय भूतानि। विधाय सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्य। आत्मनाऽऽत्मानंमभि संविवेशेति। सर्वमेवेदमात्वा। सर्वमवरुद्धं। तदेवानुप्राविशति। य एवं वेद॥१८॥

[२३]

चतुष्टय्य आपो गृह्णाति। चत्वारि वा अपा रूपाणि। मेघो विद्युत्। स्तनयितुर्वृष्टिः। तान्येवावरुन्धे। आतपति वर्ष्वा गृह्णाति। ताः पुरस्तादुपदधाति। एता वै ब्रह्मवर्चस्या आपः। मुखत एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे। तस्मान्मुखतो ब्रह्मवर्चसितरः॥१९॥

कू॒प्या॑ गृ॒ह्णाति॑ । ता दक्षि॑ण॒त उप॑दधाति । ए॒ता वै ते॑ज॒स्विनी॒रापः॑ ।
तेज॑ ए॒वास्य॑ दक्षि॑ण॒तो द॑धाति । तस्मा॑द्दक्षि॑णोऽर्ध॒स्तेज॒स्वितरः॑ ।
स्था॒वरा॑ गृ॒ह्णाति॑ । ताः पु॒श्चादुप॑दधाति । प्र॒ति॑ष्ठिता॒ वै स्था॒वराः॑ ।
पु॒श्चादे॒व प्र॒ति॑तिष्ठति । वह॑न्तीर्गृ॒ह्णाति॑ ॥१००॥

ता उत्तर॑त उप॑दधाति । ओज॑सा॒ वा ए॒ता वह॑न्तीरि॒वोद्ग॑तीरि॒व
आकू॑ज॒तीरि॒व धा॑वन्तीः । ओज॑ ए॒वास्यो॑त्तर॒तो द॑धाति ।
तस्मा॑दुत्त॒रोऽर्ध॑ ओज॒स्वितरः॑ । स॒म्भार्या॑ गृ॒ह्णाति॑ । ता मध्य॑
उप॑दधाति । इ॒यं वै स॑म्भार्याः । अ॒स्यामे॒व प्र॒ति॑तिष्ठति । प॒ल्व॒ल्या
गृ॒ह्णाति॑ । ता उ॒परि॑ष्ठादुपा॑दधाति ॥१०१॥

अ॒सौ वै प॑ल्व॒याः । अ॒मुष्या॑मे॒व प्र॒ति॑तिष्ठति । दि॒क्षूप॑दधाति ।
दि॒क्षु वा आपः॑ । अन्नं॑ वा आपः । अ॒द्ध्यो वा अन्नं॑ जायते ।
यदे॒वाद्ध्यो॑ऽन्नं जाय॑ते । तदव॑रुन्धे । तं वा ए॒तम॑रु॒णाः के॒तवो॑
वा॒तर॑श॒ना ऋ॒षयो॑ऽचिन्वन् । तस्मा॑दारुणके॒तुकः॑ ॥१०२॥

तदे॒षाऽभ्य॑नू॒क्ता । के॒तवो॑ अरु॒णासश्च॑ । ऋ॒षयो॑ वा॒तर॑श॒नाः ।
प्र॒ति॑ष्ठा५ श॒तधा॑ हि । स॒माहि॑तासो स॒हस्र॑धा॒यस॒मिति॑ ।
श॒तश॑श्चै॒व स॒हस्र॑शश्च॒ प्र॒ति॑तिष्ठति । य ए॒तम॑ग्निं चि॒नुते॑ । य
उ॒चैन॑मे॒वं वेद॑ ॥१०३॥

[२४]

जा॒नु॒द॒घ्नीमु॑त्तरवे॒दीं खा॒त्वा । अ॒पां पू॑रयति । अ॒पा५ स॑र्व॒त्वाय॑ ।
पु॒ष्कर॑प॒र्ण५ रु॒क्मं पु॑रुष॒मित्युप॑दधाति । तपो॑ वै पु॒ष्कर॑प॒र्णम् ।
स॒त्य५ रु॒क्मः । अ॒मृतं॑ पु॒रुषः॑ । ए॒ताव॑द्वा वा॑ऽस्ति । याव॑दे॒तत् ।
याव॑दे॒वास्ति॑ ॥१०४॥

तदवरुन्धे। कूर्ममुपदधाति। अपामेव मेधमवरुन्धे। अथो
स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। आपमापामपः सर्वाः।
अस्मादस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह संश्चस्करद्धिया
इति। वाय्वश्चा रश्मिपतयः। लोकं पृणच्छिद्रं पृण॥१०५॥

यास्तिस्त्रः परमजाः। इन्द्रघोषा वो वसुभिरेवाह्येवेति। पञ्चचितय
उपदधाति। पाङ्क्तोऽग्निः। यावानेवाग्निः। तं चिनुते। लोकं पृणया
द्वितीयामुपदधाति। पञ्च पदा वै विराट्। तस्या वा इयं पादः।
अन्तरिक्षं पादः। द्यौः पादः। दिशः पादः। परोरजाः पादः।
विराज्येव प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं चिनुते। य उचैनमेवं
वेद॥१०६॥

[२५]

अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। तमभित एता अबीष्टका उपदधाति।
अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे चातुर्मास्येषु। अथो आहुः।
सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। अथ ह स्माहारुणः स्वायम्भुवः। सावित्रः
सर्वोऽग्निरित्यननुषङ्गं मन्यामहे। नाना वा एतेषां वीर्याणि।
कमग्निं चिनुते॥१०७॥

सत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः।
कमग्निं चिनुते। नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते।
चातुरहोत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। वैश्वसृजमग्निं
चिन्वानः। कमग्निं चिनुते॥१०८॥

उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुक-

म॒ग्निं चि॑न्वा॒न इति॑ । वृ॒षा वा अ॒ग्निः । वृ॒षाणो॑ स॒स्फाल॑येत् ।
ह॒न्येता॑स्य य॒ज्ञः । तस्मा॑न्ना॒नुष॑ज्यः । सो॒त्तर॑वे॒दिषु॑ ऋ॒तुषु॑ चिन्वीत ।
उ॒त्तर॑वे॒द्याः ह्य॑ग्निश्चि॒यते॑ । प्र॒जाका॑मश्चिन्वीत ॥१०९॥

प्रा॒जाप॑त्यो वा ए॒षोऽग्निः॑ । प्रा॒जाप॑त्याः प्र॒जाः । प्र॒जावा॑न् भवति ।
य ए॒वं वेद॑ । प॒शुका॑मश्चिन्वीत । सं॒ज्ञानं॑ वा ए॒तत् प॑शूनाम् ।
यदापः॑ । प॒शूनामे॒व सं॒ज्ञाने॑ऽग्निं चि॑नुते । प॒शुमान् भ॑वति । य ए॒वं
वेद॑ ॥११०॥

वृ॒ष्टि॑का॒मश्चिन्वीत॑ । आपो॒ वै वृ॒ष्टिः । पु॒र्जन्यो॑ व॒र्षुको॑ भवति ।
य ए॒वं वेद॑ । आ॒मया॑वी चि॑न्वीत । आपो॒ वै भे॑ष॒जम् ।
भे॒षज॑मे॒वास्मै॑ करोति । सर्व॒मायु॑रेति । अ॒भिच॑र॒श्चिन्वीत॑ । व॒ज्रो
वा आपः॑ ॥१११॥

व॒ज्रमे॒व भ्रातृ॑व्येभ्यः प्रह॑रति । स्तृ॒णुत॑ ए॒नम् । तेज॑स्का॒मो
यश॑स्का॒मः । ब्र॒ह्मव॑र्च॒सका॑मः स्व॒र्गका॑मश्चिन्वीत । ए॒ताव॑द्वा
वा॑ऽस्ति । याव॑दे॒तत् । याव॑दे॒वास्ति॑ । तद॑व॒रुन्धे॑ । तस्यै॒तद्व॑त् ।
व॒र्षंति॑ न धा॑वेत् ॥११२॥

अ॒मृतं॑ वा आपः॑ । अ॒मृत॑स्यान॒न्तरि॑त्यै । नाप्सु मू॒त्रपुरी॑षं
कु॒र्यात् । न नि॑ष्ठी॒वेत् । न वि॒वस॑नः स्ना॒यात् । गुह्यो॑ वा
ए॒षोऽग्निः॑ । ए॒तस्या॒ग्नेरन॑ति॒दाहा॑य । न पु॑ष्कर॒पर्णा॒नि हि॑र॒ण्यं
वाऽधि॑ति॒ष्ठेत् । ए॒तस्या॒ग्नेरन॑भ्या॒रोहा॑य । न कूर्म॑स्याश्री॒यात् ।
नो॒दक॑स्या॒घातु॑का॒न्येन॑मो॒दका॑नि भवन्ति । अ॒घातु॑का॒ आपः॑ । य
ए॒तम॒ग्निं चि॑नुते । य उ॒चैन॑मे॒वं वेद॑ ॥११३॥

इ॒मानु॑कं भु॒वना॑ सीषधे॒मा। इन्द्र॑श्च॒ विश्वे॑ च दे॒वाः। य॒ज्ञं च॑ नस्त॒न्वं
च॑ प्र॒जां च॑। आ॒दि॒त्यैरिन्द्रः॑ स॒ह सी॑षधातु। आ॒दि॒त्यैरिन्द्रः॑ स॒र्गणो॑
म॒रुद्भिः॑। अ॒स्माकं॑ भू॒त्ववि॒ता त॒नूना॑म्। आ॒प्त॒वस्व॑ प्र॒प्त॒वस्व॑।
आ॒ण्डीभ॑वज॒ मा मु॒हुः। सु॒खादी॑न्दुःखनि॒धना॑म्। प्र॒तिमु॑श्चस्व॒ स्वां
पु॒रम्॥११४॥

मरी॑चयः स्वायम्भु॒वाः। ये श॑री॒राण्य॑कल्पयन्। ते ते दे॒हं
क॑ल्पयन्तु। मा च ते ख्यास्म॑ तीरिषत्। उत्तिष्ठ॑त॒ मा स्व॑त्त।
अ॒ग्निमि॑च्छ॒ध्वं भा॑र॒ताः। राज्ञः॑ सोम॑स्य तृ॒प्तासः॑। सूर्ये॑ण
स॒युजो॑षसः। यु॒वा सु॒वासाः॑। अ॒ष्टाच॑क्रा॒ नव॑द्वारा॥११५॥

दे॒वानां॑ पू॒र्यो॒ध्या। तस्या॑ हिरण्म॑यः को॒शः। स्व॒र्गो लो॒को
ज्योति॑षाऽऽवृ॒तः। यो वै तां॑ ब्रह्म॑णो वे॒द। अ॒मृत॑ेनऽऽवृ॒तां पु॑रीम्।
तस्मै॑ ब्रह्म च॑ ब्रह्मा॒ च। आ॒युः की॑र्तिं प्र॒जां द॑दुः। वि॒भ्राज॑माना॒ ह॒रि॑णीम्।
य॒शसा॑ सम्प॒रीवृ॑ताम्। पु॒र हिर॑ण्म॑यीं ब्र॒ह्मा॥११६॥

वि॒वेशा॑ऽप॒राजि॑ता। प॒राडे॑त्य॒ज्याम॒यी। प॒राडे॑त्य॒नाश॑की। इ॒ह
चा॑मुत्र॒ चान्वे॑ति। वि॒द्वान्दे॒वासुरा॑नु॒भ्यान्। यत्कु॑मा॒री म॒न्द्रय॑ते।
य॒द्योषि॑द्यत्प॒तिव्र॑ता॑। अ॒रि॑ष्टं यत्किं च॑ क्रि॒यते॑। अ॒ग्निस्तद॑नु॒वेध॑ति।
अ॒श्रुता॑सः श्रु॒तास॑श्च॥११७॥

य॒ज्वानो॑ येऽप्य॑य॒ज्वनः॑। स्व॒र्यन्तो॑ नापै॑क्षन्ते। इन्द्र॑म॒ग्निं च॑
ये वि॒दुः। सि॒क॒ता इ॒व सं॑यन्ति। र॒श्मिभिः॑ स॒मुदी॑रिताः।
अ॒स्मालो॒काद॑मुष्मा॒च्च। ऋ॒षिभि॑रदात्पृ॒श्निभिः॑। अपै॑त॒ वी॒त वि॑ च॒
स॒र्प॒तातः॑। येऽत्र॒ स्थ पु॑रा॒णा ये च॑ नूत॑नाः। अ॒होभि॑र॒द्विर॒क्तु-

भिर्व्यक्तम्॥११८॥

य॒मो द॑दात्वव॒सानं॑मस्मै। नृ मु॑णन्तु नृपा॒त्वयः॑। अ॒कृष्टा ये च॑
कृष्ट॑जाः। कु॒मारी॑षु क॒नीनी॑षु। जा॒रिणी॑षु च॒ ये हि॑ताः। रे॒तः
पी॒ता आ॑ण्डपी॒ताः। अ॒ङ्गारे॑षु च॒ ये हु॑ताः। उ॒भया॑न् पु॒त्रपौ॑त्र॒कान्।
युवे॑ऽहं य॒मराज॑गान्। श॒तमि॑न्नु श॒रदः॑॥११९॥

अदो॑ यद्व॒ह्नं वि॒ल॒बम्। पि॒तृणां॑ च॒ य॒मस्य॑ च। वरु॑ण॒स्याश्वि॑नो॒र॒ग्नेः।
म॒रुता॑ च वि॒हाय॑साम्। का॒मप्र॑यव॒णं मे॑ अस्तु। स ह्ये॒वास्मि॑
स॒नात॑नः। इति॑ नाको ब्र॒ह्मि॒श्रवो॑ रा॒यो ध॑नम्। पु॒त्राना॑पो
दे॒वीरि॒हऽऽहि॑त॥१२०॥

[२७]

विशी॑र्ष्णीं गृध्र॑शी॒र्ष्णीं च। अपे॑तो॒ निर्ऋ॑तिः ह॒थः। परि॑बाधः
श्वे॒तकु॑क्षम्। नि॒जङ्घ॑ः श॒बलो॑द॒रम्। स॒ तान् वा॑च्याय॒या स॒ह।
अ॒ग्ने नाश॑य स॒न्द॒शः। ई॒र्ष्या॑सू॒ये बु॑भु॒क्षाम्। म॒न्युं कृ॑त्यां च॒ दी॒धिरे॑।
रथे॑न किं शु॒काव॑ता। अ॒ग्ने नाश॑य स॒न्द॒शः॥१२१॥

[२८]

प॒र्जन्या॑य॒ प्रगा॑यत। दि॒वस्पु॑त्राय॒ मी॒ढुषे॑। स नो॑ य॒वसं॑मिच्छतु।
इ॒दं वचः॑ प॒र्जन्या॑य॒ स्व॒राजे॑। हृ॒दो अ॒स्त्वन्त॑र॒न्तद्यु॑योत।
म॒योभू॑र्वातो॒ विश्व॑कृ॒ष्टयः॑ स॒न्त्वस्मे॑। सु॒पि॒प्प॒ला ओष॑धीर्दे॒वगो॑पाः।
यो गर्भ॑मोष॒धीना॑म्। ग॒वां कृ॑णोत्य॒र्वता॑म्। प॒र्जन्यः॑
पु॒रुषी॑णाम्॥१२२॥

[२९]

पुनर्ममैत्विन्द्रियम्। पुनरायुः पुनर्भगः। पुनर्ब्राह्मणमैतु
मा। पुनर्द्रविणमैतु मा। यन्मेऽद्य रेतः पृथिवीमस्कान्।
यदोषधीरप्यसंरद्यदापः। इदं तत्पुनराददे। दीर्घायुत्वाय वर्चसे।
यन्मे रेतः प्रसिच्यते। यन्म आजायते पुनः। तेन माममृतं
कुरु। तेन सुप्रजसं कुरु॥१२३॥

[३०]

अद्ध्यस्तिरोऽधाऽजायत। तवं वैश्रवणः सदा। तिरोऽधेहि
सपत्नान्नः। ये अपोऽश्रन्ति केचन। त्वाष्ट्रीं मायां वैश्रवणः।
रथं सहस्रवन्धुरम्। पुरुश्चक्रं सहस्राश्वम्। आस्थायायाहि
नो बलिम्। यस्मै भूतानि बलिमावहन्ति। धनं गावो हस्ति
हिरण्यमश्वान्॥१२४॥

असाम सुमतौ यज्ञियस्य। श्रियं बिभ्रतोऽन्नमुखीं विराजम्।
सुदरुशने च क्रौञ्चे च। मैनागे च महागिरौ। शतद्वाट्टारगमन्ता।
सह्यार्यं नगरं तवं। इति मन्त्राः। कल्पोऽत ऊर्ध्वम्। यदि बलिं
हरेत्। हिरण्यनाभयं वितुदयं कौबेरायायं बलिः॥१२५॥

सर्वभूताधिपतये नम इति। अथ बलिं हृत्वोपतिष्ठेत्। क्षत्रं क्षत्रं
वैश्रवणः। ब्राह्मणा वयुः स्मः। नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः।
अस्मात्प्रविश्यान्नमद्धीति। अथ तमग्निमादधीत्। यस्मिन्नेतत्कर्म
प्रयुञ्जीत। तिरोऽधा भूः। तिरोऽधा भुवः॥१२६॥

तिरोऽधाः स्वः। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः। सर्वेषां लोकानामाधिपत्यं
सीदेति। अथ तमग्निमिन्धीत्। यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुञ्जीत।

ति॒रोऽधा॑ भूः स्वाहा॑। ति॒रोऽधा॑ भुवः स्वाहा॑। ति॒रोऽधा॑ स्वंः
स्वाहा॑। ति॒रोऽधा॑ भूर्भुवः स्वंः स्वाहा॑। यस्मिन्नस्य काले सर्वा
आहुतीरहुता भवेयुः॥१२७॥

अपि ब्राह्मणमुखीनाः। तस्मिन्नहः काले प्रयुञ्जीत। परः
सुप्तजनाद्वेपि। मास्म प्रमाद्यन्तमाध्यापयेत्। सर्वार्थाः सिद्ध्यन्ते।
य एवं वेद। क्षुध्यन्निदमजानताम्। सर्वार्था न सिद्ध्यन्ते। यस्ते
विघातुको भ्राता। ममान्तरहृदये श्रितः॥१२८॥

तस्मा॑ इ॒ममग्र॑पिण्डं जुहोमि। स मे॑ऽर्था॒न्मा विव॑धीत्। मयि
स्वाहा॑। रा॒जा॒धि॒रा॒जाय॑ प्रसह्यसाहिने॑। नमो॑ व॒यं वै॑श्रव॒णाय॑
कुर्महे। स मे॒ कामा॑न्काम॒कामा॑य॒ मह्यम्॑। का॒मे॒श्वरो॑ वै॑श्रव॒णो
द॑दातु। कु॒बे॒राय॑ वैश्रव॒णाय॑। म॒हा॒रा॒जाय॑ नमः॑। के॒तवो॑
अरु॑णासश्च। ऋष॒यो वा॑त॒र॒श॒नाः। प्र॒ति॒ष्ठां श॒तधा॑ हि।
स॒मा॒हि॒ता॒सो स॒हस्र॑धा॒य॑सम्। शि॒वा नः॑ श॒न्त॑मा भवन्तु।
दि॒व्या आप॑ ओष॒धयः॑। सु॒मृ॒डी॒का सर॑स्वति। मा ते॒ व्यो॑म
स॒न्द॒शि॑॥१२९॥

[३१]

संवत्सरमेतद्व्रतं चरेत्। द्वौ वा मासौ। नियमः समासेन।
तस्मिन्नियमविशेषाः। त्रिषवणमुदकौपस्पृशी। चतुर्थकालपानभक्तः
स्यात्। अहरहर्वा भैक्षमश्रीयात्। औदुम्बरीभिः समिद्धिरग्निं
परिचरेत्। पुनर्मामैत्विन्द्रियमित्येतेनऽनुवाकेन। उद्धृतपरिपूताभि-
रद्भिः कार्यं कुर्वीत॥१३०॥

असञ्चयवान्। अग्रये वायवे सूर्याय। ब्रह्मणे प्रजापतये। चन्द्रमसे
नक्षत्रेभ्यः। ऋतुभ्यः संवत्सराय। वरुणायारुणायेति व्रतहोमाः।
प्रवर्ग्यवेदादेशः। अरुणाः काण्डकृषयः। अरण्येऽधीयीरन्। भद्रं
कर्णेभिरिति द्वे जपित्वा॥१३१॥

महानाम्नीभिरुदकं संस्पर्श। तमाचार्यो दद्यात्। शिवा
नः शन्तमेत्योषधीरालभते। सुमृडीकेति भूमिम्। एवमपवर्गे।
धेनुर्दक्षिणा। कंसं वासंश्च क्षौमम्। अन्यद्वा शुक्लम्। यथाशक्ति
वा। एवस्वाध्यायधर्मेण। अरण्येऽधीयीत। तपस्वी पुण्यो
भवति तपस्वी पुण्यो भवति॥१३२॥

[३२]

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवांसस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति
न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति
नस्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥

॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्रये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः।
नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते करोमि॥ ॐ
शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

सह वै देवानां चासुराणां च यज्ञौ प्रततावास्तां वयं स्वर्गं
लोकमेष्यामो वयमेष्याम इति तेऽसुराः सन्नह्य सहसैवाचरन्
ब्रह्मचर्येण तपसैव देवास्तेऽसुरा अमुह्यंस्ते न प्राजान्स्ते
पराऽभवन्ते न स्वर्गं लोकमायन् प्रसृतेन वै यज्ञेन देवाः
स्वर्गं लोकमायन् प्रसृतेनासुरान् पराभावयन् प्रसृतो ह वै
यज्ञोपवीतिनो यज्ञोऽप्रसृतोऽनुपवीतिनो यत्किं च ब्राह्मणो
यज्ञोपवीत्यधीते यजंत एव तत्तस्माद्यज्ञोपवीत्यैवाधीयीत
याजयेद्यजैत वा यज्ञस्य प्रसृत्या अजिनं वासो वा दक्षिणत
उपवीय दक्षिणं बाहुमुद्धरतेऽव धत्ते सव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव
विपरीतं प्राचीनावीतं संवीतं मानुषम्॥१॥

[१]

रक्षांसि ह वा पुरोऽनुवाके तपोग्रमतिष्ठन्त तान्
प्रजापतिर्वरेणोपामन्त्रयत् तानि वरमवृणीतऽऽदित्यो नो
योद्धा इति तान् प्रजापतिरब्रवीद्योधयध्वमिति तस्मादुत्तिष्ठन्त
ह वा तानि रक्षांस्यदित्यं योधयन्ति यावदस्तमन्वंगात्तानि
ह वा एतानि रक्षांसि गायत्रियाऽभिमन्त्रितेनाम्भसा
शाम्यन्ति तदु ह वा एते ब्रह्मवादिनः पूर्वाभिमुखाः सन्ध्यायां

गायत्रियाऽभिमन्त्रिता आप ऊर्ध्वं विक्षिपन्ति ता एता आपो
 वज्रीभूत्वा तानि रक्षांसि मन्देहारुणे द्वीपे प्रक्षिपन्ति
 यत्प्रदक्षिणं प्रक्रमन्ति तेन पाप्मानम् अवधून्वन्त्युद्यन्तमस्तं
 यन्तम् आदित्यमभिध्यायन् कुर्वन् ब्राह्मणो विद्वान्सकलं
 भद्रमश्नुतेऽसावादित्यो ब्रह्मेति ब्रह्मैव सन् ब्रह्माप्येति य एवं
 वेद॥२॥

[२]

यदेवा देवहेळनं देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा
 मुश्चतर्तस्यर्तेन मामिता। देवा जीवनकाम्या यद्वाचाऽनृतमूदिमा।
 तस्मान्न इह मुश्चत विश्वे देवाः सजोषसः। ऋतेन द्यावापृथिवी
 ऋतेन त्वं सरस्वति। कृतान्नः पाह्येनसो यत्किं चानृतमूदिमा।
 इन्द्राग्नी मित्रावरुणौ सोमो धाता बृहस्पतिः। ते नो मुश्चन्त्वेनसो
 यदन्यकृतमारिम। सजातशःसादुत जामिशःसाध्यायसः
 शःसादुत वा कनीयसः। अनाधृष्टं देवकृतं यदेनस्तस्मात्
 त्वमस्माञ्जातवेदो मुमुग्धि॥३॥

यद्वाचा यन्मनसा बाहुभ्यामूरुभ्यामष्टीवद्ध्यां शिश्रैर्यदनृतं
 चकृमा वयम्। अग्निर्मा तस्मादेनसो गार्हपत्यः प्रमुश्चतु
 चकृम यानि दुष्कृता। येन त्रितो अर्णवान्निर्बभूव येन
 सूर्यं तमसो निर्मुमोच। येनेन्द्रो विश्वा अजहादरातीस्तेनाहं
 ज्योतिषा ज्योतिरानशान आक्षि। यत्कुसीदमप्रतीतं मयेह येन
 यमस्य निधिना चरामि। एतत्तदग्रे अनृणो भवामि जीवन्नेव
 प्रति तत्तं दधामि। यन्मयि माता यदा पिपेष यदन्तरिक्षं

यदाशसातिक्रामामि त्रिते देवा दिवि जाता यदापं इमं मै वरुण
तत्त्वां यामि त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने त्वमग्ने अयासि॥४॥

[३]

यददीव्यनृणमहं बभूवादित्सन्वा सञ्जगर जनैभ्यः। अग्निर्मा
तस्मादिन्द्रश्च संविदानौ प्रमुञ्चताम्। यद्धस्ताभ्यां चकर
किल्बिषाण्यक्षाणां वश्रमुपजिघ्रमानः। उग्रं पश्या च राष्ट्रभृच्च
तान्यप्सरसावनुदत्तामृणानि। उग्रं पश्ये राष्ट्रभृत्किल्बिषाणि
यदक्षवृत्तमनुदत्तमेतत्। नेत्रं ऋणानृणव इत्समानो यमस्य
लोके अधिरञ्जुराय। अव ते हेळ उदुत्तममिमं मै वरुण तत्त्वां
यामि त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने। सङ्कुसुको विकुसुको निर्ऋथो
यश्च निस्वनः। तेऽ(१)स्मद्यक्ष्ममनागसो दूरादूरमचीचतम्।
निर्यक्ष्ममचीचते कृत्यां निर्ऋतिं च। तेन योऽ(१)स्मत्समृच्छाते
तमस्मै प्रसुवामसि। दुःशंसानुशंसभ्यां घणेनानुघणेन च।
तेनान्योऽ(१)स्मत्समृच्छाते तमस्मै प्रसुवामसि। सं वर्चसा
पर्यसा सन्तनूभिरगन्महि मनसा स९ शिवेन। त्वष्टा नो अत्र
विदधातु रायोऽनुमार्ष्टु तन्वो(१) यद्विलिष्टम्॥५॥

[४]

आयुष्टे विश्वतो दधदयमग्निर्वरेण्यः। पुनस्ते प्राण आयाति
परायक्ष्म९ सुवामि ते। आयुर्दा अग्ने हविषो जुषाणो
घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि। घृतं पीत्वा मधु चारु गव्यं पितेव
पुत्रमभिरक्षतादिमम्। इममग्न आयुषे वर्चसे कृधि तिग्ममोजो

वरुण॒ स॒शिश॑ाधि। मा॒तेवा॑स्मा अदि॒ते शर्म॑ यच्छु॒ विश्वे॑ देवा॒
जर॑दष्टि॒र्यथा॑ऽसत्। अ॒ग्रे आयू॑षि पव॒स आ सु॒वोर्ज॑मिषं च
नः। आ॒रे बा॑धस्व दुच्छु॒नाम्। अ॒ग्रे पव॑स्व स्वपा॒ अ॒स्मे वर्चः॑
सुवी॒र्यम्। दध॑द्रु॒यि मयि॑ पोष॒म्॥६॥

अ॒ग्नि॒र॒ऋषिः॑ पव॑मानः पा॒श्वं ज॑न्यः पु॒रोहि॑तः। तमी॑महे महा॒ग॒यम्।
अ॒ग्रे जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताञ्जा॑तवेदो नुद॒स्व। अ॒स्मे
दी॑दिहि सु॒मना॒ अहे॑ळ॒च्छर्म॑न्ते स्याम त्रि॒वरू॑थ उ॒द्धौ। सह॑सा
जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताञ्जा॑तवेदो नुद॒स्व। अधि॑ नो
ब्रू॒हि सु॒मन॑स्यमा॒नो व॒यं स्या॑म प्र॒णु॒दा नः स॒पत्नान्। अ॒ग्रे यो
नोऽभि॑तो॒ जनो॑ वृ॒को वा॒रो जि॒घास॑ति। ता॒स्त्वं वृ॑त्रह॒अहि॑
वस्व॒स्मभ्य॑मा॒भर। अ॒ग्रे यो नोऽभि॑दास॒ति स॒मानो॑ यश्च॒ निष्प॑तः।
तं व॒यं स॒मिधं॑ कृ॒त्वा तु॒भ्यम॒ग्रेऽपि॑ दध्म॒सि॥७॥

यो नः॑ शपा॒दश॑पतो॒ यश्च॑ नः॑ शप॑तः शपा॑त्। उ॒षाश्च॒ तस्मै॑ नि॒मृक्
सर्वं॑ पा॒पं स॒मूह॑ताम्। यो नः॑ स॒पत्नो॒ यो र॑णो॒ मर्तो॑ऽभि॒दास॑ति
देवाः। इ॒ध्मस्ये॑व प्र॒क्षाय॑तो॒ मा तस्यो॑च्छे॒षि किं॑ च॒न। यो
मा॒न्द्वेष्टि॑ जा॒तवे॑दो॒ यं चा॒हं द्वेष्मि॒ यश्च॒ माम्। सर्वा॑ऽस्ता॒न॒ग्रे
स॒न्दह॑ या॒श्चाह॑न्द्वेष्मि॒ ये च॒ माम्। यो अ॒स्मभ्य॑मराती॒याद्य॑श्च
नो॒ द्वेष्ट॑ते॒ जनः॑। नि॒न्दा॒द्यो अ॒स्मान्दि॒प्साच्च॑ सर्वा॑ऽस्ता॒न्म॒ष्म॒षा
कुरु॑। स॒शितं॑ मे॒ ब्रह्म॑ स॒शितं॑ वी॒र्या॑(१)म्बल॑म्। स॒शितं॑
क्ष॒त्रं मे॑ जि॒ष्णु यस्या॑हमस्मि॒ पुरो॑हि॒तः। उदै॑षां बा॒हू अ॑तिर॒मुद्व॑र्चो
अथो॒ बल॑म्। क्षि॒णोमि॒ ब्रह्म॑णा॒ऽमित्रा॑नु॒न्नयामि॑ स्वा(१)म् अ॒हम्।

पुन॒र्मनः पुन॒रायु॑र्म आगा॒त्पुन॑श्चक्षुः पुनः श्रोत्रं॑ म॒ आगा॒त्पुनः प्रा॑णः
पुन॒राकू॑तं म॒ आगा॒त्पुन॑श्चित्तं पुन॒राधी॑तं म॒ आगा॑त्। वैश्वान॒रो
मेऽद॑ब्धस्तनूपा अव॑बाधतां दुरि॒तानि॑ विश्वा॑॥८॥

[५]

वैश्वान॒राय॑ प्रति॑वेदयामो यदी॑नृण॑ संङ्ग॒रो दे॒वता॑सु। स
ए॒तान्पाशा॑न् प्र॒मुच॑न् प्रवे॑द् स नो॑ मुश्चातु दुरि॒ताद॑वद्यात्।
वैश्वान॒रः प॒र्वया॑न्नः प॒वित्रै॒र्यत्सं॑ङ्गरम॒भिधा॑वा॒म्याशा॑म्।
अना॑जान॒न्मन॑सा याच॑मानो यदत्रै॑नो अव॑ तत्सु॑वामि।
अ॒मी ये सु॑भगे॒ दिवि॑ वि॒चृतौ॑ नाम॒ तार॑के। प्रेहामृ॑तस्य
यच्छ॑तामे॒तद्व॑द्धक॒मोच॑नम्। विजि॑हीर्ष्व लो॒कान्कृ॑धि
ब॒न्धान्मु॑श्चासि॒ बद्ध॑कम्। योने॑रिव॒ प्रच्यु॑तो गर्भः॑ सर्वा॑न्
प॒थो अ॑नुष्व। स प्र॑जान॒न्प्रति॑गृ॒णीत॑ वि॒द्वान्प्र॑जाप॑तिः
प्रथ॑मजा ऋ॒तस्य॑। अ॒स्माभि॑र्दत्तं ज॒रसः॑ प॒रस्ता॑दच्छि॒त्रं
तन्तु॑मनु॒सञ्चरे॑म॥९॥

त॒तं तन्तु॑मन्वेके॒ अनु॑ सञ्च॑रन्ति॒ येषां॑ द॒त्तं पि॒त्र्यमाय॑नवत्।
अ॒बन्ध॑वेके॒ दद॑तः प्र॒यच्छा॑दातुं चेच्छ॒क्रवा॑सः स्व॒र्ग ए॑षाम्।
आर॑भेथामनु॒ सञ्च॑र॒भेथा॑समा॒नं प॒न्था॑मवथो घृ॒तेन॑। यद्वा॑
पूर्तं॑ परि॑विष्टं॒ यदग्नौ॑ तस्मै॒ गोत्रा॑येह जाया॑पती॒ सञ्च॑र॒भेथाम्॑।
यद॒न्तरि॑क्षं पृथि॒वीमु॑त द्यां यन्मा॒तरं॑ पि॒तरं॑ वा जिहि॑सि॒मा।
अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सो गार्ह॒पत्य॑ उन्नो॑ नेषद्दुरि॒ता या॑नि चकृ॑म।
भूमि॑र्मा॒ताऽदि॑तिर्नो ज॒नित्रं॑ भ्रा॒ताऽन्तरि॑क्षम॒भिशा॑स्त ए॒नः।

द्यौर्नः पि॒ता पि॒तृयाच्छं भ॑वासि जा॒मि मि॒त्वा मा वि॑वित्सि
लो॒कात्। यत्र॑ सु॒हार्दः सु॒कृतो॒ मद॑न्ते वि॒हाय॒ रोगं॑ तन्वा(१)॥
स्वाया॑म्। अ॒श्लो॒णाङ्गैर॑हु॒ताः स्व॒र्गे तत्र॑ पश्येम पि॒तरं॑ च
पु॒त्रम्। यदन्न॑म॒द्यन्ते॑ दे॒वा दा॑स्यन्नदा॑स्यन्नु॒त वा॑ करि॒ष्यन्।
यद्दे॒वानां॑ चक्षु॒ष्यागो॑ अस्ति॒ यदे॒व किं च॑ प्रतिजग्रा॒हम॒ग्निर्मा॑
तस्मा॑दनृ॒णं कृ॑णोतु। यदन्न॑म॒ग्निं बहु॑धा वि॒रूपं॑ वासो॒ हिर॑ण्यमु॒त
गा॒म॒जा॒मवि॑म। यद्दे॒वानां॑ चक्षु॒ष्यागो॑ अस्ति॒ यदे॒व किं च॑
प्रतिजग्रा॒हम॒ग्निर्मा॑ तस्मा॑दनृ॒णं कृ॑णोतु। यन्मया॑ मन॑सा वा॒चा
कृ॒तमे॒नः कदा॑चन। सर्वस्मा॑त्तस्मा॑न्मेळितो मो॒ग्धि॒ त्व॑ हि
वे॒त्थ॑ यथा॒तथ॑म्॥१०॥

[६]

वा॒त॒र॒श॒ना ह॒ वा ऋ॑षयः श्रम॒णा ऊ॒र्ध्वम॑न्थि॒नो ब॑भूवुस्तानृषयो॒-
ऽर्थमा॑यु॒ऽस्ते नि॒लाय॑मचरु॒ऽस्तेऽनु॑प्रविशुः कू॒श्मा॒ण्डानि॑
ता॒ऽस्तेष्व॑न्विन्दच्छ्रद्धया॑ च॒ तप॑सा च॒ तानृष॑योऽब्रुवन्क॒था
नि॒लाय॑ चर॒थेति॑ त ऋ॒षी॒नब्रु॑वन्नमो॑ वोऽस्तु भगवन्तोऽस्मिन्धा॑मि
केन॑ वः सपर्या॑मेति॒ तानृष॑योऽब्रुवन्प॒वित्रं॑ नो ब्रू॒त येना॑रेपसः
स्या॑मेति॒ त ए॒तानि॑ सू॒क्तान्य॑पश्यन् यद्दे॒वा दे॒वहे॑ळनं
यददी॑व्यन्नृ॒णम॒हं ब॑भूवऽऽयु॑ष्टे वि॒श्वतो॑ दध॒दित्ये॑तैराज्यं
जुहु॑त वैश्वान॒राय॑ प्रतिवेदयाम॒ इत्यु॑पतिष्ठत॒ यद॑र्वा॒चीन॑मेनो
भ्रू॒णह॑त्याया॒स्तस्मा॑न्मोक्ष्यध्व॒ इति॑ त ए॒तैर॑जुहवुस्तेऽरे॒पसो॑-
ऽभ॒वन्कर्मा॑दिष्वेतैर्जु॒ह्यात्पू॒तो दे॒वलो॒कान्त्सम॑श्नुते॥११॥

[७]

कू॒श्मा॒ण्डैर्जु॒हुया॒द्योऽपू॒त इ॒व म॒न्ये॒त यथा॑ स्ते॒नो यथा॑
 भ्रू॒णहै॒वमे॒ष भ॑वति॒ योऽयो॒नौ रे॒तः सि॒ञ्चति॑ यद॑र्वा॒चीन॒मेनो॑
 भ्रू॒णह॒त्याया॒स्तस्मा॑न्मु॒च्यते॒ याव॑दे॒नो दी॒क्षामु॑पैति दी॒क्षित॑ ए॒तैः
 सं॒त॒ति जु॒होति॑ सं॒वत्स॒रं दी॑क्षितो भ॑वति सं॒वत्स॒रादे॒वऽऽत्मानं॑
 पु॒नीते॒ मासं॑ दी॒क्षितो॑ भ॑वति॒ यो मा॒सः स सं॑वत्स॒रः
 सं॒वत्स॒रादे॒वऽऽत्मानं॑ पु॒नीते॒ चतु॑र्विंश॒तिः रा॒त्रीर्दी॑क्षितो
 भ॑वति॒ चतु॑र्विंश॒तिर॒र्धमा॒साः सं॑वत्स॒रः सं॒वत्स॒रादे॒वऽऽत्मानं॑
 पु॒नीते॒ द्वाद॑श॒ रात्री॑र्दी॒क्षितो॑ भ॑वति॒ द्वाद॑श॒ मासाः॑ सं॒वत्स॒रः
 सं॒वत्स॒रादे॒वऽऽत्मानं॑ पु॒नीते॒ षड्रा॑त्रीर्दी॒क्षितो॑ भ॑वति॒ षड्वा॑ ऋ॒तवः॑
 सं॒वत्स॒रः सं॒वत्स॒रादे॒वऽऽत्मानं॑ पु॒नीते॒ तिस्रो॑ रा॒त्रीर्दी॑क्षितो
 भ॑वति॒ त्रि॒पदा॑ गा॒यत्री॑ गा॒यत्रि॒या ए॒वऽऽत्मानं॑ पु॒नीते॒ न
 मा॒ऽसम॑श्री॒यान्न॒ स्त्रिय॑मु॒पेया॒न्नोप॑र्यासीत् जु॒गुप्से॒तानृ॒तात्प॒यो
 ब्रा॒ह्म॒णस्य॑ व्र॒तं य॑वा॒गू रा॑ज॒न्यस्या॑मि॒क्षा वै॒श्यस्या॑थो
 सौ॒म्येप्य॑ध्व॒र ए॒तद्व्र॑तं ब्रू॒याद्य॑दि म॒न्ये॒तोप॑दस्यामी॒त्योद॑नं
 धा॒नाः स॒क्तून्धृ॒तमि॒त्यनु॑व्र॒तये॑दा॒त्मनो॑ऽनु॒पदा॑साय॥१२॥

[८]

अ॒जान् ह॒ वै पृ॒थ्वीं॑ऽस्तप॒स्यमा॑नान् ब्र॒ह्म स्व॒य॒म्ब॒भ्यान् र॑ष॒त
 ऋ॒षयो॑ऽभ॒वन्त॑दृ॒षीणा॑मृषि॒त्वं तां दे॒वता॑मु॒पाति॑ष्ठन्त॒ यज्ञ॑का॒मास्त
 ए॒तं ब्र॑ह्म॒यज्ञ॑म॒पश्य॑न्त॒ माह॑रन्तेना॒यज॑न्त॒ यदृ॒चोऽध्य॑गी॒षत् ताः
 प॒य॑आहु॒तयो॒ दे॒वाना॑म॒भव॑न् यद्य॒जूंषि॑ घृ॒ताहु॑तयो॒ यत्सा॑मा॒नि
 सो॒माहु॑तयो॒ यद॑थ॒र्वाङ्गि॑रसो॒ मध्वा॑हु॒तयो॒ यद्वा॑ह्म॒णानी॑तिहा॒सान्

पुराणानि कल्पाङ्गाथा नाराशङ्सीर्मेदाहुतयो देवानामभवन्ताभिः
क्षुधं पाप्मानमपाघ्नन्नपहतपाप्मानो देवाः स्वर्गं लोकमायन्
ब्रह्मणः सायुज्यमृषयोऽगच्छन्॥१३॥

[९]

पञ्च वा एते महायज्ञाः सन्ति प्रतायन्ते सन्ति सन्तिष्ठन्ते
देवयज्ञः पितृयज्ञो भूतयज्ञो मनुष्ययज्ञो ब्रह्मयज्ञ इति
यदग्नौ जुहोत्यपि समिधं तद्देवयज्ञः सन्तिष्ठते यत्पितृभ्यः
स्वधा करोत्यप्यपस्तपितृयज्ञः सन्तिष्ठते यद्भूतेभ्यो बलिः
हरति तद्भूतयज्ञः सन्तिष्ठते यद्वाह्येभ्योऽन्नं ददाति
तन्मनुष्ययज्ञः सन्तिष्ठते यत्स्वाध्यायमधीयीतैकामप्यृचं
यजुः सामं वा तद्ब्रह्मयज्ञः सन्तिष्ठते यदृचोऽधीते पयंसः
कूल्या अस्य पितृन्स्वधा अभिवहन्ति यद्यजूंषि घृतस्य
कूल्या यत्सामानि सोमं एभ्यः पवते यदथर्वाङ्गिरसो
मधोः कूल्या यद्वाह्येभ्योऽन्नातिहासान् पुराणानि कल्पाङ्गाथा
नाराशङ्सीर्मेदसः कूल्या अस्य पितृन्स्वधा अभिवहन्ति
यदृचोऽधीते पयसाहुतिभिरेव तद्देवास्तर्पयति यद्यजूंषि
घृताहुतिभिर्यत्सामानि सोमाहुतिभिर्यदथर्वाङ्गिरसो मध्वाहुतिभिर्यद्वाह्येभ्यो
पुराणानि कल्पाङ्गाथा नाराशङ्सीर्मेदाहुतिभिरेव तद्देवास्तर्पयति
त एनं तृप्ता आयुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा
ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन च तर्पयन्ति॥१४॥

[१०]

ब्रह्मयज्ञेन यक्ष्यमाणः प्राच्यां दिशि ग्रामादच्छदिर्दर्श
उदीच्यां प्रागुदीच्यां वोदित आदित्ये दक्षिणत उपवीयोपविश्य
हस्ताववनिज्य त्रिराचामेद्विः परिमृज्य सकृदुपस्पृश्य शिरश्चक्षुषी
नासिके श्रोत्रे हृदयमालभ्य यत्रिराचामिति तेन ऋचः प्रीणाति
यद्विः परिमृजति तेन यजूंषि यत्सकृदुपस्पृशति तेन सामानि
यत्सव्यं पाणिं पादौ प्रोक्षति यच्छिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे
हृदयमालभते तेनाथर्वाङ्गिरसो ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि
कल्पान्गाथां नाराशंसीः प्रीणाति दर्भाणां महदुपस्तीर्योपस्थं
कृत्वा प्राडासीनः स्वाध्यायमधीयीतापां वा एष ओषधीनां
रसो यद्दर्भाः सरसमेव ब्रह्म कुरुते दक्षिणोत्तरौ पाणी पादौ
कृत्वा सपवित्रावोमिति प्रतिपद्यत एतद्वै यजुस्त्रयीं विद्यां
प्रत्येषा वागेतत्परममक्षरं तदेतदृचाभ्युक्तमृचो अक्षरं परमे
व्योमन् यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुर्यस्तन्न वेद किमृचा
करिष्यति य इत्तद्विदुस्त इमे समांसत इति त्रीनेव प्रायुङ्क्त
भूर्भुवः स्वरित्याहेतद्वै वाचः सत्यं यदेव वाचः सत्यं तत्प्रायुङ्क्त
सावित्रीं गायत्रीं त्रिरन्वाह पृच्छोऽर्धर्चशोऽनवानं संविता
श्रियः प्रसविता श्रियमेवऽऽप्नोत्यथो प्रज्ञातयैव प्रतिपदा
छन्दांसि प्रतिपद्यते॥१५॥

[११]

ग्रामे मनसा स्वाध्यायमधीयीत दिवा नक्तं वेति हं स्मऽऽह
शौच आह्वेय उतारण्येऽबलं उत वाचोत तिष्ठन्नुत व्रजन्नुतऽऽसीन
उत शयानोऽधीयीतैव स्वाध्यायं तपस्वी पुण्यो भवति य एवं

विद्वान्त्स्वाध्यायमधीते नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै
नम ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते
करोमि॥१६॥

[१२]

मध्यन्दिने प्रबलमधीयीतासौ खलु वावैष आदित्यो
यद्वाह्मणस्तस्मात्तर्हि तेऽक्षिणं तपति तदेषाऽभ्युक्ता।
चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आप्रा
द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगत्तस्तस्थुषश्चेति स
वा एष यज्ञः सद्यः प्रतायते सद्यः सन्तिष्ठते तस्य प्राक्
सायमवभृथो नमो ब्रह्मण इति परिधानीयां त्रिरन्वाहाप
उपस्पृश्य गृहानेति ततो यत्किं च ददाति सा दक्षिणा॥१७॥

[१३]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य मेघो हविर्धानं विद्युदग्निर्वर्षः
हविः स्तनयिर्बुर्वषद्धारो यदवस्फूर्जति सोऽनुवषद्धारो
वायुरात्माऽमावास्यां स्विष्टकृद्य एवं विद्वान्मेघे वर्षति
विद्योतमाने स्तनयत्यवस्फूर्जति पवमाने वायावमावास्यायाः
स्वाध्यायमधीते तप एव तत्तप्यते तपो हि स्वाध्याय इत्युत्तमं
नाकः रोहत्युत्तमः समानानां भवति यावन्तः ह वा इमां
वित्तस्य पूर्णां ददत्स्वर्गं लोकं जयति तावन्तं लोकं जयति
भूयांसं चाक्षय्यं चाप पुनर्मृत्युं जयति ब्रह्मणः सायुज्यं
गच्छति॥१८॥

[१४]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वावनध्यायौ यदात्माऽशुचिर्यद्देशः
 समृद्धिर्देवतानि य एवं विद्वान्महारात्र उषस्युदिते
 ब्रजस्तिष्ठन्नासीनः शयानोऽरण्ये ग्रामे वा यावत्तरसं
 स्वाध्यायमधीते सर्वाल्लोकञ्जयति सर्वाल्लोकाननृणोऽनुसञ्चरति
 तदेषाभ्युक्ता। अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मिंस्तृतीयं लोके
 अनृणाः स्याम। ये देवयाना उत पितृयाणाः सर्वान्पथो
 अनृणा आक्षीयेमेत्यग्निं वै जातं पाप्मा जग्नाह तं
 देवा आहुतीभिः पाप्मानमपाघ्नन्नाहुतीनां यज्ञेन यज्ञस्य
 दक्षिणाभिर्दक्षिणानां ब्राह्मणेन ब्राह्मणस्य छन्दोभिश्छन्दसां
 स्वाध्यायेनापहतपाप्मा स्वाध्यायो देवपवित्रं वा एतत्तं
 योऽनूत्सृजत्यभागो वाचि भवत्यभागो नाके तदेषाऽभ्युक्ता।
 यस्तित्याजं सखिविदं सखायं न तस्य वाच्यपि भागो अस्ति।
 यदीं शृणोत्यलकं शृणोति न हि प्रवेदं सुकृतस्य पन्थामिति
 तस्मात्स्वाध्यायोऽध्यैतव्यो यं यं क्रतुमधीते तेन तेनास्येष्टं
 भवत्यग्नेर्वायोरादित्यस्य सायुज्यं गच्छति तदेषाऽभ्युक्ता। ये
 अर्वाङ्मुत वा पुराणे वेदं विद्वांसमभितो वदन्त्यादित्यमेव ते
 परिवदन्ति सर्वे अग्निं द्वितीयं तृतीयं च हंसमिति यावतीर्वै
 देवतास्ताः सर्वा वेदविदिं ब्राह्मणे वसन्ति तस्माद्ब्राह्मणेभ्यो
 वेदविद्भ्यो दिवे दिवे नमस्कुर्यान्नाश्लीलं कीर्तयेदेता एव देवताः
 प्रीणाति॥१९॥

[१५]

रिच्यत इव वा एष प्रेव रिच्यते यो याजयति प्रति वा गृह्णाति

याजयित्वा प्रतिगृह्य वाऽनंश्चित्रिः स्वाध्यायं वेदमधीयीत त्रिरात्रं
वा सावित्रीङ्गायत्रीमन्वातिरेचयति वरो दक्षिणा वरेणैव वरं
स्पृणोत्यात्मा हि वरः॥२०॥

[१६]

दुहे ह वा एष छन्दांसि यो याजयति स येन यज्ञक्रतुना
याजयेत्सोऽरण्यं परेत्य शुचौ देशे स्वाध्यायमेवैनमधीयन्नासीत
तस्यानशनं दीक्षा स्थानमुपसद आसनं सुत्या वाग्जुहूर्मनं
उपभृद्धृतिर्ध्रुवा प्राणो हविः सामाध्वर्युः स वा एष यज्ञः
प्राणदक्षिणोऽनन्तदक्षिणः समृद्धतरः॥२१॥

[१७]

कृतिधावकीर्णो प्रविशति चतुर्थेत्याहुर्ब्रह्मवादिनो मरुतः
प्राणैरिन्द्रं बलेन बृहस्पतिं ब्रह्मवर्चसेनाग्निमेवेतरेण सर्वेण
तस्यैतां प्रार्थश्चित्तिं विदाश्चकार सुदेवः काश्यपो यो
ब्रह्मचार्यवकिरेदमावास्यायां रात्र्यामग्निं प्रणीयोपसमाधाय
द्विराज्यस्योपघातं जुहोति कामावकीर्णोऽस्म्यवकीर्णोऽस्मि
काम कामाय स्वाहा कामभिर्द्रुग्धोऽस्म्यभिर्द्रुग्धोऽस्मि काम
कामाय स्वाहेत्यमृतं वा आज्यममृतमेवऽऽत्मन्धत्ते हुत्वा
प्रयताञ्जलिः कवातिर्यङ्मुग्निमभिमन्त्रयेत् सं माऽऽसिश्चन्तु मरुतः
समिन्द्रः सं बृहस्पतिः। सं माऽयमग्निः सिञ्चत्वायुषा च बलेन
चऽऽयुष्मन्तं करोतु मेति प्रति हास्मै मरुतः प्राणान्दधति
प्रतीन्द्रो बलं प्रति बृहस्पतिर्ब्रह्मवर्चसं प्रत्यग्निरितरत्सर्वं
सर्वतनुर्भूत्वा सर्वमायुरेति त्रिरभिमन्त्रयेत् त्रिषत्या हि देवा

योऽपूत इव मन्येत स इत्थं जुहुयादित्थमभिमन्त्रयेत् पुनीत
एवऽऽत्मानमायुरेवऽऽत्मन्धत्ते वरो दक्षिणा वरेणैव वरः
स्पृणोत्यात्मा हि वरः॥२२॥

[१८]

भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये स्वः प्रपद्ये भूर्भुवः स्वः प्रपद्ये ब्रह्म
प्रपद्ये ब्रह्मकोशं प्रपद्येऽमृतं प्रपद्येऽमृतकोशं प्रपद्ये चतुर्जालं
ब्रह्मकोशं यं मृत्युर्नावपश्यति तं प्रपद्ये देवान् प्रपद्ये देवपुरं
प्रपद्ये परीवृतो वरीवृतो ब्रह्मणा वर्मणाऽहं तेजसा कश्यपस्य
यस्मै नमस्तच्छिरो धर्मो मूर्धानं ब्रह्मोत्तरा हनुर्यज्ञोऽधरा
विष्णुरहृदयः संवत्सरः प्रजननमश्विनौ पूर्वपादावत्रिर्मध्यं
मित्रावरुणावपरपादावग्निः पुच्छस्य प्रथमं काण्डं तत् इन्द्रस्ततः
प्रजापतिरभयं चतुर्थः स वा एष दिव्यः शांकरः शिशुमारस्तः
ह य एवं वेदाप पुनर्मृत्युं जयति जयति स्वर्गलोकं
नाध्वनि प्रमीयते नाप्सु प्रमीयते नाग्नौ प्रमीयते नानपत्यः
प्रमीयते लघ्वान्नो भवति ध्रुवस्त्वमसि ध्रुवस्य क्षितमसि त्वं
भूतानामधिपतिरसि त्वं भूतानाः श्रेष्ठोऽसि त्वां भूतान्युप
पर्यावर्तन्ते नमस्ते नमः सर्वं ते नमो नमः शिशुकुमाराय
नमः॥२३॥

[१९]

नमः प्राच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो
नमो दक्षिणायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च
नमो नमः प्रतीच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च

नमो॒ नम॒ उदी॑च्यै दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्रति॑वसन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒
 नमो॒ नम॒ ऊ॒र्ध्वायै॑ दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्रति॑वसन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒
 नमो॒ नमो॑ऽध॒रायै॑ दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्रति॑वसन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒
 नमो॒ नमो॑ऽवा॒न्तरा॑यै दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्रति॑वसन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒
 नमो॒ नमो॑ गङ्गा॒यमु॒नयो॑र्मध्ये ये॑ वस॒न्ति ते मे॑ प्रस॒न्नात्मा॑नश्चिरं
 जी॒वितं॑ वर्ध॒यन्ति॒ नमो॑ गङ्गा॒यमु॒नयो॑र्मुनि॒भ्यश्च॒ नमो॒ नमो॑
 गङ्गा॒यमु॒नयो॑र्मुनि॒भ्यश्च॒ नमः॥ २४॥

[२०]

ॐ नमो॒ ब्रह्म॑णे॒ नमो॑ अस्त्व॒ग्रये॒ नमः॑ पृथि॒व्यै नम॑ ओष॒धीभ्यः॑।
 नमो॑ वा॒चे नमो॑ वा॒चस्प॑तये॒ नमो॑ विष्ण॒वे बृ॒हते॑ के॒रोमि॥
 ॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

ॐ तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः
स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्। शं
नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

चित्तिः सुक्। चित्तमाज्यम्। वाग्वेदिः। आधीतं बर्हिः। केतो
अग्निः। विज्ञातमग्निः। वाक्पतिर्होता। मन उपवक्ता। प्राणो
हविः। सामाध्वर्युः। वाचस्पते विधे नामन्। विधेम ते नाम।
विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः सोमं पिबतु। आऽस्मासु
नृमणन्धात्स्वाहा॥१॥

अध्वर्युः पञ्च च॥१॥ [१]

पृथिवी होता। द्यौरध्वर्युः। रुद्रोऽग्नीत्। बृहस्पतिरुपवक्ता।
वाचस्पते वाचो वीर्येण। सम्भृततमेनायक्ष्यसे। यजमानाय
वार्यम्। आसुवस्करस्मै। वाचस्पतिः सोमं पिबतु। जजनदिन्द्र-
मिन्द्रियाय स्वाहा॥२॥

पृथिवी होता दश॥२॥ [२]

अग्निर्होता। अश्विनाध्वर्यू। त्वष्टाऽग्नीत्। मित्र उपवक्ता। सोमः
सोमस्य पुरोगाः। शुक्रः शुक्रस्य पुरोगाः। श्रतास्त इन्द्र सोमाः।
वातापेर्हवनश्रुतः स्वाहा॥३॥

अग्निर्होताऽष्टौ॥३॥ [३]

सूर्य ते चक्षुः। वातं प्राणः। द्यां पृष्ठम्। अन्तरिक्षमात्मा।
अङ्गैर्यज्ञम्। पृथिवी५ शरीरैः। वाचस्पतेऽच्छिद्रया वाचा।

अच्छिद्रया जुह्वा॑। दिवि दे॒वावृ॒धः॑ हो॒त्रा मे॒रय॒स्व स्वाहा॑॥४॥

सूर्यं ते नवं॥४॥ [४]

म॒हाह॑वि॒रहोता॑। स॒त्यह॑वि॒रध्व॑र्युः। अच्यु॑तपाजा अ॒ग्नीत्।
अच्यु॑तमना उपवृ॒क्ता। अ॒नाधृ॑ष्यश्चा॑प्रतिधृ॒ष्यश्च॑ य॒ज्ञस्या॑भिग॒रौ।
अ॒यास्य॑ उ॒द्गाता॑। वाच॑स्पते ह॒द्विधे॑ नामन्। वि॒धेम॑ ते
नाम॑। वि॒धेस्त्वम॒स्माकं॑ नाम॑। वा॒चस्प॑तिः सोम॑मपात्। मा
दैव्य॑स्तन्तु॒श्छेदि॑ मा म॑नुष्यः। नमो॑ दि॒वे। नमः॑ पृथि॒व्यै
स्वाहा॑॥५॥

अपा॒त्रीणि॑ च॥५॥ [५]

वा॒ग्घोता॑। दी॒क्षा प॒त्नी। वा॒तोऽध्व॑र्युः। आ॒पोऽभि॑गरः। मनो॑ ह॒विः।
तप॑सि जुहोमि। भूर्भुवः॑ सु॒वः। ब्र॒ह्म स्वय॑म्भु। ब्र॒ह्मणे॑ स्वय॑म्भुवे
स्वाहा॑॥६॥

वा॒ग्घोता॑ नवं॥६॥ [६]

ब्रा॒ह्मण॑ एक॑होता। स य॒ज्ञः। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टि॑
यशः॑। य॒ज्ञश्च॑ मे भूयात्। अ॒ग्निर्द्वि॑होता। स भ॒र्ता। स मे॑ ददातु
प्र॒जां प॒शून्पुष्टि॑ यशः॑। भ॒र्ता च॑ मे भूयात्। पृथि॒वी त्रि॑होता। स
प्र॑तिष्ठा॥७॥

स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टि॑ यशः॑। प्र॑तिष्ठा च॑ मे भूयात्।
अ॒न्तरि॑क्षं चतु॑रहोता। स वि॒ष्टाः। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टि॑
यशः॑। वि॒ष्टाश्च॑ मे भूयात्। वा॒युः पञ्च॑होता। स प्रा॒णः। स मे॑
ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टि॑ यशः॑। प्रा॒णश्च॑ मे भूयात्॥८॥

च॒न्द्रमाः॑ षड्ढोता। स ऋ॒तून्क॑ल्पयाति। स मे॑ ददातु प्र॒जां

प॒शून्पुष्टिं॑ यशः॑। ऋ॒तव॑श्च मे कल्पन्ताम्। अन्न॑ꣳ स॒प्तहो॑ता।
स प्रा॒णस्य॑ प्रा॒णः। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः॑। प्रा॒णस्य॑
च मे प्रा॒णो भू॑यात्। द्यौर॒ष्टहो॑ता। सोऽनाधृष्यः॥१॥

स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः॑। अ॒नाधृष्य॑श्च भूयासम्।
आ॒दि॒त्यो नव॑होता। स ते॑ज॒स्वी। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑
यशः॑। तेज॒स्वी च॑ भूयासम्। प्र॒जाप॑तिर्द॒र्शहो॑ता। स इ॒दꣳ स॒र्वम्।
स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः॑। स॒र्वं च॑ मे भूयात्॥१०॥

प्रतिष्ठा प्राणश्च मे भूयादनाधृष्यः सर्वं च मे भूयात्॥७॥ [७]

अ॒ग्नि॒र्यजु॑र्भिः। स॒वि॒ता स्तोमैः॑। इन्द्र॑ उक्थाम॒दैः। मि॒त्रावरु॑णा-
वा॒शिषा॑। अ॒ङ्गिर॑सो धि॒ष्णि॒यैर॒ग्निभिः॑। म॒रुतः॑ स॒दोह॑वि॒र्धाना॑भ्याम्।
आपः॑ प्रोक्षणीभिः। ओष॑धयो ब॒र्हिषा॑। अ॒दि॒तिर्वे॒द्या। सोमो॑
दी॒क्षया॑॥११॥ त्वष्टे॒धमे॑न। विष्णु॑र्य॒ज्ञेन॑। वस॑व आ॒ज्येन॑।
आ॒दि॒त्या दक्षि॑णाभिः। वि॒श्वे दे॒वा ऊ॒र्जा। पू॒षा स्व॑गाका॒रेण॑।
बृह॑स्पतिः पुरो॒धया॑। प्र॒जाप॑तिरु॒द्गीथे॑न। अ॒न्तरि॑क्षं प॒वित्रे॑ण।
वा॒युः पात्रैः॑। अ॒हꣳ श्रद्ध॑या॥१२॥

दीक्षया पात्रैरेकं च॥८॥ [८]

सेनेन्द्र॑स्य। धेनु॒ बृह॑स्पतेः। प॒त्न्या पू॒ष्णः। वा॒गवा॒योः।
दी॒क्षा सोम॑स्य। पृ॒थिव्य॑ग्नेः। वसू॑नां गाय॒त्री। रु॒द्राणां॑ त्रि॒ष्टुक्।
आ॒दि॒त्यानां॑ जग॑ती। विष्णो॑रनु॒ष्टुक्॥१३॥

वरु॑णस्य वि॒राट्। य॒ज्ञस्य॑ प॒ङ्क्तिः। प्र॒जाप॑तेरनु॒मतिः॑। मि॒त्रस्य॑
श्रद्धा॑। स॒वि॒तुः प्रसू॑तिः। सूर्य॑स्य म॒रीचिः॑। च॒न्द्रम॑सो
रोहि॑णी। ऋषी॑णामरु॒न्धती॑। प॒र्जन्य॑स्य वि॒द्युत्। चत॑स्रो

दिशः। चतस्रोऽवान्तरदिशाः। अहंश्च रात्रिंश्च। कृषिश्च वृष्टिंश्च।
त्विषिंश्चापचितिश्च। आपश्चौषधयश्च। ऊर्क् सूनृता च देवानां
पत्नयः॥१४॥

अनुष्टुप्दिशः षट्॥१॥ [१]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यां
प्रतिगृह्णामि। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणेऽग्नये हिरण्यम्।
तेनामृतत्वमंश्याम्। वयो दात्रे। मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे। क
इदं कस्मा अदात्। कामः कामाय। कामो दाता॥१५॥

कामः प्रतिग्रहीता। कामं समुद्रमाविश। कामेन त्वा
प्रतिगृह्णामि। कामैतत्ते। एषा ते काम दक्षिणा। उत्तानस्त्वाङ्गीरसः
प्रतिगृह्णातु। सोमाय वासः। रुद्राय गाम्। वरुणायश्वम्।
प्रजापतये पुरुषम्॥१६॥

मनवे तल्पम्। त्वष्ट्रेऽजाम्। पूष्णेऽविम्। निर्ऋत्या
अश्वतरगर्द्भौ। हिमवतो हस्तिनम्। गन्धर्वाप्सराम्यः स्रगलं
करणे। विश्वेभ्यो देवेभ्यो धान्यम्। वाचेऽन्नम्। ब्रह्मण ओदनम्।
समुद्रायापः॥१७॥

उत्तानायाङ्गीरसायानः। वैश्वानराय रथम्। वैश्वानरः प्रत्नथा
नाकमारुहत्। दिवः पृष्ठं भन्दमानः सुमन्मभिः। स
पूर्ववज्जनयञ्जन्तवे धनम्। समानमज्मा परियाति जागृविः।
राजा त्वा वरुणो नयतु देविदक्षिणे वैश्वानराय रथम्।
तेनामृतत्वमंश्याम्। वयो दात्रे। मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे॥१८॥

क इदं कस्मा॑ अदात्। कामः॑ कामा॑य। कामो॑ दा॒ता। कामः॑
प्रति॑ग्रही॒ता। कामः॑ समु॒द्रमा वि॑श। कामे॑न त्वा॒ प्रति॑गृह्णामि।
कामै॑तत्ते॒। ए॒षा ते॑ काम॒ दक्षि॑णा। उ॒त्ता॒नस्त्वाङ्गी॑र॒सः
प्रति॑गृह्णातु॥१९॥

दा॒ता पु॒रुष॑पः प्रति॑ग्रही॒त्रे न॑वं च॥१०॥ [१०]

सुव॑र्णं घ॒र्मं परि॑वेद वे॒नम्। इन्द्र॑स्या॒त्मानं॑ द॒शधा॑ चर॑न्तम्।
अ॒न्तः संमु॑द्रे म॒नसा॑ चर॑न्तम्। ब्रह्मा॑न्ववि॒न्दद्द॒शहो॑तार॒मर्णे॑। अ॒न्तः
प्रवि॑ष्टः शा॒स्ता ज॒ना॒नाम्। ए॒कः स॒न्ब॒हुधा॑ वि॒चारः॑। श॒त५
शु॒क्राणि॑ यत्रै॒कं भ॑व॒न्ति। स॒र्वे वे॒दा यत्रै॒कं भ॑व॒न्ति। स॒र्वे हो॒ता॒रो
यत्रै॒कं भ॑व॒न्ति। सु॒मान॑सी॒न आ॒त्मा ज॒ना॒नाम्॥२०॥

अ॒न्तः प्रवि॑ष्टः शा॒स्ता ज॒ना॒ना५ स॒र्वा॒त्मा। स॒र्वाः प्र॒जा यत्रै॒कं
भ॑व॒न्ति। चतु॑र्हो॒तारो॑ यत्र॑ संप॒दं गच्छ॑न्ति दे॒वैः। सु॒मान॑सी॒न
आ॒त्मा ज॒ना॒नाम्। ब्रह्मे॑न्द्र॒मग्निं॑ जग॑तः प्रति॒ष्ठाम्। दि॒व आ॒त्मान॑५
स॒वि॒तारं॑ बृ॒हस्प॑ति॒म्। चतु॑र्हो॒तारं॑ प्र॒दिशो॑ऽनु॒ क्लृ॑प्तम्। वा॒चो वी॒र्यं
तप॑साऽन्व॒विन्द॑त्। अ॒न्तः प्रवि॑ष्टं क॒र्तार॑मे॒तम्। त्वष्टा॑र५ रू॒पाणि॑
विकु॑र्वन्त॑ वि॒पश्चि॑म्॥२१॥

अ॒मृत॑स्य प्रा॒णं य॒ज्ञमे॒तम्। चतु॑र्हो॒तृणा॒मा॒त्मानं॑ क॒वयो॑
निचि॑क्युः। अ॒न्तः प्रवि॑ष्टं क॒र्तार॑मे॒तम्। दे॒वानां॑ ब॒न्धु
निहि॑त॒ङ्गहा॑सु। अ॒मृते॑न क्लृप्तं य॒ज्ञमे॒तम्। चतु॑र्हो॒तृणा॒मा॒त्मानं॑ क्लृ॒वयो॑
निचि॑क्युः। श॒तत्रि॒युतः॑ परि॑वेद॒ विश्वा॑ वि॒श्ववा॑रः। वि॒श्वमि॑द॒वृणा॑ति।
इन्द्र॑स्या॒त्मा निहि॑तः प॒ञ्चहो॑ता। अ॒मृतं॑ दे॒वाना॑मायुः

प्रजानाम्॥२२॥

इन्द्रः राजानं सवितारमेतम्। वायोरात्मानङ्कवयो निचिक्युः।
रश्मिः रश्मीनां मध्ये तपन्तम्। ऋतस्य पदे कवयो
निपान्ति। य आण्डकोशे भुवनं बिभर्ति। अनिर्भिण्णः सन्नथं
लोकान् विचष्टे। यस्याण्डकोशः शुष्ममाहुः प्राणमुल्बम्। तेन
क्लृप्तोऽमृतैनाहमस्मि। सुवर्णं कोशः रजसा परीवृतम्। देवानां
वसुधानीं विराजम्॥२३॥

अमृतस्य पूर्णान्तामुं कलां विचक्षते। पादः षड्भौतुर्न
किलाविवित्से। येनर्तवः पञ्चधोत क्लृप्ताः। उत वा षड्वा मनसोत
क्लृप्ताः। तः षड्भौतारमृतुभिः कल्पमानम्। ऋतस्य पदे कवयो
निपान्ति। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। अन्तश्चन्द्रमसि मनसा
चरन्तम्। सहैव सन्तं न विजानन्ति देवाः। इन्द्रस्यात्मानं
शतधा चरन्तम्॥२४॥

इन्द्रो राजा जगतो य ईशे। सप्तहोता सप्तधा विक्लृप्तः। परेण
तन्तुं परिषिच्यमानम्। अन्तरादित्ये मनसा चरन्तम्। देवानां
हृदयं ब्रह्मान्वविन्दत्। ब्रह्मैतद्ब्रह्मण उज्जभार। अर्कः श्रोतन्तः
सरिरस्य मध्ये। आ यस्मिन्सप्त परवः। मेहन्ति बहुलाः
श्रियम्। बह्वश्वामिन्द्र गोमतीम्॥२५॥

अच्युतां बहुलाः श्रियम्। स हरिर्वसुवित्तमः। पेरुरिन्द्राय
पिन्वते। बह्वश्वामिन्द्र गोमतीम्। अच्युतां बहुलाः श्रियम्।
मह्यमिन्द्रो नियच्छतु। शतः शता अस्य युक्ता हरीणाम्।

अ॒र्वा॒डा या॑तु वसु॑भी र॒श्मि॒रिन्द्रः॑। प्रम॑ह॒माणो बहु॑ला॒श्चि॒यम्। र॒श्मि॒रिन्द्रः॑ सवि॒ता मे॒ निय॑च्छतु॥२६॥

घृ॒तन्ते॒जो म॑धु॒मदि॒न्द्रि॒यम्। म॒य्य॒यम॒ग्निर्द॑धातु। ह॒रिः प॒त॒ङ्गः प॑ट॒री
सु॒प॒र्णः। दि॒वि॒क्षयो॒ नभ॑सा॒ य ए॒ति। स न॒ इन्द्रः॑ का॒मव॑र॒न्ददा॑तु।
प॒ञ्चा॒रं च॒क्रं परि॑वर्तते पृथु॑। हि॒र॒ण्य॒ज्योतिः॑ स॒रि॒रस्य॑ म॒ध्यै।
अज॑स्रं॒ ज्योति॑र्नभ॒सा सर्प॑देति। स न॒ इन्द्रः॑ का॒मव॑र॒न्ददा॑तु।
सप्त॑ यु॒ञ्जन्ति॒ रथ॑मेक॒चक्र॑म्॥२७॥

एको॒ अश्वो॑ वहति सप्त॒नामा॑। त्रि॒णाभि॑ च॒क्रम॑ज॒रम॑न॒र्वम्।
येने॒मा वि॒श्वा भु॑व॒नानि॑ तस्थुः। भ॒द्रं प॑श्यन्त॒ उप॑सेदु॒रग्रे॑। तपो॑
दी॒क्षामृष॑यः सुव॒र्विदः॑। ततः॑ क्ष॒त्रं ब॒लमो॑ज॒श्च जा॑तम्। तद॒स्मै
दे॒वा अ॒भि सन्न॑मन्तु। श्वे॒त॑ र॒श्मिं बो॑भु॒ज्यमा॑नम्। अ॒पां ने॒तारं॑
भु॑व॒नस्य॑ गो॒पाम्। इन्द्रं॑ निचि॑क्युः प॒रमे॑ व्यो॒मन्॥२८॥

रोहि॑णीः पिङ्ग॒ला एक॑रूपाः। क्ष॒रन्तीः॑ पिङ्ग॒ला एक॑रूपाः।
श॒त॑ स॒हस्रा॑णि प्र॒युता॑नि॒ नाव्या॑नाम्। अ॒यं यः श्वे॒तो र॒श्मिः।
परि॑ स॒र्वमि॒दं जग॑त्। प्र॒जां प॒शून्ध॑ना॒नि। अ॒स्माकं॑ ददातु।
श्वे॒तो र॒श्मिः परि॑ स॒र्वं ब॒भूव। सुव॑न्म॒ह्यं प॒शून् वि॒श्वरू॑पान्।
प॒त॒ङ्गम॑क्तम॒सुर॑स्य मा॒यया॑॥२९॥

हृ॒दा प॑श्यन्ति॒ मन॑सा मनी॒षिणः॑। स॒मु॒द्रे अ॒न्तः क॒वयो॑ विच॑क्षते।
म॒री॒चीनां॑ प॒दमि॑च्छन्ति वे॒धसः॑। प॒त॒ङ्गो वाचं॑ मन॑सा बिभ॒र्ति।
ताङ्ग॑न्ध॒र्वोऽव॑द॒द्भर्भे॑ अ॒न्तः। तां द्योत॑माना॒श्च स्व॑र्यं मनी॒षाम्।
ऋ॒तस्य॑ प॒दे क॒वयो॑ निपा॑न्ति। ये ग्रा॒म्याः प॒शवो॑ वि॒श्वरू॑पाः।

विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। अग्निस्ता९ अग्ने प्रमुमोक्तु देवः॥३०॥

प्रजापतिः प्रजया संविदानः। वीत९ स्तुकेस्तुके। युवमस्मासु नियच्छतम्। प्रप्र यज्ञपतिन्तिर। ये ग्राम्याः पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषा९ सप्तानामिह रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय। य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। वायुस्ता९ अग्ने प्रमुमोक्तु देवः। प्रजापतिः प्रजया संविदानः। इडाये सृप्तङ्घृतवच्चराचरम्। देवा अन्वविन्दन्गुहां हितम्। य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषा९ सप्तानामिह रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय॥३१॥

आत्मा जनानां विकुर्वन्तं विपश्चिं प्रजानां वसुधानीं विराजं चरन्तं गोमतीं मे नियच्छुत्वेकचक्रव्योमन्मायया देव एकरूपा अष्टौ च॥११॥

[११]

सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। स भूमिं विश्वतो वृत्वा। अत्यतिष्ठदशाङ्गुलम्। पुरुष एवेद९ सर्वम्। यद्धृतं यच्च भव्यम्। उतामृतत्वस्येशानः। यदन्नेनातिरोहति। एतावानस्य महिमा। अतो ज्याया९श्च पूरुषः। [३२]

पादोऽस्य विश्वा भूतानि। त्रिपादस्यामृतं दिवि। त्रिपादूर्ध्व उदैत्पुरुषः। पादोऽस्येहाभवात्पुनः। ततो विष्वङ्मक्रामत्। साशनानशने अभि। तस्माद्विराडजायत। विराजो अधि पूरुषः।

स जा॒तो अत्य॑रिच्यत। प॒श्चाद्भूमि॑मथो॒ पुरः। [३३]

यत्पु॑रुषेण ह॒विषा॑। दे॒वा य॒ज्ञम॑त॒न्वत॑। व॒स॒न्तो अ॑स्यासी॒दाज्य॑म्।
ग्री॒ष्म इ॒ध्मः श॒रद्ध॑विः। स॒प्तास्या॑स॒न्परि॑धयः। त्रिः स॒प्त स॒मिधः॑
कृ॒ताः। दे॒वा यद्य॑ज्ञ॒न्त॒न्वा॒नाः। अब॑ध्रन्पु॑रुषं प॒शुम्। तं य॒ज्ञं
ब॒र्हिषि॑ प्रौक्षन्। पु॑रुषं जा॒तम॑ग्र॒तः। [३४]

तेन॑ दे॒वा अय॑जन्त। सा॒ध्या ऋ॑षयश्च॒ ये। तस्मा॑द्य॒ज्ञात्सर्व॑हुतः।
सम्भृ॑तं पृषदा॒ज्यम्। प॒शूँ॒स्ताँ॒श्च॒क्रे वा॑य॒व्यान्। आ॒र॒ण्यान्प्रा॑म्याश्च॒
ये। तस्मा॑द्य॒ज्ञात्सर्व॑हुतः। ऋ॒चः सा॒मानि॑ जज्ञिरे। छ॒न्दाँ॒सि
जज्ञिरे॒ तस्मा॑त्। यजु॑स्तस्मा॑दजायत। [३५]

तस्मा॑दश्वा॑ अजायन्त। ये के चो॒भया॑द॒तः। गावो॑ ह जज्ञिरे॒
तस्मा॑त्। तस्मा॑ज्जा॒ता अ॑जा॒वयः॑। यत्पु॑रुषं व्य॑दधुः। क॒ति॒धा
व्य॑कल्पयन्। मुखं किम॑स्य॒ कौ बा॒हू। कावू॑रू पादा॑वुच्येते।
ब्रा॒ह्म॒णो॑ऽस्य॒ मुख॑मासीत्। बा॒हू रा॑ज॒न्यः कृतः॑। [३६]

ऊ॒रू तद॑स्य॒ यद्वैश्यः॑। प॒द्भ्याँ॒ शू॒द्रो अ॑जायत। च॒न्द्रमा॑
मन॑सो जा॒तः। चक्षोः॑ सूर्यो॑ अजायत। मुखा॑दिन्द्र॑श्चा॒ग्निश्च॑।
प्रा॒णाद्वा॒युर॑जायत। नाभ्या॑ आसीद॒न्तरि॑क्षम्। शी॒र्ष्णो द्यौः
सम॑वर्तत। प॒द्भ्यां भूमि॑र्दिशः॒ श्रोत्रा॑त्। तथा॑ लो॒काँ॒ अक॑ल्पयन्।
[३७]

वेदा॑हमे॒तं पु॑रुषं म॒हान्त॑म्। आ॒दि॒त्यव॑र्णं॒ तम॑स॒स्तु पा॑रे। सर्वा॑णि
रू॒पाणि॑ वि॒चित्य॑ धी॒रः। ना॒मानि॑ कृ॒त्वाऽभि॑वदन् यदास्ते॑।
धा॒ता पु॑रस्ता॒द्यमु॑दाज॒हार॑। श॒क्रः प्रवि॑द्वान्प्रदिश॒श्चर्त॑स्रः। तमे॒वं

विद्वानमृतं इह भवति। नान्यः पन्था अयनाय विद्यते। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः। तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्। ते ह नाकं महिमानः सचन्ते। यत्र पूर्वं साध्याः सन्ति देवाः॥ [३८]

पुरुषः पुरोऽग्रतोऽजायत कृतोऽकल्पयन्नासं द्वे च (ज्यायानधि पुरुषः। अन्यत्र पुरुषः॥)॥१२॥ [१२]

अद्भ्यः सम्भूतः पृथिव्यै रसाच्च। विश्वकर्मणः समवर्तताधि। तस्य त्वष्टा विदधद्रूपमेति। तत्पुरुषस्य विश्वमाजानमग्रे। वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसः परस्तात्। तमेवं विद्वानमृतं इह भवति। नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय। प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः। अजायमानो बहुधा विजायते। [३९]

तस्य धीराः परिजानन्ति योनिम्। मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेधसः। यो देवेभ्य आतपति। यो देवानां पुरोहितः। पूर्वो यो देवेभ्यो जातः। नमो रुचाय ब्राह्मणे। रुचं ब्राह्मं जनयन्तः। देवा अग्रे तदब्रुवन्। यस्त्वैवं ब्राह्मणो विद्यात्। तस्य देवा असन्वशे। ह्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यौ। अहोरात्रे पार्श्वे। नक्षत्राणि रूपम्। अश्विनौ व्यात्तम्। इष्टं मनिषाण। अमुं मनिषाण। सर्वं मनिषाण॥ [४०]

जायते वशे सप्त च॥१३॥ [१३]

भर्ता सन्ध्रियमाणो बिभर्ति। एको देवो बहुधा निविष्टः। यदा भारन्तन्द्रयते स भर्तुम्। निधाय भारं पुनरस्तमेति। तमेव मृत्युममृतं तमाहुः। तं भर्तारं तमु गोप्तारमाहुः। स भृतो भ्रियमाणो बिभर्ति। य एनं वेद सत्येन भर्तुम्। सद्यो जातमुत

जहात्येषः। उतो जरन्तं न जहात्येकम्॥४१॥

उतो बहूनेकमहर्जहार। अतन्द्रो देवः सदमेव प्रार्थः। यस्तद्वेद
यत आबभूव। सन्धां च या९ सन्दधे ब्रह्मणैषः। रमते
तस्मिन्नुत जीर्णे शयाने। नैनं जहात्यहः सु पूर्वेषु। त्वामापो
अनु सर्वाश्चरन्ति जानतीः। वत्सं पयसा पुनानाः। त्वमग्नि९
हव्यवाह९ समिन्त्से। त्वं भर्ता मातरिश्वा प्रजानाम्॥४२॥

त्वं यज्ञस्त्वमुवेवासि सोमः। तवं देवा हवमायन्ति सर्वे।
त्वमेकोऽसि बहूननुप्रविष्टः। नमस्ते अस्तु सुहवो म एधि। नमो
वामस्तु शृणुत९ हवं मे। प्राणापानावजिर९ सञ्चरन्तौ। ह्यामि
वां ब्रह्मणा तूर्तमेतम्। यो मां द्वेष्टि तं जहितं युवाना। प्राणापानौ
संविदानौ जहितम्। अमुष्यासुनामा सङ्गसाथाम्॥४३॥

तं मे देवा ब्रह्मणा संविदानौ। वधाय दत्तं तमह९ हनामि।
असंज्ञजान सत आबभूव। यं यं जजान स उ गोपो अस्य।
यदा भारन्तन्द्रयते स भर्तुम्। परास्य भारं पुनरस्तमेति। तद्वै
त्वं प्राणो अभवः। महान्भोगः प्रजापतेः। भुजः करिष्यमाणः।
यद्देवान्प्राणयो नव॥४४॥

एकं प्रजानाङ्गसाथं नव॥१४॥ [१४]

हरि९ हरन्तमनुयन्ति देवाः। विश्वस्येशानं वृषभं मतीनाम्। ब्रह्म
सरूपमनुमेदमागात्। अयनं मा विवंधीर्विक्रमस्व। मा छिंदो
मृत्यो मा वंधीः। मा मे बलं विवृहो मा प्रमोषीः। प्रजां मा मे
रीरिष आयुरुग्र। नृचक्षसन्त्वा हविषा विधेम। सद्यश्चकमानायं।

प्रवे॒पा॒नाय॑ मृत्य॒वै॥४५॥

प्रास्मा॒ आशा॑ अशृ॒ण्वन्। कामे॑ना॒जनय॑न्पुनः। कामे॑न मे॒ काम॒ आगा॑त्। हृद॑याद्धृद॒यं मृत्योः॑। यद॒मीषा॑म॒दः प्रि॒यम्। तदै॒तूप॒माम॒भि। परं॑ मृत्यो॒ अनु॒ परे॑हि पन्था॑म्। यस्ते॒ स्व इत॑रो दे॒व्याना॑त्। चक्षु॑ष्मते शृ॒ण्वते॑ ते॒ ब्रवी॑मि। मा नः॑ प्र॒जाः री॑रिषो॒ मोत॑ वी॒रान्। प्र पू॒र्व्यं मन॑सा॒ वन्द॑मानः। नाध॑मानो वृष॒भं च॑र्षणी॒नाम्। यः प्र॒जाना॑मे॒क॒राण्मानु॑षीणाम्। मृत्युं॑ यजे॒ प्रथ॑म॒जामृ॑तस्य॥४६॥

मृत्य॒वै वी॒राः श्र॒त्वारि॑ च॥१५॥

[१५]

त॒रणि॑र्वि॒श्वदर्श॑तो ज्योति॑ष्कृद॒सि सूर्य॑। वि॒श्वमा॑ भा॒सि रोच॑नम्। उ॒पया॑म॒गृही॑तोऽसि॒ सूर्या॑य त्वा॒ भ्राज॑स्वत ए॒ष ते योनिः॑ सूर्या॑य त्वा॒ भ्राज॑स्वते॥४७॥

[१६]

आ प्या॑यस्व मदि॒न्तम् सोम॑ वि॒श्वाभि॑रू॒तिभिः॑। भवा॑ नः स॒प्रथ॑स्तमः॥४८॥

[१७]

ई॒युष्टे॑ ये पू॒र्वतरा॑मप॒श्यन् व्युच्छ॑न्ती॒मुष॑सं म॒र्त्यासः॑। अ॒स्माभि॑रू॒नु प्र॑ति॒चक्ष्या॑ऽभू॒दो ते य॑न्ति॒ ये अ॑प॒रीषु॑ प॒श्यान्॥४९॥

[१८]

ज्योति॑ष्मतीं त्वा साद॑यामि ज्योति॑ष्कृतं त्वा साद॑यामि ज्योति॑र्विदं त्वा साद॑यामि भास्व॑तीं त्वा साद॑यामि ज्वल॑न्तीं

त्वा सादयामि मल्मलाभवंतीं त्वा सादयामि दीप्यमानां
 त्वा सादयामि रोचमानां त्वा सादयाम्यजस्रां त्वा सादयामि
 बृहज्योतिषं त्वा सादयामि बोधयन्तीं त्वा सादयामि जाग्रतीं
 त्वा सादयामि॥५०॥

[१९]

प्रयासाय स्वाहाऽऽयासाय स्वाहा वियासाय स्वाहा संयासाय
 स्वाहोद्यासाय स्वाहाऽवयासाय स्वाहा शुचे स्वाहा शेकाय
 स्वाहा तप्यत्वै स्वाहा तपते स्वाहा ब्रह्महत्यायै स्वाहा सर्वस्मै
 स्वाहा॥५१॥

[२०]

चित्तं संन्तानेन भवं यक्रा रुद्रन्तर्निम्ना पशुपतिः
 स्थूलहृदयेनग्निः हृदयेन रुद्रं लोहितेन शर्वम्मर्तस्त्राभ्यां
 महादेवमन्तः पार्श्वेनौषिष्ठहनः शिङ्गीनिकोश्याभ्याम्॥५२॥

[२१]

ॐ तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः
 स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्। शं
 नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

नमोऽनुमदन्तु। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो
वाचे नमो वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो मा
मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो
मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां
जुष्टान्देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं
जगत्। शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये
भुवनं वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये
ब्रह्म वदिष्ये सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण
उपस्तरणं मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां
भूयासं प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधु
मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि मधुमतीं
देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु
शोभायै पितरोऽनुमदन्तु॥१॥

[१]

युञ्जते मनं उत युञ्जते धियः। विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः।
वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इत्। मही देवस्य सवितुः
परिष्टुतिः। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्।
पूष्णो हस्ताभ्यामा ददे। अभिरसि नारिरसि। अध्वरकृद्देवेभ्यः।
उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते॥२॥

दे॒व॒य॒न्त॑स्त्वे॒महे॑ । उ॒प॒ प्र॒य॑न्तु म॒रुतः॑ सु॒दान॑वः । इन्द्रं॑ प्रा॒शूर्भ॑वा॒
स॒चा । प्रै॒तु ब्र॒ह्म॑ण॒स्पतिः॑ । प्र दे॒व्ये॑तु स॒नृता॑ । अ॒च्छा वी॒रं न॑र्यं
प॒ङ्क्ति॑राध॒सम् । दे॒वा य॒ज्ञं न॑यन्तु नः । दे॒वी द्या॒वापृ॑थि॒वी अ॒नु मे
म॑सा॒थाम् । ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य । म॒खस्य॑ शि॒रः ॥ ३ ॥

म॒खाय॑ त्वा । म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे । इ॒य॒त्य॒ग्रं आ॑सीः । ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य ।
म॒खस्य॑ शि॒रः । म॒खाय॑ त्वा । म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे । दे॒वीर्व॑मी॒रस्य॑
भू॒तस्य॑ प्रथ॒मजा॑ ऋ॒ताव॑रीः । ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य । म॒खस्य॑ शि॒रः ॥ ४ ॥

म॒खाय॑ त्वा । म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे । इन्द्र॑स्यो॒जोऽसि॑ । ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य ।
म॒खस्य॑ शि॒रः । म॒खाय॑ त्वा । म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे । अ॒ग्नि॒जा अ॑सि
प्र॒जाप॑ते॒ रेतः॑ । ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य । म॒खस्य॑ शि॒रः ॥ ५ ॥

म॒खाय॑ त्वा । म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे । आ॒यु॑र्धेहि प्रा॒णन्धे॑हि ।
अ॒पा॒नन्धे॑हि व्या॒नन्धे॑हि । चक्षु॑र्धेहि श्रो॒त्रन्धे॑हि । मनो॑ धेहि
वा॒चन्धे॑हि । आ॒त्मा॒नन्धे॑हि प्र॒तिष्ठा॑न्धेहि । मा॒न्धेहि॑ मयि॑ धेहि ।
मधु॑ त्वा मधु॒ला क॑रोतु । म॒खस्य॑ शि॒रोऽसि॑ ॥ ६ ॥

य॒ज्ञस्य॑ प॒दे स्थः॑ । गा॒य॒त्रेण॑ त्वा छ॒न्द॑सा करोमि । त्रैष्टु॑भेन
त्वा छ॒न्द॑सा करोमि । जा॒ग॑तेन त्वा छ॒न्द॑सा करोमि । म॒खस्य॑
रा॒स्नाऽसि॑ । अ॒दि॑तिस्ते॒ बिलं॑ङ्ग॒ह्मातु॑ । पा॒ङ्केन॑ छ॒न्द॑सा । सूर्य॑स्य
ह॒रंसा॑ श्राय । म॒खोऽसि॑ ॥ ७ ॥

प॒ते शि॑रं ऋ॒ताव॑रीर्ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य म॒खस्य॑ शि॒रः शि॒रः शि॒रोऽसि॑ नव॑ च ॥ २ ॥

वृ॒ष्णो अ॑श्व॒स्य नि॒ष्पद॑सि । व॒रु॑णस्त्वा धृ॒तव्र॑त॒ आधू॑पयतु ।
मि॒त्राव॑रु॒णयोर्ध्रु॑वेण॒ धर्म॑णा । अ॒र्चिषे॑ त्वा । शो॒चिषे॑ त्वा । ज्योति॑षे

त्वा। तपसे त्वा। अभीमं महिना दिवम्। मित्रो बभूव सप्रथाः।
उत श्रवसा पृथिवीम्॥८॥

मित्रस्य चर्षणीधृतः। श्रवो देवस्य सानसिम्। द्युमं
चित्रश्रवस्तमम्। सिध्यै त्वा। देवस्त्वा सवितोद्वपतु। सुपाणिः
स्वङ्गुरिः। सुबाहुरुत शक्त्या। अपद्यमानः पृथिव्याम्। आशा
दिश आ पृण। उत्तिष्ठ बृहन्भव॥९॥

ऊर्ध्वस्तिष्ठ ध्रुवस्त्वम्। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्षे। ऋजवे त्वा।
साधवे त्वा। सुक्षित्यै त्वा भूत्यै त्वा। इदमहममुमामुष्यायणं
विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहामि। गायत्रेण त्वा छन्दसा
च्छृणद्भि। त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसा च्छृणद्भि। जागतेन त्वा
छन्दसा च्छृणद्भि। छृणत्तु त्वा वाक्। छृणत्तु त्वोर्क्। छृणत्तु त्वा
हविः। छृन्धि वाचम्। छृन्ध्यूर्जम्। छृन्धि हविः। देव पुरश्चर
सगध्यासन्त्वा॥१०॥

पृथिवीं भव वाख्यद्॥३॥ [३]

ब्रह्मन् प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामः। होतर्धर्ममभिष्टुहि। अग्नीद्रौहिणौ
पुरोडाशावधिश्चय। प्रतिप्रस्थातुर्विहर। प्रस्तोतः सामानि गाय।
यजुर्युक्तं सामभिराक्तं खन्त्वा। विश्वैर्देवैरनुमतं मरुद्भिः।
दक्षिणाभिः प्रततं पारयिष्णुम्। स्तुभो वहन्तु सुमनस्यमानम्।
स नो रुचन्धेह्यहणीयमानः। भूर्भुवः सुवः। ओमिन्द्रवन्तः
प्रचरत॥११॥

अहणीयमानो द्वे च॥४॥ [४]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामः। होत॑र्ध॒र्मम॒भिष्टु॑हि। य॒माय॑ त्वा म॒खाय॑ त्वा।
सूर्य॑स्य॒ हर॑से त्वा। प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑ व्या॒नाय॑ स्वाहा॑ऽपा॒नाय॑
स्वाहा॑। चक्षु॑षे स्वाहा॑ श्रो॒त्राय॑ स्वाहा॑। मन॑से स्वाहा॑ वा॒चे
सर॑स्वत्यै स्वाहा॑। दक्षाय॑ स्वाहा॑ क्रत॑वे स्वाहा॑। ओज॑से स्वाहा॑
बला॑य॒ स्वाहा॑। दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता म॒ध्वाऽन॑क्तु॥१२॥

पृ॒थि॒वीन्त॑प॒सस्त्राय॑स्व। अ॒र्चिर॑सि शो॒चिर॑सि ज्योति॑रसि
तपो॑ऽसि। स॒ःसी॑दस्व म॒हाः अ॑सि। शोच॑स्व दे॒ववी॑तमः।
वि॒धूम॑म॒ग्ने अरु॑षं मि॒येध्या॑। सृ॒ज प्र॑शस्तद॒र्शत॑म्। अ॒ञ्जन्ति॒ यं
प्र॒थय॑न्तो न वि॒प्राः। व॒पाव॑न्तं नाग्नि॒ना तप॑न्तः। पि॒तुर्न॑ पु॒त्र
उप॑सि॒ प्रेष्ठः॑। आ घ॒र्मो अ॒ग्निमृ॑तय॑न्नसादीत्॥१३॥

अ॒ना॒धृष्या॑ पु॒रस्ता॑त्। अ॒ग्नेराधि॑पत्ये। आयु॑र्मे दाः। पु॒त्रव॑ती
दक्षि॑णतः। इन्द्र॒स्याधि॑पत्ये। प्र॒जां मे॑ दाः। सु॒षदा॑ प॒श्चात्।
दे॒वस्य॑ सवि॒तुराधि॑पत्ये। प्रा॒णं मे॑ दाः। आश्रु॑तिरुत्तर॒तः॥१४॥

मि॒त्रावरु॑णयो॒राधि॑पत्ये। श्रो॒त्रं मे॑ दाः। वि॒धृतिरु॑परि॒ष्टात्।
बृह॑स्पते॒राधि॑पत्ये। ब्रह्म॑ मे दाः क्ष॒त्रं मे॑ दाः। तेजो॑ मे धा॒ वर्चो॑
मे धाः। यशो॑ मे धा॒स्तपो॑ मे धाः। मनो॑ मे धाः। मनो॒रश्वा॑ऽसि
भूरि॑पु॒त्रा। विश्वा॑भ्यो मा ना॒ष्ट्राभ्यः॑ पाहि॥१५॥

सू॒प॒सदा॑ मे भूया॒ मा मा॑ हि॒ःसीः। तपो॑ष्व॒ग्ने अन्त॑रा॒ः अ॒मित्रा॑न्।
तपा॑श॒ःसंम॑रु॒षः पर॑स्य। तपा॑वसो चि॒किता॑नो अ॒चित्ता॑न्। वि
ते॑ तिष्ठन्ताम॒जरा॑ अ॒यासः॑। चि॒तः स्थ॑ परि॒चितः॑। स्वाहा॑ म॒रुद्भिः॑
परि॑श्रयस्व। मा अ॑सि। प्र॒मा अ॑सि। प्र॒ति॒मा अ॑सि॥१६॥

सु॒म्मा अ॑सि। वि॒मा अ॑सि। उ॒न्मा अ॑सि। अ॒न्तरि॑क्षस्यान्त॒र्द्धिर॑सि।
 दि॒वं तप॑सस्त्रायस्व। आ॒भिर्गी॑र्भिर्यदतो॑ न ऊ॒नम्। आप्या॑यय
 हरि॒वो वर्द्ध॑मानः। य॒दा स्तो॒तृभ्यो॑ महि॑ गो॒त्रा रु॒जासि॑।
 भूयि॑ष्ठभाजो॒ अध॑ ते स्याम। शु॒क्रन्ते॑ अ॒न्यद्य॑ज॒तन्ते॑
 अ॒न्यत्॥१७॥

विषु॑रूपे अह॑नी द्यौरि॑वासि। विश्वा॒ हि मा॒या अव॑सि स्वधावः।
 भ॒द्रा ते॑ पूषन्नि॒ह रा॒तिर॑स्तु। अ॒र्हन्बि॒भर्षि॑ साय॑कानि॒
 धन्वा॑। अ॒र्हं नि॒ष्कं य॑ज॒तं वि॒श्वरू॑पम्। अ॒र्हं नि॒दन्द॑यसे
 वि॒श्वम॑भु॒वम्। न वा ओ॒जीयो॑ रु॒द्र त्वद॑स्ति। गा॒य॒त्रम॑सि।
 त्रैष्टु॑भमसि। जाग॑तमसि। मधु॒ मधु॒ मधु॑॥१८॥

अ॒न॒क्तसा॑दीदु॒त्तर॑तः पा॒हि प्र॒ति॒मा अ॑सि यज॒तन्ते॑ अ॒न्यज्जा॑ग॒तम॑स्येकं च॥५॥

[५]

दश॒ प्राची॑र्दश॒ भासि॑ दक्षि॒णा। दश॑ प्र॒तीची॑र्दश॒ भास्यु॑दीचीः।
 दशो॑र्ध्वा भा॑सि सु॒मन॑स्यमा॒नः। स नो॑ रुच॑न्धे॒ह्यह॑णीयमानः।
 अ॒ग्नि॒ष्ट्वा वसु॑भिः पु॒रस्ता॑द्रोचयतु गा॒य॒त्रेण॑ छन्द॑सा। स मा॑ रुचि॒तो
 रौच॑य। इन्द्र॑स्त्वा रु॒द्रैर्दक्षि॑णतो रौचयतु त्रैष्टु॑भेन॒ छन्द॑सा। स मा॑
 रुचि॒तो रौच॑य। वरु॑णस्त्वादित्यैः प॒श्चाद्रौ॑चयतु जाग॑तेन॒ छन्द॑सा।
 स मा॑ रुचि॒तो रौच॑य॥१९॥

द्यु॒ता॒नस्त्वा॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्भि॑रुत्त॒रतो॑ रौचय॒त्वानु॑ष्टु॒भेन॑ छन्द॑सा।
 स मा॑ रुचि॒तो रौच॑य। बृह॑स्पति॒स्त्वा वि॒श्वैर्दे॒वैरु॑परि॒ष्टाद्रौ॑चयतु
 पा॒ङ्केन॑ छन्द॑सा। स मा॑ रुचि॒तो रौच॑य। रो॒चि॒तस्त्वन्दे॑व घ॒र्म
 दे॒वेष्व॑सि। रो॒चि॒षी॒याहं म॑नु॒ष्येषु॑। स॒म्रा॑ङ्ग॒र्म रुचि॑तस्त्वन्दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒ं स्तेज॑

ब्रह्मवर्चस्यसि। रुचितोऽहं मनुष्येष्वायुष्मास्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी
भूयासम्। रुगंसि। रुचं मयि धेहि॥२०॥

मयि रुक्। दशं पुरस्ताद्रोचसे। दशं दक्षिणा। दशं
प्रत्यङ्गुः। दशोदङ्गुः। दशोर्ध्वो भांसि सुमनस्यमानः। स नः
सम्राडिषमूर्जन्धेहि। वाजी वाजिनं पवस्व। रोचितो घर्मो
रुचीय॥२१॥

रोचय धेहि नवं च॥६॥ [६]

अपश्यङ्गोपामनिपद्यमानम्। आ च परां च पृथिभिश्चरन्तम्।
स सध्रीचीः स विषूचीर्वसानः। आ वरीवर्ति भुवनेष्वन्तः। अत्र
प्रावीः। मधु माध्वीभ्यां मधु माधूचीभ्याम्। अनु वान्देववीतये।
समग्निरग्निना गत। सन्देवेन सवित्रा। स५ सूर्येण रोचते॥२२॥

स्वाहा समग्निस्तपसा गत। सन्देवेन सवित्रा। स५
सूर्येणारोचिष्ट। धर्ता दिवो विभांसि रजसः। पृथिव्या धर्ता।
उरोरन्तरिक्षस्य धर्ता। धर्ता देवो देवानाम्। अमर्त्यस्तपोजाः।
हृदे त्वा मनसे त्वा। दिवे त्वा सूर्याय त्वा॥२३॥

ऊर्ध्वमिमध्वरं कृधि। दिवि देवेषु होत्रा यच्छ। विश्वासां
भुवां पते। विश्वस्य भुवनस्पते। विश्वस्य मनसस्पते। विश्वस्य
वचसस्पते। विश्वस्य तपसस्पते। विश्वस्य ब्रह्मणस्पते।
देवश्रुस्त्वन्दैव घर्म देवान्याहि। तपोजां वाचमस्मे नियच्छ
देवायुवम्॥२४॥

गर्भो देवानाम्। पिता मतीनाम्। पतिः प्रजानाम्। मतिः

कवीनाम्। सन्देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ। स॥ सूर्येणारुक्त।
आयुर्दास्त्वमस्मभ्यङ्घर्म वर्चोदा असि। पिता नोऽसि पिता
नो बोधा। आयुर्द्धास्तनूधाः पयोधाः। वर्चोदा वरिवोदा
द्रविणोदाः॥ २५॥

अन्तरिक्षप्र उरोर्वरीयान्। अशीमहिं त्वा मा मां हिंसीः। त्वमग्रे
गृहपतिर्विशामसि। विश्वासां मानुषीणाम्। शतं पूर्भिर्यविष्ठ
पाह्य॥ हंसः। समेद्धार॥ शत॥ हिमाः। तन्द्राविण॥ हार्दिवानम्।
इहैव रातयः सन्तु। त्वष्टीमती ते सपेया। सुरेता रेतो दधाना।
वीरं विदेय तव सन्दृशि। माऽह॥ रायस्पोषेण वि योषम्॥ २६॥

रोचते सूर्याय त्वा देवायुवं द्रविणोदा दधाना द्वे च॥ ७॥ [७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यामा
ददे। अदित्यै रास्नासि। इड एहि। अदित एहि। सरस्वत्येहि।
असावेहि। असावेहि। असावेहि॥ २७॥

अदित्या उष्णीषमसि। वायुरस्यैडः। पूषा त्वोपावसृजतु।
अश्विभ्यां प्र दापय। यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूः। येन
विश्वा पुष्यसि वार्याणि। यो रत्नधा वसुविद्यः सुदत्रः। सरस्वति
तमिह धातवेकः। उस्म घर्म॥ शि॥ ष। उस्म घर्म पाहि॥ २८॥

घर्माय शि॥ ष। बृहस्पतिस्त्वोपसीदतु। दानवः स्थ परवः।
विष्ण्वृतो लोहितेन। अश्विभ्यां पिन्वस्व। सरस्वत्यै पिन्वस्व।
पूष्णो पिन्वस्व। बृहस्पतये पिन्वस्व। इन्द्राय पिन्वस्व। इन्द्राय

पिन्वस्व॥२९॥

गा॒य॒त्रो॑ऽसि। त्रै॒ष्टु॒भो॑ऽसि। जा॒ग॒त॒म॒सि। स॒हो॒र्जो॑ भा॒गे॒नो॒प॒मेहि॑।
इन्द्रा॑श्विना॒ मधु॑नः सा॒र॒घ॒स्य॑। घ॒र्म पा॑त वसवो॒ यज॑ता॒ वद॑।
स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मये॑ वृष्टि॒वन॑ये जुहोमि। मधु॑ ह॒विर॑सि।
सूर्य॑स्य॒ तप॑स्तप। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑न्त्वा॒ परि॑गृह्णामि॥३०॥

अ॒न्तरि॑क्षेण॒ त्वोप॑यच्छामि। दे॒वाना॑न्त्वा पि॒तृ॒णाम॑नु॒मतो॒ भर्तु॑ः
श॒के॒यम्। तेजो॑ऽसि। तेजो॑ऽनु॒ प्रेहि॑। दि॒वि॒स्पृ॒ङ्गा मा॑ हि॒ःसीः।
अ॒न्तरि॑क्ष॒स्पृ॒ङ्गा मा॑ हि॒ःसीः। पृ॒थि॒वि॒स्पृ॒ङ्गा मा॑ हि॒ःसीः।
सुव॑रसि॒ सुव॑र्मे॒ यच्छ॑। दि॒वं यच्छ॑ दि॒वो मा॑ पाहि॥३१॥

एहि॑ पाहि॑ पिन्वस्व॒ गृह्णामि॑ नवं च॥८॥

स॒मु॒द्राय॑ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑। स॒लि॒लाय॑ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑।
अ॒ना॒धृ॒ष्याय॑ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑। अ॒प्र॒ति॒धृ॒ष्याय॑ त्वा॒ वाता॑य॒
स्वाहा॑। अ॒व॒स्य॑वे॒ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑। दु॒वं॒स्वते॑ त्वा॒ वाता॑य॒
स्वाहा॑। शि॒मि॒द्वते॑ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑। अ॒ग्नये॑ त्वा॒ वसु॑मते॒
स्वाहा॑। सोमा॑य॒ त्वा॒ रु॒द्र॒व॒ते॒ स्वाहा॑। वरु॑णाय॒ त्वाऽऽदि॒त्य॒व॒ते॒
स्वाहा॑॥३२॥

बृ॒ह॒स्प॒तये॑ त्वा वि॒श्वदे॑व्यावते॒ स्वाहा॑। स॒वि॒त्रे त्व॑र्भु॒मते॑ वि॒भु॒मते॑
प्र॒भु॒मते॑ वा॒ज॒व॒ते॒ स्वाहा॑। य॒माय॑ त्वाऽङ्गि॒र॒स्वते॑ पि॒तृ॒मते॑ स्वाहा॑।
वि॒श्वा आशा॑ दक्षिण॒सत्। वि॒श्वान्दे॒वान॑याडि॒ह। स्वाहा॑कृतस्य
घ॒र्म॒स्य॑। मधो॑ः पि॒बत॑मश्विना। स्वाहा॑ऽग्नये॑ य॒ज्ञिया॑य। शं
यजु॑र्भिः। अश्वि॑ना घ॒र्म पा॑त॒ हार्दि॑वानम्॥३३॥

अहर्दिवाभिरूतिभिः। अनुवान्द्यावापृथिवी म॑साताम्।
 स्वाहेन्द्राय। स्वाहेन्द्रावद्। घर्ममपातमश्विना हार्दिवानम्।
 अहर्दिवाभिरूतिभिः। अनुवान्द्यावापृथिवी अ॑म॑साताम्। तं
 प्रा॒व्य॑ यथा॒ वद्। नमो॑ दि॒वे। नमः॑ पृथि॒व्यै॥३४॥

दि॒विधा॑ इ॒मं य॒ज्ञम्। य॒ज्ञमि॑मन्दि॒वि धाः॑। दि॒वं गच्छ॑। अ॒न्तरि॑क्षं
 गच्छ॑। पृथि॒वीं गच्छ॑। पञ्च॑ प्र॒दिशो॑ गच्छ॑। दे॒वान्घर्म॑पा॒न्गच्छ॑।
 पि॒तृन्घर्म॑पा॒न्गच्छ॑॥३५॥

आ॒दि॒त्यव॑न्ते॒ स्वाहा॑ हार्दि॒वान् पृथि॒व्या अ॒ष्टौ च॑॥९॥ [९]

इ॒षे पी॑पिहि। ऊ॒र्जे पी॑पिहि। ब्र॒ह्मणे॑ पीपिहि। क्ष॒त्राय॑ पीपिहि।
 अ॒द्भ्यः पी॑पिहि। ओष॑धी॒भ्यः पी॑पिहि। वन॒स्पति॑भ्यः पीपिहि।
 द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑ पीपिहि। सु॒भूताय॑ पीपिहि। ब्र॒ह्मव॑र्च॒साय॑
 पीपिहि॥३६॥

यज॑मानाय पीपिहि। मह्यं॑ ज्यैष्ठ्याय पीपिहि। त्विष्यै॑ त्वा। द्यु॒मनाय॑
 त्वा। इ॒न्द्रियाय॑ त्वा॒ भूत्यै॑ त्वा। धर्मा॑सि सु॒धर्मा मे॑न्य॒स्मे।
 ब्र॒ह्माणि॑ धारय। क्ष॒त्राणि॑ धारय। वि॒शंभ्या॑रय। ने॒त्वा वा॑तः
 स्क॒न्दया॑त्॥३७॥

अ॒मुष्य॑ त्वा प्रा॒णे सा॑दयामि। अ॒मुना॑ स॒ह नि॑रर्थं गच्छ।
 यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि। यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः। पू॒ष्णे शर॑से॒ स्वाहा॑। ग्रा॒व॑भ्यः
 स्वाहा॑। प्र॒तिरे॑भ्यः स्वाहा॑। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑ऽ॒ स्वाहा॑। पि॒तृभ्यो॑
 घर्म॑पेभ्यः स्वाहा॑। रु॒द्राय॑ रु॒द्रहो॑त्रे॒ स्वाहा॑॥३८॥

अ॒ह॒ज्योतिः॑ के॒तुना॑ जुषताम्। सु॒ज्यो॒तिज्योति॑षाऽ॒ स्वाहा॑।

रात्रि॒ज्योतिः॑ के॒तुना॑ जुषताम्। सु॒ज्योति॒ज्योति॑षा॒ꣳ स्वाहा॑।
अपी॑परो माऽहो रात्रि॑यै मा पाहि। ए॒षा ते॑ अ॒ग्ने स॒मित्। तया॒
समि॑ध्यस्व। आयु॑र्मे दाः। वर्च॑सा मा॒ञ्जीः। अपी॑परो मा॒ रात्रि॑या
अहो॑ मा पाहि॥३९॥

ए॒षा ते॑ अ॒ग्ने स॒मित्। तया॒ समि॑ध्यस्व। आयु॑र्मे दाः। वर्च॑सा
मा॒ञ्जीः। अ॒ग्निज्योति॒ज्योति॑र॒ग्निः स्वाहा॑। सूर्यो॑ ज्योति॒ज्योतिः॑
सूर्यः॑ स्वाहा॑। भूः स्वाहा॑। हु॒तꣳ ह॒विः। मधु॑ ह॒विः।
इन्द्र॑तमेऽग्नौ॥४०॥

पिता॑ नोऽसि मा मां हिꣳसीः। अ॒श्याम॑ ते देव॒घर्म॑। मधु॑मतो
वाज॑वतः पितु॒मतः। अ॒ङ्गिर॑स्वतः स्वधा॒विनः॑। अ॒शीम॑हि॒ त्वा
मा मां हिꣳसीः। स्वाहा॑ त्वा सूर्य॑स्य र॒श्मिभ्यः॑। स्वाहा॑ त्वा
नक्ष॑त्रेभ्यः॥४१॥

ब्रह्मवर्चसाय॑ पीपिहि स्क॒न्दया॑द्रु॒द्राय॑ रु॒द्रहो॑त्रे स्वाहाऽहो॑ मा पाह्यग्नौ स॒प्त च॑॥१०॥ [१०]

घर्म॑ या ते॑ दि॒वि शुक्। या गा॑य॒त्रे छन्द॑सि। या ब्रा॑ह्म॒णे। या
ह॑वि॒र्द्धानै॑। तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॑। घर्म॑ या ते॒ऽन्तरि॑क्षे शुक्।
या त्रै॑ष्टु॒भे छन्द॑सि। या रा॑ज॒न्यै। याऽऽग्नी॑ध्रे। तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑
स्वाहा॑॥४२॥

घर्म॑ या ते॑ पृथि॒व्याꣳ शुक्। या जा॑ग॒ते छन्द॑सि। या वैश्वे॑।
या स॑द॒सि। तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॑। अनु॑नोऽद्यानु॑मतिः।
अन्वि॑द॒नुमते॑ त्वम्। दि॒वस्त्वा॑ पर॒स्पायाः॑। अ॒न्तरि॑क्षस्य त॒नुवः॑
पाहि। पृथि॒व्यास्त्वा॑ धर्म॑णा॥४३॥

व॒यमनु॑क्रामाम सु॒वि॒ताय॒ नव्य॑से। ब्रह्म॑णस्त्वा पर॒स्पायैः॑।
क्षत्र॑स्य॒ तनु॑वः पाहि। वि॒शस्त्वा॒ धर्म॑णा। व॒यमनु॑क्रामाम
सु॒वि॒ताय॒ नव्य॑से। प्रा॒णस्य॑ त्वा पर॒स्पायै॑। चक्षु॑षस्तनु॑वः
पाहि। श्रोत्र॑स्य त्वा॒ धर्म॑णा। व॒यमनु॑क्रामाम सु॒वि॒ताय॒ नव्य॑से।
व॒ल्गुर॑सि शं यु॒धायाः॑॥४४॥

शि॒शुर्जन॑धायाः। शं च॒ वक्षि॑ परि॒ च॒ वक्षि॑। चतुः॑
स्र॒क्तिर्नाभि॑र्ऋतस्य॑। स॒दो वि॒श्वायुः॑ शर्म॑ स॒प्रथाः॑। अप॒
द्वेषो॑ अप॒ह्वरः॑। अ॒न्यद्व॑तस्य स॒श्विमा॑। घ॒र्मेत॑त्तेऽन्न॒मेत॑त्पु॒रीष॑म्।
तेन॒ वर्द्ध॑स्व॒ चा च॑ प्यायस्व। व॒र्द्धिषी॑महि च व॒यम्। आ च॑
प्या॒सिषी॑महि॥४५॥

रन्ति॒र्नामा॑सि दि॒व्यो ग॑न्ध॒र्वः। तस्य॑ ते प॒द्वर्द्ध॑वि॒र्द्धान॑म्।
अ॒ग्नि॒रध्य॑क्षाः। रु॒द्रोऽधि॑पतिः। स॒म॒हमा॑युषा। सं प्रा॒णेन॑। सं
व॒र्चसा॑। सं प॒यसा॑। स॒ङ्गौप॑त्येन॑। स॒ रा॒यस्पोषे॑ण॥४६॥

व्य॑सौ। योऽस्मा॑न्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः। अचि॑क्र॒ददृ॑षा
ह॒रिः। म॒हान्मि॒त्रो न द॑र॒शतः॑। स॒ सूर्ये॑ण रोचते। चि॒द॑सि
स॒मु॒द्रयो॑निः। इ॒न्दु॒र्दक्षः॑ श्ये॒न ऋ॑तावा॑। हि॒र॑ण्यपक्षः शकु॒नो
भु॑र॒ण्युः। म॒हान्त्स॒धस्थे॑ ध्रु॒व आ॑निष॑त्तः॥४७॥

नम॑स्ते अस्तु मा मा॑ हि॒सीः। वि॒श्वाव॑सु॒ सोम॑ गन्ध॒र्वम्।
आपो॑ द॒दृशु॑षीः। तदृ॒तेना॒व्याय॑न्। तद॒न्ववै॑त्। इन्द्रो॑ रा॒रहा॑ण
आ॑साम्। परि॒ सूर्य॑स्य परि॒धीः॑ र॒पश्य॑त्। वि॒श्वाव॑सु॒रभि॑ तन्नो
गृ॒णातु॑। दि॒व्यो ग॑न्ध॒र्वो रज॑सो वि॒मानः॑। यद्वा॑ घा स॒त्यमु॑त यन्न

विद्म॥४७॥

धियो॑ हिन्वा॒नो धिय॑ इ॒न्नो॑ अव्यात्। स॒स्त्रिम॑विन्द॒च्चरणे॑ न॒दीना॑म्।
अपा॑वृणो॒द्दुरो॑ अ॒श्म॑व्रजानाम्। प्रासा॑न्गान्ध॒र्वो अ॒मृता॑नि वोचत्।
इन्द्रो॑ दक्षं॒ परि॑जानाद॒हीन॑म्। ए॒तत्त्व॑न्दे॒व घ॑र्म दे॒वो दे॒वानु॑पा॒गाः।
इ॒दम॒हं म॑नु॒ष्यो म॑नु॒ष्यान्। सोम॑पी॒थानु॑मेहि। स॒ह प्र॑जया॒ सह
रा॒यस्पोषे॑ण। सु॒मित्रा॑ न॒ आप॒ ओष॑धयः सन्तु॥४९॥

दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै॒ भूया॑सुः। योऽ॒स्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः।
उ॒द्वय॑न्तम॑स॒स्परि॑। उ॒दुत्यं॑ चि॒त्रम्। इ॒ममृ॑षुत्यम॒स्मभ्य॑ꣳ स॒निम्।
गा॒य॒त्रन्न॑वी॒याꣳसम्। अ॒ग्ने दे॒वेषु॑ प्रवोचः॥५०॥

याऽऽग्रौध्रे॑ तान्तं ए॒तेना॑वं यजे॒ स्वाहा॑ ध॒र्मणा॑ शं युधा॑याः प्या॒सिषी॑महि पोषे॑ण निष॑न्तो वि॒द्म
स॑न्त्व॒ष्टौ॥११॥

[११]

म॒हीनां॑ पयो॑ऽसि॒ विहि॑तन्दे॒वत्रा॑। ज्यो॒तिर्भा॑ अ॒सि व॒नस्प॑तीना॒-
मोष॑धीनाꣳ रसः॑। वा॒जिनं॑ त्वा वा॒जिनो॑ऽवं नयामः। ऊ॒र्ध्वं मनः॑
सुव॑र्गम्॥५१॥

[१२]

अ॒स्का॒न्द्यौः पृ॑थि॒वीम्। अ॒स्का॑नृष॒भो यु॒वा॒गाः। स्कु॒न्नेमा॑ वि॒श्वा
भुव॑ना। स्कु॒न्नो य॒ज्ञः प्र॑ज॒नय॑तु। अ॒स्का॑न॒जनि॑ प्रा॒जनि॑। आ
स्कु॒न्नाज्जा॑यते॒ वृषा॑। स्कु॒न्नात् प्र॑ज॒निषी॑महि॥५२॥

[१३]

या पु॒रस्ता॑द्वि॒द्युदा॑प॒तत्। तान्तं॑ ए॒तेना॑वं यजे॒ स्वाहा॑। या
दक्षि॑ण॒तः। या प॒श्चात्। योत्त॑र॒तः। योपरि॑ष्टाद्वि॒द्युदा॑प॒तत्। तान्तं॑
ए॒तेना॑वं यजे॒ स्वाहा॑॥५३॥

[१४]

प्रा॒णाय॒ स्वाहा॑ व्या॒नाय॒ स्वाहा॑ऽपा॒नाय॒ स्वाहा॑। चक्षु॑षे स्वाहा॒
श्रो॒त्राय॒ स्वाहा॑। मन॑से स्वाहा॒ वा॒चे सर॑स्वत्यै स्वाहा॑॥५४॥

[१५]

पू॒ष्णे स्वाहा॑ पू॒ष्णे शर॑से स्वाहा॑। पू॒ष्णे प्र॑प॒त्थ्याय॒ स्वाहा॑ पू॒ष्णे
न॒रन्धि॑षाय॒ स्वाहा॑। पू॒ष्णेऽङ्घ्रि॑णये स्वाहा॑ पू॒ष्णे न॒रुणा॑य॒ स्वाहा॑।
पू॒ष्णे सा॑के॒ताय॒ स्वाहा॑॥५५॥

[१६]

उद॑स्य शु॒ष्माद्भानु॑नार्त॒ बिभ॑र्ति। भा॒रं पृ॑थि॒वी न भू॑म। प्र
शु॒क्रैतुं दे॒वी म॑नी॒षा। अ॒स्मत्सु॑त॒ष्टो रथो॑ न वा॒जी। अर्च॑न्त
एके॒ महि॑ साम॑मन्वत। तेन॑ सूर्य॑मधारयन्। तेन॑ सूर्य॑मरोचयन्।
घ॒र्मः शिर॑स्तद॒यम॒ग्निः। पुरी॑षमसि॒ संप्रि॑यं प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्भुवत्।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गिर॒स्वद्ध्रु॑वा सीद॥५६॥

[१७]

यास्ते॑ अ॒ग्न आ॒र्द्रा यो॑न॒यो याः कु॑ला॒यिनी॑। ये ते॑ अ॒ग्न इ॒न्द्रवो॑ या
उ॒ नाभ॑यः। यास्ते॑ अ॒ग्ने त॒नुव॒ ऊर्जो॑ नाम। ताभि॑स्त्वमु॒भयो॑भिः
संवि॑दानः। प्र॒जाभि॑र॒ग्ने द्रवि॑णेह सीद। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु।
तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गिर॒स्वद्ध्रु॑वा सीद॥५७॥

[१८]

अ॒ग्निर॑सि वै॒श्वान॑रोऽसि। स॒ंवत्स॑रोऽसि परि॒वत्स॑रोऽसि।
इ॒दाव॑त्स॒रोऽसीदु॑वत्स॒रोऽसि। इ॒द्वत्स॑रोऽसि वत्स॒रोऽसि। तस्य॑

ते वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वृषाः पुच्छम्।
 शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः
 पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। तस्य ते मासाश्चाद्धमासाश्च
 कल्पन्ताम्। ऋतवस्ते कल्पन्ताम्। संवत्सरस्ते कल्पताम्।
 अहोरात्राणि ते कल्पन्ताम्। एति प्रेति वीति समित्युदिति।
 प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥५८॥

चितयो नव च॥१९॥ [१९]

भूर्भुवः सुवः। ऊर्ध्व ऊषुण ऊतये। ऊर्ध्वो नः पाह्यः हंसः।
 विधुन्द्रद्राणः समने बहूनाम्। युवानः सन्तं पलितो जंगार।
 देवस्य पश्य काव्यं महित्वाद्या ममारः। सह्यः समानः। यदृते
 चिदभिश्चिषः। पुरा जर्तृभ्य आतृदेः। सन्धाता सन्धिं मघवा
 पुरोवसुः॥५९॥

निष्कर्ता विहुतं पुनः। पुनरूर्जा सह रय्या। मा नो घर्म
 व्यथितो विव्यथो नः। मा नः परमधर्म्मा रजोनैः। मोष्वस्मा
 स्तमस्यन्तरा धाः। मा रुद्रियासो अभिगुर्वृधानः। मा नः
 क्रतुभिर्हीडितेभिर्स्मान्। द्विषांसुनीते मा परा दाः। मा नो
 रुद्रो निर्रुतिर्मा नो अस्ताः। मा द्यावापृथिवी हीडिषाताम्॥६०॥

उप नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह नः सखाया।
 आदित्यानां प्रसितिरहेतिः। उग्रा शतापांष्ठा घविषा परि णो
 वृणक्तु। इमं मे वरुण तत्त्वा यामि। त्वं नो अग्ने स त्वं नो
 अग्ने। त्वमग्ने अयासि। उद्वयन्तमसस्परि। उदुत्यं चित्रम्। वयः

सुपर्णाः॥६१॥

पुरोवसुरहीडिपाता५ सुपर्णाः॥२०॥ [२०]

भूर्भुवः सुवः। मयि त्यदिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो मयि क्रतुः।
मयि धायि सुवीर्यम्। त्रिशुङ्घमो विभातु मे। आकूत्या मनसा
सह। विराजा ज्योतिषा सह। यज्ञेन पयसा सह। ब्रह्मणा
तेजसा सह। क्षत्रेण यशसा सह। सत्येन तपसा सह। तस्य
दोहमशीमहि। तस्य सुम्नमशीमहि। तस्य भुक्षमशीमहि। तस्य
त इन्द्रेण पीतस्य मधुमतः। उपहृतस्योपहतो भक्षयामि॥६२॥

यशसा सह षट्॥२१॥ [२१]

यास्ते अग्रे घोरास्तनुवः। क्षुच्च तृष्णा च। अस्नुक्कानाहुतिश्च।
अशनया च पिपासा च। सेदिश्वामतिश्च। एतास्ते अग्रे
घोरास्तनुवः। तामिमुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं
द्विष्मः॥६३॥

[२२]

स्त्रिक्र स्त्रीहितिश्च स्त्रिहितिश्च। उष्णा च शीता च। उग्रा च भीमा
च। सदाम्नी सेदिरनिरा। एतास्ते अग्रे घोरास्तनुवः। तामिमुं
गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः॥६४॥

[२३]

धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। निलिपश्च विलिपश्च
विक्षिपः॥६५॥

[२४]

उग्रश्च धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। सहस्रहा५श्च

सहमानश्च सहस्वाँश्च सहीयाँश्च। एत्यु प्रेत्य विक्षिपः॥६६॥

[२५]

अहोरात्रे त्वोदीरयताम्। अर्द्धमासास्त्वोर्दीं जयन्तु। मासांस्त्वा
श्रपयन्तु। ऋतवस्त्वा पचन्तु। संवत्सरस्त्वा हन्त्वसौ॥६७॥

[२६]

खट् फट् जहि। छिन्धी भिन्धी हन्धी कट्। इति वाचः
क्रूराणि॥६८॥

[२७]

विगा इन्द्र विचरन्त्स्पाशयस्व। स्वपन्तमिन्द्र पशुमन्तमिच्छ।
वज्रेणामुं बोधय दुर्विदत्रम्। स्वपतोऽस्य प्रहर भोजनेभ्यः। अग्ने
अग्निना संवदस्व। मृत्यो मृत्युना संवदस्व। नमस्ते अस्तु
भगवः। सकृत्ते अग्ने नमः। द्विस्ते नमः। त्रिस्ते नमः। चतुस्ते
नमः। पञ्चकृत्वस्ते नमः। दशकृत्वस्ते नमः। शतकृत्वस्ते नमः।
आसहस्रकृत्वस्ते नमः। अपरिमितकृत्वस्ते नमः। नमस्ते अस्तु
मा मा हिंसीः॥६९॥

त्रिस्ते नमः सप्त च॥२८॥

[२८]

असृन्मुखो रुधिरेणाव्यक्तः। यमस्य दूतः श्वपाद्विधावसि।
गृध्रः सुपर्णः कुणपं निषेवसे। यमस्य दूतः प्रहितो भवस्य
चोभयोः॥७०॥

[२९]

यदेतद्वृकसो भूत्वा। वाग्देव्यभिरायसि। द्विषन्तं मेऽभिराय। तं

मृत्यो मृत्यवे नय। स आर्त्यार्तिमाच्छन्तु॥७१॥

[३०]

यदीषितो यदि वा स्वकामी। भयेडंको वदति वाचमेताम्।
तामिन्द्राग्नी ब्रह्मणा संविदानौ। शिवामस्मभ्यङ्गुतङ्गहेषु॥७२॥

[३१]

दीर्घमुखि दुरहेणु। मा स्म दक्षिणतो वदः। यदि दक्षिणतो
वदद्विषन्तं मेऽव बाधासै॥७३॥

[३२]

इत्थादुलूक आपप्तत्। हिरण्याक्षो अयोमुखः। रक्षसान्दूत
आगतः। तमितो नाशयाग्रे॥७४॥

[३३]

यदेतद्भूतान्यन्वाविश्य। दैवी वाचं वदसि। द्विषतो नः परावद।
तान्मृत्यो मृत्यवे नय। त आर्त्याऽऽर्तिमाच्छन्तु। अग्निनाऽग्निः
संवदताम्॥७५॥

-। ३५।

[३४]

प्रसार्य सुक्थ्यौ पतंसि। सुव्यमक्षि निपेपि च। मेहकस्य
चुनाममत्॥७६॥

-। ३६।

[३५]

अत्रिणा त्वा क्रिमे हन्मि। कण्वेन जमदग्निना। विश्वावंसोर्ब्रह्मणा
हृतः। क्रिमीणां५ राजा। अप्येषां५ स्थपतिर्हृतः। अथो माताऽथो
पिता। अथो स्थूरा अथो क्षुद्राः। अथो कृष्णा अथो श्वेताः। अथो
आशातिका हताः। श्वेताभिः सह सर्वे हताः॥७७॥

-। ३७।

[३६]

आहुरावद्य। श्रुतस्य हविषो यथा। तत्सत्यम्। यदमुं यमस्य
जम्भयोः। आदधामि तथा हि तत्। खण्फण्मसि॥७८॥

-। ३८।

[३७]

ब्रह्मणा त्वा शपामि। ब्रह्मणस्त्वा शपथेन शपामि। घोरेण त्वा
भृगूणां चक्षुषा प्रेक्षे। रौद्रेण त्वाङ्गिरसां मनसा ध्यायामि। अघस्य
त्वा धारया विद्धामि। अधरो मत्पद्यस्वाऽसौ॥७९॥

-। ३९।

[३८]

उत्तुद शिमिजावरि। तल्पेजे तल्प उत्तुद। गिरी५ रनु
प्रवेशय। मरीचीरुप सन्नुद। यावदितः पुरस्तादुदयाति सूर्यः।
तावदितोऽमुन्नाशय। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः॥८०॥

-। ४०।

[३९]

भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवः। भुवोऽद्धायि भुवोऽद्धायि

भुवोऽद्धायि। नृम्णायि नृम्णं नृम्णायि नृम्णं नृम्णायि नृम्णम्।
निधाय्यो वायि निधाय्यो वायि निधाय्यो वायि। ए अस्मे अस्मे।
सुवर्नं ज्योतीः॥८१॥

समित्समिन्धे व्रतं चरिष्याम्यायुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा
ब्रह्मवर्चसेनाष्टौ च। ४१।

[४०]

पृथिवी समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे। तामहः
समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया।
यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। अन्तरिक्षः
समित्॥८२॥

तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे। तामहः समिन्धे।
सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा
ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। द्यौः समित्।
तामादित्यः समिन्धे॥८३॥

साऽऽदित्यः समिन्धे। तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा।
आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन
समिन्ताः स्वाहा। प्राजापत्या मे समिदसि सपत्नक्षयणी।
भ्रातृव्यहा मेऽसि स्वाहा। अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि॥८४॥

तच्छंकेयं तन्मे राध्यताम्। वायो व्रतपत् आदित्य व्रतपते।
व्रतानां व्रतपते व्रतं चरिष्यामि। तच्छंकेयं तन्मे राध्यताम्। द्यौः
समित्। तामादित्यः समिन्धे। साऽऽदित्यः समिन्धे। तामहः

समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा॥८५॥

वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा।
अन्तरिक्षं समित्। तां वायुः समिन्धे। सा वायुं समिन्धे।
तामहं समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया॥८६॥

यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। पृथिवी
समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निं समिन्धे। तामहं
समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया।
यशसा ब्रह्मवर्चसेन॥८७॥

अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। प्राजापत्या मे समिदंसि
सपत्नक्षयणी। भ्रातृव्यहा मेऽसि स्वाहा। आदित्य व्रतपते
व्रतमचारिषम्। तदशकं तन्मेऽराधि। वायो व्रतपतेऽग्रे व्रतपते।
व्रतानां व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदशकं तन्मेऽराधि॥८८॥

[४१]

शं नो वातः पवतां मातरिश्वा शं नस्तपतु सूर्यः। अहानिशं भवन्तु
नः शं रात्रिः प्रतिधीयताम्। शमुषा नो व्युच्छतु शमादित्य
उदैतु नः। शिवा नः शन्तमा भव सुमृडीका सरस्वति। मा ते
व्योम सन्दृशि। इडाये वास्त्वसि वास्तुमद्वास्तुमन्तो भूयास्म मा
वास्तोश्छित्स्मह्यवास्तुः स भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः।
प्रतिष्ठसि प्रतिष्ठावन्तो भूयास्म मा प्रतिष्ठयाश्छित्स्मह्यप्रतिष्ठः
स भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आ वात वाहि भेषजं

वि वा॒न्त वा॒हि य॒द्रपः॑। त्व॒ं हि वि॒श्वभै॑षजो दे॒वाना॑न्द्भू॒त ई॒य॑से।
द्वावि॒मौ वा॒तौ वा॒त् आ सि॒न्धो॒रा प॑रा॒वतः॑॥८९॥

दक्ष॑ मे अ॒न्य आ॒वातु॑ प॒रा॒न्यो वा॒तु य॒द्रपः॑। य॒द्दो वा॑न्त॒ते
गृ॒होऽमृ॑तस्य नि॒धिर्हि॒तः। त॒तो नो॑ दे॒हि जी॒वसे॑ त॒तो नो॑
धे॒हि भे॑ष॒जम्। त॒तो नो॑ म॒ह आ॒व॑ह॒ वा॒त् आ॒वा॑तु भे॑ष॒जम्।
श॒म्भूर्म॑यो॒भू॒नो हृ॒दे प्र ण॑ आ॒यू॒षि ता॑रिषत्। इन्द्र॑स्य गृ॒होऽसि॑
तं त्वा॒ प्रप॑द्ये॒ सगुः॑ सा॒श्वः। स॒ह य॒न्मे अ॒स्ति ते॒न। भूः प्रप॑द्ये
भुवः॒ प्रप॑द्ये॒ सुवः॑ प्रप॑द्ये॒ भूर्भुवः॑ सुवः॒ प्रप॑द्ये॒ वा॒युं प्रप॑द्ये॒ऽना॑र्ता
दे॒वता॑ प्रप॑द्ये॒ऽश्मा॑नमा॒ख॒णं प्रप॑द्ये॒ प्र॒जाप॑तेर्ब्र॒ह्मको॑शं ब्र॒ह्म प्रप॑द्ये॒
ओं प्रप॑द्ये। अ॒न्तरि॑क्षं म॒ उ॒र्वन्त॑रं बृ॒हद्ग॒यः प॑र्व॒ताश्च॒ यया॑ वा॒तः
स्व॒स्त्या स्व॑स्ति॒मान्त॑या॒ स्व॒स्त्या स्व॑स्ति॒मान॑सानि। प्रा॒णा॑पा॒नौ
मृ॒त्योर्मा॑ पा॒तं प्रा॒णा॑पा॒नौ मा मा॑ हा॒सिष्टं॑ म॒यि मे॒धां म॒यि प्र॒जां
म॒य्य॒ग्निस्ते॒जो द॑धातु॒ म॒यि मे॒धां म॒यि प्र॒जां म॒यीन्द्र॑ इन्द्रि॒यं
द॑धातु॒ म॒यि मे॒धां म॒यि प्र॒जां म॒यि सूर्यो॑ भ्रा॒जो द॑धातु॥९०॥

द्युभि॑र॒क्तुभिः॑ परि॑पा॒तम॒स्मान॑रि॒ष्टेभि॑र॒श्विना॒ सौभ॑गेभिः। तन्नो॑
मि॒त्रो वरु॑णो मा॒मह॑न्ता॒मदि॑तिः सि॒न्धुः पृ॒थि॒वी उ॒त द्यौः।
क॒या नश्चि॑त्र आ भु॒वदू॑ती स॒दावृ॑धः स॒खी। क॒या शचि॑ष्ठ॒या
वृ॒ता। क॒स्त्वा स॒त्यो म॒दानां॑ म॒हि॒ष्ठो म॒त्स॒दन्ध॑सः।
दृ॒ढाचि॑दा॒रुजे॒ वसु॑। अ॒भी षु णः॑ स॒खीना॑म॒विता॑ ज॒रितृ॑णाम्।
श॒तं भ॑वा॒स्यूति॑भिः। व॒यः सु॒पर्णा॑ उ॒प॑सेदु॒रिन्द्रं॑ प्रि॒यमे॑धा॒ ऋष॑यो
ना॒ध॑मा॒नाः। अ॒प॑ ध्वा॒न्तमूर्णु॑हि पृ॒थि चक्षु॑र्मु॒ग्ध्य॑स्मान्नि॒धये॑व

बुद्धान्॥११॥

शं नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतयै। शंयोरभिस्रवन्तु
नः। ईशाना वार्याणां क्षयन्तीश्चरषणीनाम्। अपो याचामि
भेषजम्। सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै
भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आपो हि ष्ठा
मयोभुवस्ता न ऊर्जे दधातन। महे रणाय चक्षसे। यो वः
शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः। उशतीरिव मातरः। तस्मा
अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ॥१२॥

आपो जनयथा च नः। पृथिवी शान्ता साग्निना शान्ता सा मे
शान्ता शुचं शमयतु। अन्तरिक्षं शान्तं तद्वायुना शान्तं तन्मे
शान्तं शुचं शमयतु। द्यौः शान्ता सादित्येन शान्ता सा मे
शान्ता शुचं शमयतु। पृथिवी शान्तिरन्तरिक्षं शान्तिर्द्यौः
शान्तिर्दिशः शान्तिरवान्तरदिशाः शान्तिरग्निः शान्तिर्वायुः
शान्तिरादित्यः शान्तिश्चन्द्रमाः शान्तिर्नक्षत्राणि शान्तिरापः
शान्तिरोषधयः शान्तिर्वनस्पतयः शान्तिर्गौः शान्तिरजा
शान्तिरश्वः शान्तिः पुरुषः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिर्ब्राह्मणः शान्तिः
शान्तिरेव शान्तिः शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। तयाहं शान्त्या
सर्वशान्त्या मह्यं द्विपदे चतुष्पदे च शान्तिं करोमि शान्तिर्मे
अस्तु शान्तिः। एह श्रीश्च ह्रीश्च धृतिश्च तपो मेधा प्रतिष्ठा
श्रद्धा सत्यन्धर्मश्चैतानि मोत्तिष्ठन्तमनूत्तिष्ठन्तु मा माः श्रीश्च
ह्रीश्च धृतिश्च तपो मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यन्धर्मश्चैतानि मा
मा हासिषुः। उदायुषा स्वायुषोदोषधीनां रसेनोत्पर्जन्यस्य

शुष्मेणोदस्थाममृता॒ः॒ अनु॑। तच्चक्षुर्दे॒वहि॑तं पुरस्ताच्छु॒क्रमु॑च्चरत्।
 पश्येम श॒रदः॑ श॒तं जीवे॑म श॒रदः॑ श॒तं नन्दा॑म श॒रदः॑ श॒तं
 मोदा॑म श॒रदः॑ श॒तं भवा॑म श॒रदः॑ श॒तं॑ शृणुवाम श॒रदः॑ श॒तं
 प्रब्र॑वाम श॒रदः॑ श॒तम॑जीताः स्याम श॒रदः॑ श॒तं ज्यो॑क् सूर्यं
 दृ॒शे। य उद॑गान्म॒हतोऽर्ण॑वा॒द्विभ्रा॑जमानः सरि॒रस्य॑ म॒ध्यात्स मा॑
 वृष॑भो लो॒हिता॒क्षः सूर्यो॑ विप॒श्चिन्मन॑सा पुनातु। ब्रह्म॑ण॒श्चोत॑न्यसि
 ब्रह्म॑ण आ॒णी स्थो॑ ब्रह्म॑ण आ॒वप॑नमसि धा॒रिते॑यं पृथि॒वी ब्रह्म॑णा
 म॒ही धा॑रि॒तमे॑नेन म॒हद॑न्तरि॒क्षं दि॒वं दा॑धार पृथि॒वी॑ स॒देवा॑
 यद॒हं वेद॑ तद॒हन्धा॑रयाणि॒ मा म॒द्वेदोऽधि॑विस्रंसत्। मे॒धाम॑नी॒षे
 मावि॑शता॑ स॒मीची॑ भू॒तस्य॑ भव्य॒स्याव॑रु॒ध्यै स॒र्वमायु॑रयाणि॒
 स॒र्वमायु॑रयाणि। आ॒भिर्गी॑र्भिर्यदतो॑ न ऊ॒नमा॑प्यायय हरि॒वो
 वर्ध॑मानः। य॒दा स्तो॒तृभ्यो॑ म॒हिं गो॒त्रा रु॒जासि॑ भूयिष्ठ॒भाजो॑
 अध॑ ते स्याम। ब्रह्म॒ प्रावा॑दिष्म॒ तन्नो॑ मा हा॑सीत्। ॐ शान्तिः॒
 शान्तिः॒ शान्तिः॑॥१३॥

पु॒रा॒वतो॑ दधातु बु॒द्धां जि॒न्वथ॑ दृ॒शे सु॒प्त च॑॥४२॥ [४२]

न॒मोऽनु॑मदन्तु। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

ॐ शं नस्तत्रो मा हांसीत् ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

देवा वै स॒त्रमा॑सत। ऋ॒द्धि॑परिमितं यश॑स्कामाः। ते॑ऽब्रुवन्। यत्र॑ः प्रथ॒मं यश॑ ऋ॒च्छात्। सर्वे॑षां न॒स्तत्स॒हास॒दिति॑। तेषां॑ कुरु॒क्षेत्रं वेदि॑रासीत्। तस्यै॑ खाण्ड॒वो दक्षि॑णा॒र्द्ध आ॑सीत्। तूर्ध्वमु॒त्तरा॒र्द्धः। प॒री॒णज्जघ॑ना॒र्द्धः। म॒रुवं उत्क॑रः॥१॥

तेषां॑ म॒खं वैष्ण॑वं यश॑ आ॒र्च्छत्। तन्न्य॑कामयत। तेनापा॑क्रामत्। तन्दे॒वा अन्वा॑यन्। यशो॑ऽव॒रुरु॑त्समानाः। तस्या॒न्वाग॑तस्य। स॒व्याद्ध॑नुरजायत। दक्षि॑णा॒दिष॑वः। तस्मा॑दिषुध॒न्वं पु॒ण्यं ज॑न्म। य॒ज्ञज॑न्मा॒ हि॥२॥

तमेक॑ऽ सन्त॑म्। ब॒हवो॑ नाभ्य॑धृष्णुवन्। तस्मा॑देक॑मिषुध॒न्विन॑म्। ब॒हवो॑ऽनिषुध॒न्वा नाभि॑धृष्णुवन्ति। सो॑ऽस्मयत। एकं॑ मा॒ सन्तं ब॒हवो॑ नाभ्य॑धर्षिषुरिति॑। तस्य॑ सिष्मि॒याण॑स्य तेजो॑ऽपा॑क्रामत्। तद्दे॒वा ओष॑धीषु न्य॑मृजुः। ते श्या॒माका॑ अभवन्। स्म॒याका॑ वै नामै॒ते॥३॥

तत्स्म॒याका॑ना॑ऽ स्मयाक॑त्वम्। तस्मा॑द्दीक्षितेना॑पि॒गृह्यं स्मेत॑व्यम्। तेज॑सो धृ॒त्यै। स धनुः॑ प्रति॒ष्कभ्या॑तिष्ठत्। ता उप॑दीका॑ अब्रुव॒न्वरं॑ वृणामहे। अथ॑ व इ॒मं र॑न्धयाम। यत्र॑ क्व च॒ खना॑म। तद॒पोऽभितृ॑णदा॒मेति॑। तस्मा॑दुप॑दीका॒ यत्र॑ क्व च॒ खन॑न्ति। तद॒पोऽभितृ॑न्दन्ति॥४॥

वारै॑वृ॒तः॒ ह्या॑साम्। तस्य॑ ज्याम॒प्याद॑न्। तस्य॑ धनु॑र्विप्र॒वमा॑णः॒

शि॒र उद॑वर्तयत्। तद्वा॒वापृ॑थि॒वी अनु॑प्रावर्तत। यत्
प्राव॑र्तत। तत्प्र॑वर्ग्यस्य प्रवर्ग्यत्वम्। यद्वाँ(४)इत्यप॑तत्।
तद्ध॑र्मस्य॑ घर्म॑त्वम्। म॒ह॒तो वी॒र्य॑मप॑प्तदिति। तन्म॑हावी॒रस्य॑
महावी॑रत्वम्॥ ५॥

यद॒स्याः स॒मभ॑रन्। तत्स॒म्राज्ञः॑ स॒म्राट्त्वम्। त॒ऽस्तु॑तन्दे॒वता॑स्त्रे॒धा
व्य॑गृह्णत। अ॒ग्निः प्रा॑तः स॒व॒नम्। इन्द्रो॑ मा॒ध्यं दि॒न॒ऽस॒व॒नम्।
वि॒श्वेदे॒वास्तृ॑तीयस॒व॒नम्। तेनाप॑शी॒र्ष्णा य॒ज्ञेन॑ यज॑मानाः।
नाशि॑षोऽवा॒रुन्ध॑त। न सु॑व॒र्गं लो॒कम॒भ्य॑जयन्। ते दे॒वा
अ॒श्विना॑वब्रुवन्॥ ६॥

भि॒षजौ॒ वै स्थः॑। इ॒दं य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः प्र॑ति॒धत्त॑मिति।
ताव॑ब्रूतां वरं वृ॒णाव॑है। ग्र॒ह ए॒व ना॒वत्रा॑पि गृह्यता॑मिति।
ताभ्या॑मे॒तमा॑श्वि॒नम॑गृह्णन्। तावे॒तद्य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः प्र॑त्य॒धत्ता॑म्।
यत्प्र॑वर्ग्यः। तेन॑ स॒शी॒र्ष्णा य॒ज्ञेन॑ यज॑मानाः। अ॒वाशि॑षोऽरुन्धत।
अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कम॑जयन्। यत्प्र॑वर्ग्यं प्रवृ॒णक्ति॑। य॒ज्ञस्यै॒व
तच्छि॑रः प्र॑ति॒दधा॑ति। तेन॑ स॒शी॒र्ष्णा य॒ज्ञेन॑ यज॑मानः। अ॒वाशि॑षो
रुन्धे। अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। तस्मा॑दे॒ष आ॑श्वि॒नप्र॑वया
इ॒व। यत्प्र॑वर्ग्यः॥ ७॥

उत्क॒रो ह्ये॑ते तृ॒न्दन्ति॑ म॒हावी॑रत्वम॒ब्रुव॑न्नजयन्त्सु॒प्त च॑॥ १॥ [१]

सा॒वि॒त्रं जु॑होति॒ प्रति॑ष्ठित्यै। च॒तु॒र्गृ॒ही॒तेन॑ जुहोति। च॒तु॒ष्पा॒दः
प॒शवः॑। प॒शून्ने॒वाव॑रुन्धे। च॒त॒स्रो दि॑शः। दि॒क्ष्वै॒व प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति।
छन्दा॑ंसि दे॒वेभ्यो॑ऽपा॑क्रामन्। न वो॑ऽभा॒गानि॑ ह॒व्यं व॑क्ष्याम

इति। तेभ्यं एतच्चतुर्गृहीतमधारयन्। पुरोनुवाक्यायै याज्यायै॥८॥
 देवतायै वषट्काराय। यच्चतुर्गृहीतं जुहोति। छन्दांस्येव तत्
 प्रीणाति। तान्यस्य प्रीतानि देवेभ्यो हुव्यं वहन्ति। ब्रह्मवादिनो
 वदन्ति। होतव्यं दीक्षितस्य गृहा(३)इ न होतव्या(३)मिति।
 हविर्वै दीक्षितः। यज्जुह्यात्। हविष्कृतं यजमानमग्नौ प्रदध्यात्।
 यन्न जुह्यात्॥९॥

यज्ञपरुरन्तरियात्। यजुरेव वदेत्। न हविष्कृतं यजमानमग्नौ
 प्रदधाति। न यज्ञपरुरन्तरेति। गायत्री छन्दांस्यत्यमन्यत। तस्यै
 वषट्कारोऽभ्यय्य शिरोऽच्छिनत्। तस्यै द्वेधा रसः परापतत्।
 पृथिवीमर्द्धः प्राविशत्। पशूनर्द्धः। यः पृथिवीं प्राविशत्॥१०॥

स खंदिरोऽभवत्। यः पशून्। सोऽजाम्। यत्खादिर्यग्निर्भवति।
 छन्दसामेव रसेन यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यदौदुबरी। ऊर्ग्व
 उदुम्बरः। ऊर्जैव यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यद्वैणवी। तेजो वै
 वेणुः॥११॥

तेजसैव यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यद्वैकङ्कती। भा
 एवावरुन्धे। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्यग्निमादत्ते
 प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू
 आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। वज्रं इव वा एषा।
 यदग्निः। अग्निरसि नारिरसीत्याह शान्त्यै॥१२॥

अध्वरुकृद्देवेभ्य इत्याह। यज्ञो वा अध्वरः। यज्ञकृद्देवेभ्य
 इति वावैतदाह। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इत्याह। ब्रह्मणैव यज्ञस्य

शिरोऽच्छैति। प्रैतु ब्रह्मणस्पतिरित्याह। प्रेत्यैव यज्ञस्य
शिरोऽच्छैति। प्र देव्येतु सूनृतेत्याह। यज्ञो वै सूनृता। अच्छा
वीरं नर्यं पङ्क्तिराधसमित्याह॥१३॥

पाङ्क्तो हि यज्ञः। देवा यज्ञं नयन्तु न इत्याह। देवानेव
यज्ञनियः कुरुते। देवीं द्यावापृथिवीं अनु मे म० साधामित्याह।
आभ्यामेवानुमतो यज्ञस्य शिरः सम्भरति। ऋद्ध्यासमद्य मुखस्य
शिर इत्याह। यज्ञो वै मुखः। ऋद्ध्यासमद्य यज्ञस्य शिर
इति वावैतदाह। मुखाय त्वा मुखस्य त्वा शीर्ष्ण इत्याह।
निर्दिश्यैवैनद्धरति॥१४॥

त्रिहरति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो यज्ञस्य
शिरः सम्भरति। तूष्णीं चतुर्थं हरति। अपरिमितादेव
यज्ञस्य शिरः सम्भरति। मृत्खनादग्रे हरति। तस्मान्मृत्खनः
करुण्यतरः। इयत्यग्रं आसीरित्याह। अस्यामेवाच्छंबद्वारं यज्ञस्य
शिरः सम्भरति। ऊर्जं वा एतं रसं पृथिव्या उपदीका
उद्दिहन्ति॥१५॥

यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवृषा संभारो भवति। ऊर्जमेव रसं
पृथिव्या अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रं ह्येतत्पृथिव्याः।
यद्वल्मीकः। अबधिरो भवति। य एवं वेद। इन्द्रो वृत्राय
वज्रमुदयच्छत्। स यत्रयत्र पुराक्रमत॥१६॥

तत्राद्वियत। स पूतीकस्तम्बे पराक्रमत। सोऽद्वियत।
सोऽब्रवीत्। ऊतिं वै मे धा इति। तदूतीकानामूतीकत्वम्।

यदूतीका भवन्ति। यज्ञायैवोतिन्दधति। अग्निजा असि प्रजापते
रेत इत्याह। य एव रसः पशून्प्राविशत्॥१७॥

तमेवावरुन्धे। पञ्चैते संभारा भवन्ति। पाङ्क्तो यज्ञः। यावानेव
यज्ञः। तस्य शिरः सम्भरति। यद्ग्राम्याणां पशूनां चर्मणा सम्भरेत्।
ग्राम्यान्पशूञ्छुचाऽर्पयेत्। कृष्णाजिनेन सम्भरति। आरण्यानेव
पशूञ्छुचार्षयति। तस्मात्समावत्पशूनां प्रजायमानानाम्॥१८॥

आरण्याः पशवः कर्नीयाः सः। शुचा हृताः। लोमतः सम्भरति।
अतो ह्यस्य मेध्यम्। परिगृह्या यन्ति। रक्षसामपहत्यै। बहवो
हरन्ति। अपचितिमेवास्मिन्दधति। उद्धते सिकतोपोमे परिश्रिते
निदधति शान्त्यै। मदन्तीभिरुप सृजति॥१९॥

तेज एवास्मिन्दधाति। मधु त्वा मधुला करोत्वित्याह।
ब्रह्मणैवास्मिन्तेजो दधाति। यद्ग्राम्याणां पात्राणां कपालैः
सः सृजेत्। ग्राम्याणि पात्राणि शुचाऽर्पयेत्। अर्मकपालैः
सः सृजति। एतानि वा अनुपजीवनीयानि। तान्येव
शुचार्षयति। शर्कराभिः सः सृजति धृत्यै। अथो शन्त्वाय।
अजलोमैः सः सृजति। एषा वा अग्नेः प्रिया तनूः। यदजा।
प्रिययैवेन तनुवा सः सृजति। अथो तेजसा। कृष्णाजिनस्य
लोमभिः सः सृजति। यज्ञो वै कृष्णाजिनम्। यज्ञेनैव यज्ञः
सः सृजति॥२०॥

याज्यायै न जुहुयादविश्वेणुः शान्त्यै पङ्क्तिराधसमित्याह हरति दिहन्ति प्राक्रमताविशत् प्रजायमानानां

सृजति शन्त्वायाष्टौ च॥२॥

[२]

परिश्रिते करोति। ब्रह्मवर्चसस्य परिगृहीत्यै। न कुर्वन्नभि प्राण्यात्। यत्कुर्वन्नभि प्राण्यात्। प्राणाञ्छुचार्पयेत्। अपहाय प्राणिति। प्राणानाङ्गोपीथाय। न प्रवर्ग्य चादित्यं चान्तरेयात्। यदन्तरेयात्। दुश्चर्मा स्यात्॥२१॥

तस्मान्नान्तराय्यम्। आत्मनो गोपीथाय। वेणुना करोति। तेजो वै वेणुः। तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्द्धयति। मुखस्य शिरोऽसीत्याह। यज्ञो वै मुखः। तस्यैतच्छिरः। यत्प्रवर्ग्यः॥२२॥

तस्मादेवमाह। यज्ञस्य पदे स्थ इत्याह। यज्ञस्य ह्येते पदे। अथो प्रतिष्ठित्यै। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमीत्याह। छन्दोभिरेवैनङ्करोति। त्र्युद्धि करोति। त्रय इमे लोकाः। एषां लोकानामात्यै। छन्दोभिः करोति॥२३॥

वीर्यं वै छन्दांसि। वीर्येणैवैनङ्करोति। यजुषा बिलङ्करोति व्यावृत्यै। इयं तं करोति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितम्। इयं तं करोति। यज्ञपुरुषा सम्मितम्। इयं तं करोति। एतावद्वै पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मितम्॥२४॥

अपरिमितं करोति। अपरिमितस्यावरुद्धौ। परिग्रीवं करोति धृत्यै। सूर्यस्य हरसा श्रायेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अश्वशकेन धूपयति। प्राजापत्यो वा अश्वः सयोनित्वाय। वृष्णो अश्वस्य निष्पदसीत्याह। असौ वा आदित्यो वृषाऽश्वः। तस्य छन्दांसि निष्पत्॥२५॥

छन्दोभिरेवैनन्धूपयति। अर्चिषे त्वा शोचिषे त्वेत्याह। तेजं
 एवास्मिन्दधाति। वारुणोऽभीद्धः। मैत्रियोपैति शान्त्यै। सिद्धौ
 त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। देवस्त्वा सवितोद्वपत्वित्याह।
 सवितृप्रसूत एवैनं ब्रह्मणा देवताभिरुद्वपति। अपद्यमानः
 पृथिव्यामाशा दिश आपृणेत्याह॥२६॥

तस्मादग्निः सर्वा दिशोऽनु विभाति। उत्तिष्ठ बृहन्मवोर्ध्वस्तिष्ठ
 ध्रुवस्त्वमित्याह प्रतिष्ठित्यै। ईश्वरो वा एषोऽन्धो भवितोः। यः
 प्रवर्ग्यमन्वीक्षते। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्ष इत्याह। चक्षुषो
 गोपीथाय। ऋजवे त्वा साधवे त्वा सुक्षित्यै त्वा भूत्यै त्वेत्याह।
 इयं वा ऋजुः। अन्तरिक्षं साधु। असौ सुक्षितिः॥२७॥

दिशो भूतिः। इमानेवास्मै लोकान्कल्पयति। अथो प्रतिष्ठित्यै।
 इदमहममुमांमुष्यायणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहामीत्याह।
 विशैवेन पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहति। विशेति राजन्यस्य ब्रूयात्।
 विशैवेन पर्यूहति। पशुभिरिति वैश्यस्य। पशुभिरेवेन पर्यूहति।
 असुर्यं पात्रमनाच्छृणम्॥२८॥

आच्छृणत्ति। देवत्राकः। अजक्षीरेणाच्छृणत्ति। परमं वा
 एतत्पयः। यदजक्षीरम्। परमेणैवेन पयसाच्छृणत्ति। यजुषा
 व्यावृत्त्यै। छन्दोभिराच्छृणत्ति। छन्दोभिर्वा एष क्रियते।
 छन्दोभिरेव छन्दाऽस्याच्छृणत्ति। छन्धि वाचमित्याह।
 वाचमेवावरुन्धे। छन्ध्यूर्जमित्याह। ऊर्जमेवावरुन्धे। छन्धि
 हविरित्याह। हविरेवाकः। देव पुरश्चर सध्यासन्त्वेत्याह।

यथायजुरेवैतत्॥ २९॥

स्याद्यत् प्रवर्ग्यश्छन्दाभिः करोति वीर्यसम्मितं छन्दांसि निष्पत्पृणेत्याह सुक्षितिरनाच्छृण्वच्छन्दाः स्याच्छृणत्यष्टौ

च॥ ३॥ [३]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामो होतांर्धर्ममभिष्टुहीत्याह। एष वा एतर्हि बृहस्पतिः। यद्वद्ब्रह्मा। तस्मा एव प्रतिप्रोच्य प्रचरति। आत्मनोऽनार्त्यै। यमाय त्वा मखाय त्वेत्याह। एता वा एतस्य देवताः। ताभिरेवैनं समर्द्धयति। मदन्तीभिः प्रोक्षति। तेज एवास्मिन्दधाति॥ ३०॥

अभिपूर्वं प्रोक्षति। अभिपूर्वमेवास्मिन्तेजो दधाति। त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। होताऽन्वाह। रक्षसामपहत्यै। अनवानम्। प्राणानां सन्तत्यै। त्रिष्टुभः सतीर्गायत्रीरिवान्वाह॥ ३१॥

गायत्रो हि प्राणः। प्राणमेव यजमाने दधाति। सन्ततमन्वाह। प्राणानामन्नाद्यस्य सन्तत्यै। अथो रक्षसामपहत्यै। यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परिमितमवरुन्धीत। अपरिमिता अन्वाह। अपरिमितस्यावरुद्ध्यै। शिरो वा एतद्यज्ञस्य॥ ३२॥

यत्प्रवर्ग्यः। ऊर्ध्वञ्जोः। यन्मौञ्जो वेदो भवति। ऊर्जैव यज्ञस्य शिरः समर्द्धयति। प्राणाहुतीर्जुहोति। प्राणानेव यजमाने दधाति। सप्त जुहोति। सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। देवस्त्वा सविता मध्वाऽनक्तित्याह॥ ३३॥

तेजसैवैनमनक्ति। पृथिवीं तपसस्त्रायस्वेति हिरण्यमुपास्यति।

अस्या अनंतिदाहाय। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निः
सर्वा देवताः। प्रलवानादीप्योपास्यति। देवतास्वेव यज्ञस्य शिरः
प्रतिदधाति। अप्रतिशीर्णाग्रं भवति। एतद्वर्हिरह्येषः॥३४॥

अर्चिरसि शोचिरसीत्याह। तेजं एवास्मिन्ब्रह्मवर्चसन्दधाति।
स०सीदस्व महा० असीत्याह। महान् ह्येषः। ब्रह्मवादिनो
वदन्ति। एते वाव त ऋत्विजः। ये दर्शपूर्णमासयोः। अथ
कथा होता यजमानायाशिषो नाशास्त इति। पुरस्तादाशीः
खलु वा अन्यो यज्ञः। उपरिष्ठादाशीरन्यः॥३५॥

अनाधृष्या पुरस्तादिति यदेतानि यजूध्याह। शीर्षत एव
यज्ञस्य यजमान आशिषोऽवरुन्धे। आयुः पुरस्तादाह।
प्रजान्दक्षिणतः। प्राणं पश्चात्। श्रोत्रमुत्तरतः। विधृतिमुपरिष्ठात्।
प्राणानेवास्मै समीचो दधाति। ईश्वरो वा एष दिशोऽनून्मदितोः।
यन्दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति॥३६॥

मनोरश्वासि भूरिपुत्रेतीमामभिमृशति। इयं वै मनोरश्वा
भूरिपुत्रा। अस्यामेव प्रतितिष्ठत्यनुन्मादाय। सूपसदा मे भूया
मा मां हि०सीरित्याहाहि०सायै। चितः स्थ परिचित इत्याह।
अपचितिमेवास्मिन्दधाति। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः।
असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः। तस्य मरुतो रश्मयः॥३७॥

स्वाहा मरुद्भिः परिश्रयस्वेत्याह। अमुमेवादित्य० रश्मिभिः
पर्यूहति। तस्मादसावादित्योऽमुष्मिल्लोके रश्मिभिः पर्यूढः।
तस्माद्राजा विशा पर्यूढः। तस्माद्दामणीः संजातैः पर्यूढः। अग्नेः

सृष्टस्य॑ य॒तः। वि॒कङ्क॑तं॒ भा॒ आ॑र्च्छ॒त्। यद्वै॒कङ्क॑ताः परि॒धयो॑
भव॑न्ति। भा॒ ए॒वाव॑रुन्धे। द्वा॒द॒श॒ भव॑न्ति॥३८॥

द्वा॒द॒श॒ मा॒साः॑ सं॒वत्स॒रः। सं॒वत्स॒रमे॒वाव॑रुन्धे। अस्ति॑
त्रयो॒द॒शो मा॒स इ॒त्याहुः॑। यत्र॑यो॒द॒शः परि॒धिर्भव॑ति। तेनै॒व
त्र॑यो॒द॒शं मा॒सम॑वरुन्धे। अ॒न्तरि॑क्षस्यान्त॒र्द्धिर॑सीत्याहु॒ व्यावृ॑त्तयै।
दि॒वं तप॑स॒स्त्राय॑स्वेत्यु॒परि॑ष्टा॒द्धिर॑ण्य॒मधि॑ नि॒दधा॑ति। अ॒मुष्या॑
अन॑तिदाहाय। अथो॑ आ॒भ्यामे॒वैन॑मु॒भय॑तः परि॑गृह्णाति। अ॒र्हन्
बिभ॑र्षि॒ साय॑कानि॒ धन्वे॑त्याहु॥३९॥

स्तौत्ये॒वैन॑मे॒तत्। गा॒य॒त्रम॑सि॒ त्रैष्टु॑भमसि॒ जाग॑तम॒सीति॑
ध॒वित्रा॑ण्याद॒त्ते। छ॒न्दो॑भिरे॒वैनान्या॑द॒त्ते। मधु॑ म॒ध्विति॑ धू॒नोति॑।
प्रा॒णो वै मधु॑। प्रा॒णमे॒व यज॑माने दधाति। त्रिः परि॑यन्ति।
त्रि॒वृद्धि॑ प्रा॒णः। त्रिः परि॑यन्ति। त्र्या॒वृद्धि॑ य॒ज्ञः॥४०॥

अथो॑ रक्ष॑सामप॒हत्यै॑। त्रिः पु॒नः परि॑यन्ति। षट्॒थ्सम्प॑द्यन्ते।
षड्वा॑ ऋ॒तवः॑। ऋ॒तुष्वे॒व प्र॑ति॒तिष्ठ॑न्ति। यो वै घ॒र्मस्य॑ प्रि॒यां
त॒नुव॑मा॒क्राम॑ति। दु॒श्चर्मा॑ वै स भ॑वति। ए॒ष ह॒ वा अ॑स्य प्रि॒यां
त॒नुव॑मा॒क्राम॑ति। यत् त्रिः प॒रीत्य॑ चतु॒र्थं पर्ये॑ति। ए॒तां ह॒ वा
अ॑स्यो॒ग्रदे॒वो रा॒ज॑नि॒राच॑क्राम॥४१॥

ततो॒ वै स दु॒श्चर्मा॑ऽभवत्। तस्मा॒त्रिः प॒रीत्य॑ न चतु॒र्थं प॒रीया॑त्।
आ॒त्मनो॑ गोपी॒थाय॑। प्रा॒णा वै ध॒वित्रा॑णि। अव्य॑तिषङ्ग॒न्धून्व॑न्ति।
प्रा॒णाना॑मव्य॑तिषङ्गाय॒ कृ॒त्यै। वि॒निष॑द्य॒ धून्व॑न्ति। दि॒क्ष्वे॒व
प्र॑ति॒तिष्ठ॑न्ति। ऊ॒र्ध्वं धू॑न्वन्ति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्टौ।

सर्वतो धून्वन्ति। तस्मादयं सर्वतः पवते॥४२॥

दधातीवान्वाह यज्ञस्याहोष उपरिष्ठादाशीरन्यो व्यास्थापयन्ति रश्मयो भवन्ति धन्वेत्याह यज्ञश्चक्राम
समष्टौ द्वे च॥४॥

अग्निष्ठा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु गायत्रेण छन्दसेत्याह।
अग्निरेवेन वसुभिः पुरस्ताद्रोचयति गायत्रेण छन्दसा।
समारुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। इन्द्रस्त्वा
रुद्रेर्दक्षिणतो रोचयतु त्रैष्टुभेन छन्दसेत्याह। इन्द्र एवेनं
रुद्रेर्दक्षिणतो रोचयति त्रैष्टुभेन छन्दसा। समारुचितो
रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। वरुणस्त्वाऽऽदित्यैः
पश्चाद्रोचयतु जागतेन छन्दसेत्याह। वरुण एवेनमादित्यैः
पश्चाद्रोचयति जागतेन छन्दसा॥४३॥

समारुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। द्युतानस्त्वा
मारुतो मरुद्भिरुत्तरतो रोचयत्वानुष्टुभेन छन्दसेत्याह।
द्युतान एवेनं मारुतो मरुद्भिरुत्तरतो रोचयत्वानुष्टुभेन
छन्दसा। समारुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते।
बृहस्पतिस्त्वा विश्वेर्देवैरुपरिष्ठाद्रोचयतु पाङ्केन छन्दसेत्याह।
बृहस्पतिरेवेनं विश्वेर्देवैरुपरिष्ठाद्रोचयति पाङ्केन छन्दसा।
समारुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते॥४४॥

रोचितस्त्वन्देव घर्म देवेष्वसीत्याह। रोचितो ह्येष देवेषु।
रोचिषीयाहं मनुष्येष्वित्याह। रोचत एवेष मनुष्येषु। सम्राड्वर्म
रुचितस्त्वन्देवेष्वारुष्मां स्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यसीत्याह।

रुचि॒तो ह्येष॑ दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी। रुचि॒तोऽहं॑
म॒नुष्ये॑ष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी भू॒यास॒मित्या॑ह। रुचि॒त
ए॒वेष॑ म॒नुष्ये॑ष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी भ॑वति। रु॒गसि॑
रुचं॒ मयि॑ धेहि॒ मयि॑ रु॒गित्या॑ह। आ॒शिषं॑मे॒वेता॑माशा॒स्ते।
तं यदे॒तैर्यजु॑र्भि॒ररो॑चयित्वा। रुचि॒तो घ॒र्म इति॑ प्रब्रूयात्।
अरो॑चुकोऽध्व॒र्युः स्यात्। अरो॑चुको॒ यज॑मानः। अथ
यदे॒नमे॒तैर्यजु॑र्भी रोचयित्वा। रुचि॒तो घ॒र्म इति॑ प्राह।
रोचु॑कोऽध्व॒र्युर्भव॑ति। रोचु॑को॒ यज॑मानः॥४५॥

पश्चाद्रोचयति जागतेन छन्दसा पाङ्केन छन्दसा समारुचितो रोचयेत्याहाशिषमेवेतामाशास्ते शास्तेऽष्टौ
च॥५॥

[५]

शिरो॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यत् प्र॒वर्ग्यः॑। ग्री॒वा उ॑प॒सदः॑।
पु॒रस्ता॑दुप॒सदा॑ प्र॒वर्ग्यं॑ प्रवृ॑णक्ति। ग्री॒वास्वे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः
प्रति॑दधाति। त्रिः प्रवृ॑णक्ति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒भ्य ए॒व लो॒केभ्यो॑
य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽव॑रुन्धे। षट्थ॑सम्प॒द्यन्ते॑। षड्वा ऋ॒तवः॑॥४६॥

ऋ॒तुभ्य॑ ए॒व य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽव॑रुन्धे। द्वा॒दश॑कृ॒त्वः प्रवृ॑णक्ति।
द्वा॒दश॑ मा॒साः सं॒वत्स॑रः। सं॒वत्स॑रादे॒व य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽव॑रुन्धे।
चतु॑र्विंश॒तिः सम्प॑द्यन्ते। चतु॑र्विंश॒तिरर्द्ध॑मा॒साः। अ॒र्द्धमा॒सेभ्य॑
ए॒व य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽव॑रुन्धे। अथो॒ खलु॑। स॒कृदे॒व प्र॒वृज्यः॑।
एक॑स्ते॒ हि शि॒रः॑॥४७॥

अ॒ग्नि॒ष्टोमे॒ प्रवृ॑णक्ति। ए॒तावा॒न् वै य॒ज्ञः। यावा॑न॒ग्नि॒ष्टोमः॑। यावा॑ने॒व
य॒ज्ञः। तस्य॑ शि॒रः प्रति॑दधाति। नो॒कथ्ये॑ प्रवृ॑ज्यात्। प्र॒जा वै
प॒शव॑ उ॒क्त्यानि॑। यदु॒कथ्ये॑ प्रवृ॑ज्यात्। प्र॒जां प॒शून्स्य॑ निर्दे॑हेत्।

विश्वजिति सर्वपृष्ठे प्रवृणक्ति॥४८॥

पृष्ठानि वा अच्युतं च्यावयन्ति। पृष्ठैरेवास्मा अच्युतं च्यावयित्वाऽवरुन्धे। अपश्यङ्गोपामित्याह। प्राणो वै गोपाः। प्राणमेव प्रजासु वियातयति। अपश्यङ्गोपामित्याह। असौ वा आदित्यो गोपाः। स हीमाः प्रजा गोपायति। तमेव प्रजानाङ्गोत्तारङ्कुरुते। अनिपद्यमानमित्याह॥४९॥

न ह्येष निपद्यते। आ च परा च पृथिभिश्चरन्तमित्याह। आ च ह्येष परा च पृथिभिश्चरति। स सध्रीचीः स विषूचीर्वसान् इत्याह। सध्रीचीश्च ह्येष विषूचीश्च वसानः प्रजा अभि विपश्यति। आवरीवर्ति भुवनेष्वन्तरित्याह। आ ह्येष वरीवर्ति भुवनेष्वन्तः। अत्र प्रावीर्मधु माध्वीभ्यां मधु माधूचीभ्यामित्याह। वासन्तिकावेवास्मा ऋतू कल्पयति। समग्रिरग्निना गतेत्याह॥५०॥

ग्रेष्मावेवास्मा ऋतू कल्पयति। समग्रिरग्निना गतेत्याह। अग्निर्ह्यवैषोऽग्निना सङ्गच्छते। स्वाहा समग्निस्तपसा गतेत्याह। पूर्वमेवादितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। धर्ता दिवो विभासि रजसः पृथिव्या इत्याह। शारदावेवास्मा ऋतू कल्पयति॥५१॥

दिवि देवेषु होत्रा यच्छेत्याह। होत्राभिरेवेमाँल्लोकान्त्सन्दधाति। विश्वासां भुवां पतु इत्याह। हैमन्तिकावेवास्मा ऋतू कल्पयति। देवश्रूस्त्वन्दैव घर्म देवान्याहीत्याह। शैशिरावेवास्मा ऋतू कल्पयति। तपोजां वाचमस्मे नियच्छ देवायुवमित्याह। या वै

मेध्या वाक्। सा तपोजाः। तामेवावरुन्धे॥५२॥

गर्भो देवानामित्याह। गर्भो ह्येष देवानाम्। पिता मतीनामित्याह।
प्रजा वै मृतयः। तासामेष एव पिता। यत् प्रवर्ग्यः।
तस्मादेवमाह। पतिः प्रजानामित्याह। पतिर्ह्येष प्रजानाम्।
मतिः कवीनामित्याह॥५३॥

मतिर्ह्येष कवीनाम्। सन्देवो देवेनं सवित्रा यतिष्ठ
स९ सूर्येणारुक्तेत्याह। अमुं चैवादित्यं प्रवर्ग्यं च
स९शास्ति। आयुर्दास्त्वमस्मभ्यङ्घ्रम्वर्चोदा असीत्याह।
आशिषमेवैतामाशास्ते। पिता नोऽसि पिता नो बोधेत्याह।
बोधयत्येवैनम्। न वै तेऽवकाशा भवन्ति। पत्न्यै दशमः। न
वै पुरुषे प्राणाः॥५४॥

नाभिर्दशमी। प्राणानेव यजमाने दधाति। अथो दशाक्षरा विराट्।
अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे। यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत।
तद्देवा होत्राभिः प्रत्यदधुः। ऋत्विजोऽवेक्षन्ते। एता वै होत्राः।
होत्राभिरेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति॥५५॥

रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजानां
सृष्ट्यै। रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै पर्जन्यो वर्षति। वर्षुकः
पर्जन्यो भवति। सं प्रजा एधन्ते। रुचितमवेक्षन्ते। रुचितं वै
ब्रह्मवर्चसम्। ब्रह्मवर्चसिनो भवन्ति॥५६॥

अधीयन्तोऽवेक्षन्ते। सर्वमायुर्यन्ति। न पत्यवेक्षेत।
यत्पन्त्यवेक्षेत। प्रजायेत। प्रजां त्वस्यै निर्दहेत्। यन्नावेक्षेत।

न प्रजायेत। नास्यै॑ प्र॒जां निर्द॑हेत्। ति॒र॒स्कृत्य॒ यजु॑र्वाचयति।
प्रजा॑यते। नास्यै॑ प्र॒जां निर्द॑हति। त्वष्टी॑मती ते सपे॒येत्या॑ह।
सपा॒द्धि प्र॒जाः प्र॒जाय॑न्ते॥५७॥

ऋतवो हि शिरः सर्वपृष्ठे प्रवृणक्त्यनिपद्यमानमित्याह गतेत्याह शारदावेवास्मां ऋतू कल्पयति रुन्धे
कवीनामित्याह प्राणाः प्रतिदधाति भवन्ति वाचयति चत्वारि च॥६॥ [६]

दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒व इति॑ र॒शना॑मादत्ते प्रसू॑त्यै।
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मि॒त्याह॑। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑म॒ध्वर्यू॑
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्यामि॒त्याह॑ यत्यै॑। आ॒ददे॑ऽदित्यै
रा॒स्नाऽसी॑त्याह॒ यजु॑ष्कृत्यै। इ॒ड ए॒ह्यदि॑त ए॒हि सर॑स्वत्येहीत्याह।
ए॒तानि॑ वा अ॒स्यै दे॒वना॑मानि॑। दे॒वना॑मै॒रेवैना॑मा ह्व॑यति।
असा॒वेह्य॑सा॒वेह्य॑सा॒वेही॑त्याह। ए॒तानि॑ वा अ॒स्यै मनु॑ष्यना॒मानि॑॥५८॥

म॒नु॒ष्यना॑मै॒रेवैना॑मा ह्व॑यति। षट्थ॑सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑।
ऋ॒तुभि॑रे॒वैना॑मा ह्व॑यति। अ॒दित्या॑ उ॒ष्णीष॑मसीत्याह।
य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। वा॒युर॑स्यै॒ड इत्या॑ह। वा॒युदे॒वत्यो॑ वै व॒त्सः।
पू॒षा त्वो॒पाव॑सृज॒त्वित्या॑ह। पौ॒ष्णा वै दे॒वता॑या प॒शवः॑॥५९॥

स्वयै॒वैनं॑ दे॒वता॑यो॒पाव॑सृजति। अ॒श्विभ्या॑ प्र॒दाप॑येत्याह। अ॒श्विनो॑
वै दे॒वाना॑ भि॒षजौ॑। ता॒भ्यामे॒वास्मै॑ भेष॒जं क॑रोति। यस्ते स्तनः
शश॑य इत्याह। स्तोत्ये॒वैन॑म्। उ॒स्रं घ॑र्मः शि॒ःषो॒स्रं घ॑र्मं पा॒हि
घ॑र्माय॑ शि॒ःषेत्या॑ह। यथा॑ ब्रूयाद॒मुष्मै॑ दे॒हीति॑। ता॒दृगे॒व तत्।
बृ॒हस्प॑ति॒स्त्वोप॑ सीद॒त्वित्या॑ह॥६०॥

ब्रह्म॑ वै दे॒वाना॑ बृ॒हस्प॑तिः। ब्रह्म॑णै॒वैना॑मुपसीदति। दान॑वः स्थ

पेरं॒व॒ इत्या॑ह। मे॒ध्या॒ने॒वैनान्क॑रोति। वि॒ष्व॒ग्वृ॒तो लोहि॑ते॒नेत्या॑ह
व्यावृ॑त्त्यै। अ॒श्विभ्यां॑ पि॒न्वस्व॒ सरं॑स्वत्यै पि॒न्वस्व॒ पू॒ष्णे पि॑न्वस्व॒
बृह॑स्पतये पि॒न्वस्वेत्या॑ह। ए॒ताभ्यो॑ ह्येषा दे॒वता॑भ्यः पि॒न्वते।
इन्द्रा॑य पि॒न्वस्वेन्द्रा॑य पि॒न्वस्वेत्या॑ह। इन्द्र॑मे॒व भा॑ग॒धेये॑न
सम॑र्द्धयति। द्वि॒रिन्द्रा॑येत्या॑ह॥६१॥

तस्मा॒दिन्द्रो॑ दे॒वता॑नां भूयिष्ठ॒भाक्त॑मः। गा॒यत्रो॑ऽसि त्रैष्टु॒भोऽसि॑
जाग॑तम॒सीति॑ शफोपय॒मानाद॑त्ते। छन्दो॑भिरे॒वैना॒नाद॑त्ते।
स॒होर्जो॑ भा॒गेनो॒पमे॑हीत्या॑ह। ऊ॒र्ज ए॒वैनं॑ भा॒गम॑कः। अ॒श्विनो॑
वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य॒ शिरः॑ प्रति॒दध॑तावब्रूताम्। आ॒वाभ्या॑मे॒व
पूर्वा॑भ्यां॒ वष॑ट्क्रियाता॒ इति॑। इन्द्रा॑श्विना॒ मधु॑नः सार॒घस्ये॑त्या॑ह।
अ॒श्विभ्या॑मे॒व पूर्वा॑भ्यां॒ वष॑ट्करोति। अथो॑ अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न
सम॑र्द्धयति॥६२॥

घ॒र्म पा॑त वसवो॒ यज॑ता॒ वडि॑त्या॑ह। वसू॑ने॒व भा॑ग॒धेये॑न
सम॑र्द्धयति। यद्व॑षट्कुर्यात्। या॒तया॑मा॒ऽस्य वष॑ट्कारः स्या॑त्। यन्न
व॑षट्कुर्यात्। रक्षा॑ऽसि य॒ज्ञं ह॑न्युः। वडि॑त्या॑ह। प॒रोक्ष॑मे॒व
व॑षट्करोति। नास्य॑ या॒तया॑मा वषट्कारो भव॑ति। न य॒ज्ञं
रक्षा॑ऽसि घ्नन्ति॥६३॥

स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मये॑ वृष्टि॒वन॑ये जुहोमीत्या॑ह। यो वा
अ॒स्य पु॒ण्यो र॒श्मिः। स वृ॑ष्टि॒वनिः॑। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति।
मधु॑ ह॒विर॑सीत्या॑ह। स्व॒दय॑त्ये॒वैन॑म्। सूर्य॑स्य॒ तप॑स्त॒पेत्या॑ह।
य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। द्यावा॑पृथि॒वीभ्यां॑ त्वा॒ परि॑गृह्णामीत्या॑ह।

द्यावापृथिवीभ्यामेवैनं परिगृह्णाति॥६४॥

अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामीत्याह। अन्तरिक्षेणैवैनमुपयच्छति।
न वा एतं मनुष्यो भर्तुमरहति। देवानां त्वा पितृणामनुमतो
भर्तुः शकेयमित्याह। देवैरेवैनं पितृभिरनुमत आदत्ते। वि
वा एनमेतदर्द्धयन्ति। यत्पश्चात्प्रवृज्यं पुरो जुह्वति। तेजोऽसि
तेजोऽनु प्रेहीत्याह। तेज एवास्मिन्दधाति। दिविस्पृङ्गा
मां हिःसीरन्तरिक्षस्पृङ्गा मां हिःसीः पृथिविस्पृङ्गा मां
हिःसीरित्याहाहिःसायै॥६५॥

सुवँरसि सुवँमे यच्छ दिवं यच्छ दिवो मां पाहीत्याह।
आशिषमेवैतामाशास्ते। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः।
आत्मा वायुः। उद्यत्य वातनामान्याह। आत्मन्नेव यज्ञस्य शिरः
प्रतिदधाति। अनवानम्। प्राणानां सन्तत्यै। पश्चाह॥६६॥

पाङ्क्तो यज्ञः। यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः प्रतिदधाति। अग्नये
त्वा वसुमते स्वाहेत्याह। असौ वा आदित्योऽग्निर्वसुमान्। तस्मां
एवैनं जुहोति। सोमाय त्वा रुद्रवते स्वाहेत्याह। चन्द्रमा वै
सोमो रुद्रवान्। तस्मां एवैनं जुहोति। वरुणाय त्वाऽऽदित्यवते
स्वाहेत्याह॥६७॥

अप्सु वै वरुण आदित्यवान्। तस्मां एवैनं जुहोति। बृहस्पतये
त्वा विश्वदैव्यावते स्वाहेत्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः।
ब्रह्मणैवैनं जुहोति। सवित्रे त्वर्भुमते विभुमते प्रभुमते वाजवते
स्वाहेत्याह। संवत्सरो वै सवितर्भुमान् विभुमान्प्रभुमान्

वाज॑वान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। य॒माय॑ त्वाऽङ्गि॑रस्वते पित॒मते॑
स्वाहेत्या॑ह। प्रा॒णो वै य॒मोऽङ्गि॑रस्वान्पित॒मान्॥६८॥

तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। ए॒ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ दे॒वता॑भ्यो जुहोति।
दश॑ सम्प॑द्यन्ते। दशा॑क्षरा वि॒राट्। अन्नं॑ वि॒राट्।
वि॒राजै॑वान्नाद्य॒मवरु॑न्धे। रौहि॑णाभ्यां वै दे॒वाः सु॑व॒र्गं
लो॒कमा॑यन्। तद्रौ॑हिण्यो रौहि॑ण॒त्वम्। यद्रौ॑हिणौ भव॑तः।
रौहि॑णाभ्यामे॒व तद्य॑ज॒मानः॑ सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। अ॒ह॒ज्योतिः॑
के॒तुना॑ जुषता॑ सु॒ज्योति॑ज्योति॒षाꣳ स्वाहा॑ रा॒त्रिज्योतिः॑
के॒तुना॑ जुषता॑ सु॒ज्योति॑ज्योति॒षाꣳ स्वाहेत्या॑ह। आ॒दि॒त्यमे॒व
तद॒मुष्मि॑ल्लो॒केऽहा॑ प॒रस्ता॑दाधार। रा॒त्रिया॑ अ॒वस्ता॑त्।
तस्मा॑द॒सावा॑दि॒त्योऽमुष्मि॑ल्लो॒केऽहो॒रात्रा॑भ्या॒न्यृतः॑॥६९॥

मनुष्यनामानि पशवः सीदत्वित्याहेन्द्रायेत्याहार्द्धयति घ्नन्ति गृह्णात्यहिंसायै पश्चादहादित्यवन्ते स्वाहेत्याह
पितृमानेति चत्वारि च॥७॥ [७]

विश्वा॑ आशा॑ दक्षि॒णस॑दि॒त्याह॑। वि॒श्वाने॒व दे॒वान्प्री॑णाति। अथो॒
दुरि॑ष्ट्या ए॒वैनं॑ पाति। वि॒श्वान्दे॒वानया॑डिहेत्या॑ह। वि॒श्वाने॒व
दे॒वान्भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्द्धयति। स्वाहा॑कृतस्य घ॒र्मस्य॑ म॒धोः
पि॒बत॑म॒श्विने॑त्या॑ह। अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्द्धयति।
स्वाहा॑ऽग्नये॑ य॒ज्ञिया॑य॒ शं य॒जुर्भि॑रित्या॑ह। अ॒भ्ये॑वैनं॒ङ्घार॑यति।
अथो॑ ह॒विरे॒वाकः॑॥७०॥

अ॒श्विना॑ घ॒र्मं पा॑तꣳ हा॒र्दिवा॑नम॒हर्दि॑वाभि॒रूति॑भि॒रित्या॑ह।
अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्द्धयति। अनु॑ वा॒न्यावा॑पृथि॒वी

म॑साता॒मित्या॒हानु॑मत्यै। स्वाहेन्द्रा॑य॒ स्वाहेन्द्रा॑वडित्या॒ह।
इन्द्रा॑य॒ हि पु॒रो हू॒यते॑। आ॒श्राव्या॑ह॒ घ॒र्मस्य॑ य॒जेति॑।
वष॑ट्कृते जुहोति। रक्ष॑साम॒प॒हत्यै॑। अनु॑यजति स्व॒गाकृत्यै॑।
घ॒र्मम॑पातम॒श्विने॒त्या॑ह॥ ७१॥

पूर्व॑मेवोदितम्। उत्त॑रेणा॒भिगृ॑णाति। अनु॑वान्द्यावा॑पृथि॒वी
अ॑म॒साता॒मित्या॒हानु॑मत्यै। तं प्रा॒व्यं यथा॑वण्णमो॑ दि॒वे
नमः॑ पृथि॒व्या इत्या॑ह। यथा॑य॒जुरे॒वैतत्। दि॒विधा॑ इ॒मं य॒ज्ञं
य॒ज्ञमि॒मन्दि॒विधा॑ इत्या॑ह। सु॒वर्गमे॒वैनं॑ लो॒कं ग॑मयति। दि॒वं
गच्छा॑न्तरि॒क्षं गच्छ॑ पृथि॒वीङ्गच्छे॒त्या॑ह। ए॒ष्वे॒वैनं॑ लो॒केषु॑
प्रति॑ष्ठापयति। पञ्च॑ प्र॒दिशो॑ ग॒च्छे॒त्या॑ह॥ ७२॥

दि॒क्ष्वे॒वैनं॑ प्रति॑ष्ठापयति। दे॒वान्घ॑र्म॒पान्गच्छ॑ पि॒तृन्घ॑र्म॒पान्गच्छे॒त्या॑ह।
उ॒भये॑ष्वे॒वैनं॑ प्रति॑ष्ठापयति। यत्पि॒न्वते॑। व॒र्षुकः॑ प॒र्जन्यो॑ भवति।
तस्मा॑त्पि॒न्व॒मानः॒ पुण्यः॑। यत्प्रा॒ङ्पि॒न्वते॑। तद्दे॒वाना॑म्। यद्दक्षि॑णा।
तत्पि॑तृ॒णाम्॥ ७३॥

यत्प्र॒त्यक्। तन्म॑नु॒ष्या॑णाम्। यदु॒दङ्घ्रिः॑। तद्गु॒द्राणा॑म्। प्रा॒ञ्चमु॒दञ्चं॑
पि॒न्वयति॑। दे॒वत्रा॑कः। अथो॒ खलु॑। सर्वा॑ अनु॒ दिशः॑ पि॒न्वयति॑।
सर्वा॑ दि॒शः स॑मे॒धन्ते॑। अ॒न्तःप॑रि॒धि पि॑न्वयति॥ ७४॥

तेज॑सोऽस्क॑न्दाय। इ॒षे पी॑पि॒ह्यूर्जे॑ पी॑पि॒हीत्या॑ह। इ॒षमे॒वोर्जं॑
यज॑माने दधाति। यज॑मानाय पी॑पि॒हीत्या॑ह। यज॑मानायै॒वैता॑मा॒शिष॑मा
शा॑स्ते। मह्यं॑ ज्यैष्ठ्या॑य पी॑पि॒हीत्या॑ह। आ॒त्मन॑ ए॒वैता॑मा॒शिष॑माशा॑स्ते।
त्विष्यै॑ त्वा द्यु॒म्नाय॑ त्वेन्द्रि॒याय॑ त्वा भू॒त्यै त्वे॒त्या॑ह।

यथायजुरेवैतत्। धर्मासि सुधर्मा मेन्यस्मे ब्रह्माणि
धारयेत्याह॥७५॥

ब्रह्मन्नेवैनं प्रतिष्ठापयति। नेत्त्वा वातः स्कन्दयादिति यद्यभिचरेत्।
अमुष्य त्वा प्राणे सादयाम्यमुना सह निरर्थङ्गच्छेति ब्रूयाद्यं
द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि। तेनैनं सह निरर्थङ्गमयति। पूष्णे शरसे
स्वाहेत्याह। या एव देवता हुतभागाः। ताभ्य एवैनं जुहोति।
ग्रावभ्यः स्वाहेत्याह। या एवान्तरिक्षे वाचः॥७६॥

ताभ्य एवैनं जुहोति। प्रतिरेभ्यः स्वाहेत्याह। प्राणा वै देवाः
प्रतिराः। तेभ्य एवैनं जुहोति। द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहेत्याह।
द्यावापृथिवीभ्यामेवैनं जुहोति। पितृभ्यो घर्मपेभ्यः स्वाहेत्याह।
ये वै यज्वानः। ते पितरो घर्मपाः। तेभ्य एवैनं जुहोति॥७७॥

रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहेत्याह। रुद्रमेव भागधेयेन समर्द्धयति।
सर्वतः समनक्ति। सर्वत एव रुद्रं निरवदयते। उदञ्चं निरस्यति।
एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवदयते। अप
उपस्पृशति मेध्यत्वाय। नान्वीक्षेत। यदन्वीक्षेत॥७८॥

चक्षुरस्य प्रमायुकं स्यात्। तस्मान्नान्वीक्ष्यः। अपीपरो
माऽहो रात्रियै मा पाह्येषा ते अग्ने समित्तया समिध्यस्वायुर्मे
दा वर्चसा माञ्जीरित्याह। आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति।
अपीपरो मा रात्रिया अहो मा पाह्येषा ते अग्ने समित्तया
समिध्यस्वायुर्मे दा वर्चसा माञ्जीरित्याह। आयुरेवास्मिन्वर्चो
दधाति। अग्निज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः

सूर्यः स्वाहेत्याह। यथायजुरेवैतत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति।
होतव्यमग्निहोत्रा(३)न्न होतव्या(३)मिति॥७९॥

यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्। यन्न जुहुयात्।
अग्निः पराभवेत्। भूः स्वाहेत्येव होतव्यम्। यथापूर्वमाहुती
जुहोति। नाग्निः पराभवति। हुतः हविर्मधु हविरित्याह।
स्वदयत्येवैनम्। इन्द्रतमेऽग्नावित्याह॥८०॥

प्राणो वा इन्द्रतमोऽग्निः। प्राण एवैनमिन्द्रतमेऽग्नौ जुहोति। पिता
नोऽसि मा मां हिंसीरित्याहाहिंसायै। अश्याम ते देव घर्म
मधुमतो वाजवतः पितुमत इत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते।
स्वधाविनोऽशीमहिं त्वा मा मां हिंसीरित्याहाहिंसायै।
तेजसा वा एते व्युध्यन्ते। ये प्रवर्ग्येण चरन्ति। प्राशन्ति। तेज
एवात्मन्दधते॥८१॥

संवत्सरं न मांसमश्नीयात्। न रामामुपेयात्। न मृन्मयेन
पिबेत्। नास्यं राम उच्छिष्टं पिबेत्। तेज एव तत्संश्रयति।
देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवा विजयमुपयन्तः। विभ्राजि
सौर्ये ब्रह्मसन्त्यदधत। यत्किं च दिवाकीर्त्यम्। तदेतेनैव
व्रतेनागोपायत्। तस्मादेतद्व्रतं चार्यम्। तेजसो गोपीथाय।
तस्मादेतानि यजूंषि विभ्राजः सौर्यस्येत्याहुः। स्वाहा त्वा
सूर्यस्य रश्मिभ्य इति प्रातः ससादयति। स्वाहा त्वा
नक्षत्रेभ्य इति सायम्। एता वा एतस्य देवताः। तामिरेवैनं
समर्द्धयति॥८२॥

अ॒कर॒श्चि॒नेत्या॑ह॒ प्र॒दिशो॑ ग॒च्छे॒त्या॑ह॒ पि॒तृणा॑म॒न्तःप॒रिधि॑ पि॒न्वय॑ति धा॒रये॒त्या॑ह॒ वाचो॑ घ॒र्मपा॑स्तेभ्यं ए॒वैनं॑
जुहो॒त्यन्वी॑क्षंत॒ होत॒व्या(३)मि॒त्यग्नावि॒त्या॑ह॒ दध॑तेऽगोपायत्सु च॥८॥ [८]

घ॒र्म॒ या ते॑ दि॒वि शु॒गिति॑ ति॒स्र आहु॑तीर्जुहोति।
छ॒न्दो॑भिरे॒वास्ये॑भ्यो लो॒केभ्यः॑ शु॒चम॑व॒ यज॑ते। इ॒य॒त्यग्रे॑
जुहोति। अ॒थेय॒त्यथे॑यति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। अ॒नु
नो॒ऽद्या॒नुम॑तिरि॒त्या॒हानु॑म॒त्यै। दि॒वस्त्वा॑ पर॒स्पाया॑ इ॒त्या॑ह॒। दि॒व
ए॒वेमाँल्लो॒कान्दा॑धार। ब्र॒ह्मण॑स्त्वा पर॒स्पाया॑ इ॒त्या॑ह॥८३॥

ए॒ष्वेव॑ लो॒केषु॑ प्र॒जा दा॑धार। प्रा॒णस्य॑ त्वा पर॒स्पाया॑ इ॒त्या॑ह॒।
प्र॒जास्वे॒व प्रा॒णान्दा॑धार। शिरो॑ वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य॑। य॒त्प्रव॑र्ग्यः। अ॒सौ
ख॒लु वा आ॑दि॒त्यः प्र॑व॒र्ग्यः। तं यद॑क्षिणा प्र॒त्यश्च॑मुद॒श्चमु॒द्वास॑यैत्।
जि॒ह्वं य॑ज्ञस्य॒ शिरो॑ हरेत्। प्राश्च॑मु॒द्वास॑यति। पु॒रस्ता॑दे॒व य॑ज्ञस्य॒
शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति॥८४॥

प्राश्च॑मु॒द्वास॑यति। तस्मा॑द॒सावा॑दि॒त्यः पु॒रस्ता॑दुदे॒ति। श॒फोप॑य॒-
मा॒न्ध॒वित्रा॑णि॒ धृष्टी॑ इ॒त्यन्व॑व॒हर॑न्ति। सा॒त्मा॒नमे॒वैन॑ꣳ स॒तनुं॑
करोति। सा॒त्माऽमु॒ष्मिँल्लो॒के भ॑वति। य ए॒वं वेद॑। औदु॑बराणि
भवन्ति। ऊ॒र्वा उ॑दु॒म्बरः॑। ऊ॒र्जमे॒वाव॑रुन्धे। व॒र्त्मना॑ वा
अ॒न्वित्य॑॥८५॥

य॒ज्ञꣳ र॒क्षाꣳसि॑ जिघाꣳसन्ति। साम्ना॑ प्र॒स्तो॒ताऽन्व॑वैति। साम्
वै र॑क्षो॒हा। र॒क्षसाम॑प॒हत्यै॑। त्रि॒र्निध॑न॒मुपै॑ति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः।
ए॒भ्य ए॒व लो॒केभ्यो॑ र॒क्षाꣳस्य॑प॒हन्ति॑। पु॒रुषः॑पु॒रुषो॑ नि॒धन॑मुपैति।
पु॒रुषः॑पु॒रुषो॑ हि र॑क्ष॒स्वी। र॒क्षसाम॑प॒हत्यै॑॥८६॥

यत्पृथिव्यामुद्वासयेत्। पृथिवी५ शुचाऽर्पयेत्। यदप्सु। अपः
शुचार्पयेत्। यदोषधीषु। ओषधीः शुचाऽर्पयेत्। यद्वनस्पतिषु।
वनस्पतीञ्छुचार्पयेत्। हिरण्यं निधायोद्वासयति। अमृतं वै
हिरण्यम्॥८७॥

अमृतं एवैनं प्रतिष्ठापयति। वल्गुरसि शं युधाया इति त्रिः
परिषिञ्चन्पर्येति। त्रिवृद्धा अग्निः। यावानेवाग्निः। तस्य
शुचः५ शमयति। त्रिः पुनः पर्येति। षट्थसम्पद्यन्ते।
षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवास्य शुचः५ शमयति। चतुः
सक्तिर्नाभिर्ऋतस्येत्याह॥८८॥

इयं वा ऋतम्। तस्या एष एव नाभिः। यत् प्रवर्ग्यः।
तस्मादेवमाह। सदो विश्वायुरित्याह। सदो हीयम्। अप द्वेषो
अप ह्वर इत्याह भ्रातृव्यापनुत्यै। घर्मेतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषमिति
दध्ना मधुमिश्रेण पूरयति। ऊर्वा अन्नाद्यं दधि। ऊर्जैवैनमन्नाद्येन
समर्द्धयति॥८९॥

अनशनायुको भवति। य एवं वेद। रन्तिर्नामांसि दिव्यो गन्धर्व
इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमान्५ रन्ति बन्धुतां व्याचष्टे।
समहमायुषा सं प्राणेनेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। व्यसौ
योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह। अभिचार एवास्यैषः।
अचिंक्रदद्वषा हरिरित्याह। वृषा ह्येषः॥९०॥

वृषा हरिः। महान्मित्रो न दर्शत इत्याह। स्तौत्येवैनमेतत्।
चिदसि समुद्रयोनिरित्याह। स्वामेवैनं योनिं गमयति। नमस्ते

अस्तु मा मां हि॑सीरित्या॒हाहि॑सायै। विश्वाव॑सु॒ सोम
गन्ध॑र्वमित्या॒ह। यदे॒वास्य॑ क्रियमाण॑स्यान्तर्य॑न्ति। तदे॒वास्यै॒तेना
प्या॑ययति। विश्वाव॑सुर॒भि तन्नो॑ गृणा॒त्वित्या॑ह॥११॥

पूर्वमे॒वोदित॑म्। उत्तरे॑णा॒भि गृणा॑ति। धियो॑ हिन्वा॒नो धिय॑
इन्नो॑ अव्या॒दित्या॑ह। ऋतू॒नेवास्मै॑ कल्पयति। प्रासा॑ङ्गन्ध॒र्वो
अमृता॑नि वोच॒दित्या॑ह। प्रा॒णा वा अमृताः॑। प्रा॒णाने॒वास्मै॑
कल्पयति। ए॒तत्त्वन्दे॒व घर्म॑ दे॒वो दे॒वानुपा॑गा इत्या॒ह। दे॒वो ह्येष
सन्दे॒वानु॑पैति। इ॒दम॒हं म॑नु॒ष्यो म॑नु॒ष्यानि॑त्याह॥१२॥

म॒नु॒ष्यो हि। ए॒ष सन्म॑नु॒ष्यानु॑पैति। ई॒श्वरो॑ वै प्र॒वर्ग्य॑मु॒द्वासय॑न्।
प्र॒जां प॒शून्सोम॑पी॒थम॑नु॒द्वासः॑ सोम॑ पी॒थानु॑मेहि। स॒ह प्र॒जया॑
स॒ह रा॒यस्पोषे॑णेत्या॒ह। प्र॒जामे॒व प॒शून्सोम॑पी॒थमा॑त्मन्ध॒त्ते।
सुमि॒त्रा न॒ आप॒ ओष॑धयः स॒न्वित्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा
शा॑स्ते। दुर्मि॒त्रास्तस्मै॑ भूयासु॒र्योऽस्मान्द्वेष्टि॑ यं च॑ व॒यं द्विष्म॑
इत्या॒ह। अ॒भिचा॒र ए॒वास्यै॑षः। प्र॒ वा ए॒षोऽस्माल्लो॒काच्च॑वते। यः
प्र॒वर्ग्य॑मु॒द्वासय॑ति। उ॒दुत्यं॑ चि॒त्रमि॑ति सौरी॒भ्यामृ॒ग्भ्यां पुन॑रेत्य॒
गा॒र्हप॑त्ये जुहोति। अ॒यं वै लो॒को गा॒र्हप॑त्यः। अ॒स्मिन्ने॒व
लो॒के प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। अ॒सौ खलु॑ वा आ॒दित्यः॑ सु॒वर्गो॑ लो॒कः।
यत्सौरी॑ भव॑तः। तेनै॒व सु॒वर्गाल्लो॒कान्नैति॑॥१३॥

ब्रह्मणस्त्वा परस्पाया इत्याह दधात्यन्वित्यं रक्षस्वी रक्षसामपहत्यै वै हिरण्यमाहार्द्धयति ह्येष
गृणात्वित्याह मनुष्यानित्याहास्यैषोऽष्टौ च॥१॥

[१]

प्र॒जाप॑तिं वै दे॒वाः शुक्रं॑ पयो॑ऽदुहन्। तदे॒भ्यो न॑ व्यभवत्।

तदग्निर्व्यकरोत्। तानि शुक्रियाणि सामान्यभवन। तेषां यो
रसोऽत्यक्षरत्। तानि शुक्रयजूंष्यभवन। शुक्रियाणां वा एतानि
शुक्रियाणि। सामपयसं वा एतयोरन्यत्। देवानामन्यत्पयः।
यद्गोः पयः॥१४॥

तत्साम्नः पयः। यदजायै पयः। तद्देवानां पयः। तस्माद्यत्रैतैर्यजुर्भि-
श्चरन्ति। तत्पयसा चरन्ति। प्रजापतिमेव तत्पयसाऽन्नाद्येन
समर्द्धयन्ति। एष ह त्वै साक्षात्प्रवर्ग्यं भक्षयति। यस्यैवं विदुषः
प्रवर्ग्यः प्रवृज्यते। उत्तरवेद्यामुद्वासयेत्तेजस्कामस्य। तेजो वा
उत्तरवेदिः॥१५॥

तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्द्धयति। उत्तरवेद्यामुद्वासयेदन्न-
कामस्य। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। मुखमुत्तरवेदिः।
शीर्ष्णैव मुखं सन्दधात्यन्नाद्याय। अन्नाद एव भवति। यत्र
खलु वा एतमुद्वासितं वयांसि पर्यासन्ते। परि वै तां समां
प्रजा वयांस्यासते॥१६॥

तस्मादुत्तरवेद्यामेवोद्वासयेत्। प्रजानाङ्गोपीथाय। पुरो वा
पश्चाद्वोद्वासयेत्। पुरस्ताद्वा एतज्ज्योतिरुदेति। तत्पश्चान्निम्रोचति।
स्वामेवैनं योनिमनूद्वासयति। अपां मध्य उद्वासयेत्। अपां
वा एतन्मध्याज्ज्योतिरजायत। ज्योतिः प्रवर्ग्यः। स्वयैवैनं योनौ
प्रतिष्ठापयति॥१७॥

यं द्विष्यात्। यत्र स स्यात्। तस्यान्दिश्युद्वासयेत्। एष वा
अग्निवैश्वानरः। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निनैवैनं वैश्वानरेणाभि प्रवर्तयति।

औदुम्बर्या॑ꣳ शाखा॑यामुद्वासयेत्। ऊर्वा उदुम्बरः॑। अन्नं प्राणः। शुग्धर्मः॥१८॥

इदम॒हम॒मुष्या॑मुष्याय॒णस्य॑ शु॒चा प्रा॒णमपि॑ दहामीत्याह। शुचैवा॒स्य प्रा॒णमपि॑ दहति। ता॒जगा॑र्तिमाच्छति। यत्र॑ द॒र्भा उप॒दीक॑सन्तताः स्युः। तदुद्वा॑सयेद्वृष्टि॑कामस्य। ए॒ता वा अपा॑मनूज्झाव॑र्यो नाम। यद्द॒र्भाः। अ॒सौ खलु॑ वा आ॑दित्य इतो वृष्टि॑मुदीरयति। अ॒सावे॒वास्मा॑ आ॒दित्यो॑ वृष्टिं॑ नियच्छति। ता आपो॑ निय॑ता धन्वे॒ना यन्ति॥१९॥

गोः पर्य॑ उत्तरवेदि॑रासते स्थापयति॑ घर्मो॑ यन्ति॥१०॥ [१०]

प्र॒जाप॑तिः सम्प्रि॒यमा॑णः। स॒म्राट्थ्सम्भृ॑तः। घ॒र्मः प्रवृ॑क्तः। म॒हावी॒र उद्वा॑सितः। अ॒सौ खलु॑ वावैष आ॑दित्यः। यत्प्र॑वर्ग्यः। स ए॒तानि॑ नामा॑न्यकुरुत। य ए॒वं वेद॑। वि॒दुरे॑नं नाम्ना॑। ब्र॒ह्मवा॑दिनो॑ वदन्ति॥१००॥

यो वै वसी॑याꣳसं यथाना॒ममु॑पचरति। पु॒ण्या॑र्तिं वै स तस्मै॑ कामयते। पु॒ण्या॑र्तिमस्मै॑ कामयन्ते। य ए॒वं वेद॑। तस्मा॑दे॒वं वि॒द्वान्। घ॒र्म इति॑ दिवाऽऽच॑क्षीत। स॒म्राडिति॑ नक्त॑म्। ए॒ते वा ए॒तस्य॑ प्रि॒ये त॒नुवौ॑। ए॒ते अ॒स्य प्रि॒ये नाम॑नी। प्रि॒ययै॒वैनं॑ त॒नुवौ॑॥१०१॥

प्रि॒येण॒ नाम्ना॒ सम॑र्द्धयति। की॒र्तिर॑स्य॒ पूर्वा॑गच्छति ज॒नता॑मायुतः। गा॒यत्री॒ देवे॒भ्योऽपा॑क्रामत्। तान्दे॒वाः प्र॑वर्ग्ये॒णैवानु॑ व्य॒भवन्। प्र॑वर्ग्ये॒णाप्रु॑वन्। यच्च॑तुर्वि॑शति॒कृत्वः॑ प्र॒वर्ग्यं प्रवृ॑णक्ति।

गा॒य॒त्रीमे॒व तदनु॑ विभ॑वति। गा॒य॒त्रीमा॑प्नोति। पूर्वा॑ऽस्य॒ जन॑
य॒तः की॒र्तिर्गच्छ॑ति। वै॒श्व॒देवः स॑स॒न्नः॥१०२॥

वस॑वः प्रवृ॑क्तः। सोमो॑ऽभिकी॒र्यमा॑णः। आ॒श्विनः पय॑स्यानी॒यमा॑ने।
मा॒रुतः क॒थन्। पौ॒ष्ण उद॑न्तः। सा॒र॒स्वतो वि॑ष्यन्द॑मानः। मै॒त्रः
शरो॑ गृही॒तः। तेज॒ उद्य॑तः। वा॒युर्ह्यि॒यमा॑णः। प्र॒जाप॑तिर॒ह्यमा॑नो
वाग्धु॑तः॥१०३॥

अ॒सौ खलु॑ वावैष आ॑दित्यः। यत्प्र॑व॒र्ग्यः। स ए॒तानि॑
नामा॑न्यकुरु॒त। य ए॒वं वेद॑। वि॒दुरे॑न॒ नाम्ना॑। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑
वद॑न्ति। यन्मृ॑न्मयमाहु॑तिं नाश्नु॑तेऽथ। कस्मा॑देषो॑ऽश्नु॒त इति॑।
वागे॒ष इति॑ ब्रूयात्। वा॒च्ये॒व वाचं॑ दधाति॥१०४॥

तस्मा॑दश्नु॒ते। प्र॒जाप॑तिर्वा ए॒ष द्वा॑दश॒धा वि॑हितः।
यत्प्र॑व॒र्ग्यः। यत्प्रा॑ग॒वका॒शेभ्यः॑। तेन॑ प्र॒जा अ॑सृजत।
अ॒व॒का॒शैर्दे॑वासुरा॒न॑सृजत। यदूर्ध्व॑म॒वका॒शेभ्यः॑। तेना॒न्नम॑सृजत।
अ॒न्नं प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑तिर्वावैषः॥१०५॥

वदन्ति तनुवा स॑स॒न्नो ह्यि॒यमा॑नो वाग्धु॑तो दधात्येषः॥११॥ [११]

स॒वि॒ता भू॒त्वा प्र॑थ॒मेऽह॑न्प्रवृ॑ज्यते। तेन॒ कामा॑ः एति।
यद्वि॒तीयेऽह॑न्प्रवृ॑ज्यते। अ॒ग्निर्भू॒त्वा दे॒वाने॑ति। यत्तृ॒तीयेऽह॑न्प्रवृ॑ज्यते।
वा॒युर्भू॒त्वा प्रा॒णाने॑ति। यच्च॑तु॒र्थेऽह॑न्प्रवृ॑ज्यते। आ॒दि॒त्यो
भू॒त्वा रु॒श्मीने॑ति। यत्प॑ञ्च॒मेऽह॑न्प्रवृ॑ज्यते। च॒न्द्रमा॑ भू॒त्वा
नक्ष॑त्राण्येति॥१०६॥

यत्षष्ठेऽहं प्रवृज्यते॥ ऋतुर्भूत्वा संवत्सरमेति॥ यत्सप्तमेऽहं प्रवृज्यते॥
 धाता भूत्वा शक्नोतीति॥ यदष्टमेऽहं प्रवृज्यते॥ बृहस्पतिर्भूत्वा
 गायत्रीमेति॥ यन्नवमेऽहं प्रवृज्यते॥ मित्रो भूत्वा त्रिवृतं
 इमाँल्लोकानेति॥ यदशमेऽहं प्रवृज्यते॥ वरुणो भूत्वा
 विराजमेति॥ १०७॥

यदेकादशेऽहं प्रवृज्यते॥ इन्द्रो भूत्वा त्रिष्टुभमेति॥ यद्वादशेऽहं प्र-
 वृज्यते॥ सोमो भूत्वा सुत्यामेति॥ यत्पुरस्तादुपसदां प्रवृज्यते॥
 तस्मादितः पराङ्मूँल्लोकांस्तपन्नेति॥ यदुपरिष्ठादुपसदां
 प्रवृज्यते॥ तस्मादमुतोऽर्वाङ्मूँल्लोकांस्तपन्नेति॥ य एवं वेद॥
 ऐव तपति॥ १०८॥

नक्षत्राण्येति विराजमेति तपति॥ १२॥ [१२]

ॐ शं नस्तन्नो मा हासीत्॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ षष्ठः प्रश्नः ॥

ॐ सन्त्वा॑ सि॒श्चामि॑ यजुषा॑ प्र॒जामायु॑र्धनं च॥ ॐ शान्तिः॒
शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

प॒रे॒यु॒वा॑ꣳसं प्र॒वतो॑ म॒हीरनु॑ ब॒हुभ्यः॑ पन्था॑मनपस्पशानम्।
वै॒व॒स्व॒तꣳ स॒ङ्गम॑नं जना॑नां य॒मꣳ राजा॑नꣳ ह॒विषा॑ दुवस्यत।
इ॒दं त्वा॑ व॒स्त्रं प्रथ॑मन्वाग॒न्नपै॑तदू॒ह यदि॑हाबि॒भः पु॒रा। इ॒ष्टा॒पूर्त॑मनु॒
सम्प॑श्य दक्षि॑णां यथा॑ ते द॒त्तं बहु॑धा वि॒बन्धु॑षु। इ॒मौ यु॑नज्मि
ते व॒ह्नी अ॑सुनी॒थाय वो॒ढवै॑। याभ्यां॑ य॒मस्य॑ सा॒दनꣳ सु॒कृतां॑
चापि॑ गच्छ॒तात्। पू॒षा त्वे॒तश्चा॑वयतु प्रवि॒द्वानन॑ष्टपशु॒र्भुवन॑स्य
गो॒पाः। स त्वे॒तेभ्यः॑ परि॒ददा॑त्पि॒तृभ्यो॑ऽग्नि॒र्दे॒वेभ्यः॑ सु॒वि॒दत्रे॑भ्यः।
पू॒षेमा॑ आशा॒ अनु॑वेद॒ सर्वाः॑ सो अ॒स्माꣳ अ॒भय॑तमेन नेषत्।
स्व॒स्ति॒दा अ॒घृणिः॑ सर्व॒वीरो॑ऽप्र॒युच्छ॑न्पुर ए॒तु प्रवि॒द्वान्॥१॥

आयु॑र्वि॒श्वायुः॑ परि॑पासति त्वा पू॒षा त्वा॑ पातु प्रप॑थे पु॒रस्ता॑त्।
यत्रा॑संते सु॒कृतो॑ यत्र॒ ते य॒युस्तत्र॑ त्वा दे॒वः सं॒विता॑ द॒धातु॑।
भु॒वन॑स्य पत इ॒दꣳ ह॒विः। अ॒ग्नये॑ रयि॒मते॑ स्वाहा॑। पु॒रुष॑स्य
सया॑व॒र्यपे॑द॒घानि॑ मृज्महे। यथा॑ नो॒ अत्र॑ नाप॑रः पु॒रा ज॒रस॑
आय॑ति। पु॒रुष॑स्य सया॑वरि वि ते॑ प्रा॒णम॑सि स्रसम्। शरी॑रेण
म॒हीमि॑हिं स्व॒धये॑हिं पि॒तृनु॑पं प्र॒जया॑ऽस्मानि॒हाव॑ह। मैवं॑
माꣳस्ता॑ प्रि॒येऽहं॑ दे॒वी स॒ती पि॑तृलो॒कं यदै॑षि। वि॒श्ववा॑रा
नभ॑सा॒ संव्य॑यन्त्यु॒भौ नो॑ लो॒कौ प॑र्यसा॒भ्याव॑वृत्स्व॥२॥

इ॒यं ना॑री प॒तिलो॑कं वृ॒णाना॑ निप॑द्यत॒ उप॑ त्वा म॒र्त्य

प्रेतम्। विश्वं पुराणमनु पालयन्ती तस्यै प्रजां द्रविणं चेह
 धेहि। उदीर्ष्व नार्यभि जीवलोकमितासुमेतमुपशेष एहि।
 हस्तग्राभस्य दिधिषोस्त्वमेतत्पत्युर्जनित्वमभि सम्बभूव।
 सुवर्णं हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै ब्रह्मणे तेजसे बलाय।
 अत्रैव त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम।
 धनुरहस्तादाददाना मृतस्य श्रियै क्षत्रायौजसे बलाय। अत्रैव
 त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम। मणिं
 हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै विशे पुष्ट्यै बलाय। अत्रैव त्वमिह
 वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम॥ ३॥

इममग्ने चमसं मा विजीह्वरः प्रियो देवानामुत सोम्यानाम्।
 एष यश्चमसो देवपानस्तस्मिन्देवा अमृतां मादयन्ताम्।
 अग्नेर्वर्मं परि गोभिर्व्ययस्व सं प्रोर्णुष्व मेदसा पीवसा
 च। नेत्वा धृष्णुरहरसा जर्हृषाणो दधद्विधक्ष्यन्पर्यङ्ख्यातै।
 मैनमग्ने विदहो माऽभिषोचो माऽस्य त्वचं चिक्षिपो मा
 शरीरम्। यदा शृतं कुरवो जातवेदोऽथैमेनं प्रहिणुतात्पितृभ्यः।
 शृतं यदा कुरसि जातवेदोऽथैमेनं परिदत्तात्पितृभ्यः। यदा
 गच्छात्यसुनीतिमेतामथा देवानां वशनीर्भवाति। सूर्यं ते
 चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां च गच्छ पृथिवीं च धर्मणा। अपो
 वां गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। अजो
 भागस्तपसा तं तपस्व तं ते शोचिस्तपतु तं ते अर्चिः। यास्ते
 शिवास्तनुवो जातवेदस्ताभिर्वहेमं सुकृतां यत्र लोकाः। अयं

वै त्वमस्मादधि त्वमेतदयं वै तदस्य योनिरसि। वैश्वानुरः पुत्रः
पित्रे लोककृज्जातवेदो वहैम५ सुकृतां यत्र लोकाः॥४॥

विद्वानभ्याववृत्त्वाभिमांतीर्जयेम शरीरैश्चत्वारि च॥१॥ [१]

य एतस्य पथो गोप्तास्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथो
रक्षितार्स्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथोभिरक्षितार्स्तेभ्यः
स्वाहाऽऽख्यात्रे स्वाहाऽपारख्यात्रे स्वाहाऽभिलालपते
स्वाहाऽपलालपते स्वाहाऽग्नये कर्मकृते स्वाहा यमत्र
नाधीमस्तस्मै स्वाहा। यस्त इध्मं जभरत्सिष्विदानो मूर्धानं
वात तपते त्वाया। दिवो विश्वस्मात्सीमघायत उरुष्यः।
अस्मात्त्वमधि जातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः। अग्नये
वैश्वानुराय सुवर्गाय लोकाय स्वाहा॥५॥

य एतस्य त्वत्पञ्च॥२॥ [२]

प्र केतुना बृहता भात्यग्निराविर्विश्वानि वृषभो रौरवीति।
दिवश्चिदन्तादुप मामुदानडपामुपस्थे महिषो ववर्ध। इदं त एकं
पर ऊत एकं तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व। संवेशनस्तनुवै
चारुरेधि प्रियो देवानां परमे सधस्थे। नार्के सुपर्णमुप
यत्पतन्त५ हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा। हिरण्यपक्षं वरुणस्य
दूतं यमस्य योनौ शकुनं भुरण्युम्। अतिद्रव सारमेयौ श्वानौ
चतुरक्षौ शबलौ साधुना पथा। अथा पितृन्सुविदत्रा५ अपीहि
यमेन ये सधमादं मदन्ति। यौ ते श्वानौ यमरक्षितारौ चतुरक्षौ
पथिरक्षौ नृचक्षसा। ताभ्या५ राजन्परि देह्येन५ स्वस्ति चास्मा
अनमीवं च धेहि॥६॥

उ॒रु॒ण॒सा॒व॒सु॒तृ॒पा॒वु॒लु॒म्ब॒लौ॒ य॒म॒स्य॑ दू॒तौ च॑रतो॒ व॒शा॒५ अ॒नु॒।
 ता॒व॒स्म॒भ्य॑ दृ॒श॒ये॒ सूर्या॑य॒ पुन॑र्दत्ता॒ व॒सु॒म॒घे॒ह भ॒द्रम्। सोम॑
 ए॒कै॒भ्यः॑ प॒वते॑ घृ॒तमे॒क उ॒पा॑सते। ये॒भ्यो म॒धु प्र॒धा॒व॒ति॒
 ता॒५श्चि॒दे॒वापि॑ गच्छतात्। ये यु॒ध्य॑न्ते प्र॒धने॑षु शू॒रा॑सो॒ ये
 त॑नुत्य॒जः। ये वा स॒ह॒स्र॑दक्षिणा॒स्ता॒५श्चि॒दे॒वापि॑ गच्छतात्।
 तप॑सा॒ ये अ॑नाधृ॒ष्यास्तप॑सा॒ ये सु॒व॒र्ग॒ताः। तपो॑ ये च॑क्रिरे
 म॒ह॒त्ता॒५श्चि॒दे॒वापि॑ गच्छतात्। अ॒श्म॑न्वती रे॒वतीः॒ स॒५
 र॑भध्व॒मुत्ति॑ष्ठत प्र॒त॑रता सखायः। अ॒त्रा ज॒हाम॒ ये अ॒स॒न्न॒शे॒वाः
 शि॒वान् व॒यम॒भि वा॒जा॒नु॒त्त॑रेम॥७॥

यद्वे दे॒व॒स्य॑ स॒वि॒तुः प॒वि॒त्र॑५ स॒ह॒स्र॑धा॒रं वि॒त॑तम॒न्तरि॑क्षे।
 येना॒पु॒ना॒दि॒न्द्र॒मना॑र्त॒मा॒र्त्ये तेना॒हं मा॑५ स॒र्व॑त॒नुं पु॒ना॒मि। या
 रा॒ष्ट्रा॒त्प॒न्नादप॑ यन्ति॒ शा॒खा॑ अ॒भि॒मृ॒ता नृ॒प॒ति॑मिच्छ॒मा॒नाः।
 धा॒तु॒स्ताः सर्वाः॑ प॒व॒नेन॑ पू॒ताः प्र॒ज॒या॒स्मा॒त्र॒य्या वर्च॑सा॒
 स॒५सृ॑जाथ। उ॒द्व॒यं तम॑स॒स्परि॑ प॒श्य॑न्तो॒ ज्योति॑रु॒त्त॑रम्। दे॒वं
 दे॒व॒त्रा सूर्य॑म॒ग॒न्म॒ ज्योति॑रु॒त्त॑मम्। धा॒ता पु॑नातु स॒वि॒ता पु॑नातु।
 अ॒ग्ने॒स्तेज॑सा॒ सूर्य॑स्य॒ वर्च॑सा॥८॥

धे॒ह्यु॒त्त॑रेमा॒ष्टौ च॑॥३॥

[३]

यन्ते॑ अ॒ग्नि॒म॒म॒न्थाम॑ वृष॒भाये॑व॒ प॒क्त॑वे। इ॒म॒न्त॑५ श॒म॒या॒म॒सि
 क्षी॒रेण॑ चोद॒केन॑ च। यन्त्व॒म॒ग्ने स॒म॒द॒ह॒स्त्वमु॑ निर्वा॒पया॒ पुनः॑।
 क॒या॒म्बू॒रत्र॑ जायतां पा॒क॒दूर्वा॑ व्य॒ल्क॒शा। शी॒ति॒के शी॒ति॒का॒व॒ति॒
 ह्रा॒दु॒के ह्रा॒दु॒का॒व॒ति॒। म॒ण्डू॒क्या सु॑सङ्ग॒मये॑म॒५ स्व॑ग्नि॒५ श॒म॒या॒।
 शं ते॑ ध॒न्व॒न्या आपः॑ श॒मु ते॑ स॒न्त्व॒नू॒क्याः। शं ते॑ स॒मु॒द्रि॒या॒

आपः शमु ते सन्तु वर्ष्याः। शं ते स्रवन्तीस्तनुवे शमु ते सन्तु
कूप्याः। शन्ते नीहारो वर्षतु शमु पृष्ठाऽवशीयताम्॥९॥

अवं सृज पुनरग्रे पितृभ्यो यस्तु आहुतश्चरति स्वधाभिः।
आयुर्वसान उप यातु शेषः सङ्गच्छतां तनुवां जातवेदः।
सङ्गच्छस्व पितृभिः सः स्वधाभिः समिष्टापूर्तेन परमे व्योमन्।
यत्र भूम्यै वृणसे तत्र गच्छ तत्र त्वा देवः संविता दधातु।
यत्ते कृष्णः शकुन आतुतोद पिपीलः सर्प उत वा श्वापदः।
अग्निष्टद्विश्वादनृणं कृणोतु सोमश्च यो ब्राह्मणमाविवेश।
उत्तिष्ठातस्तनुवः सम्भरस्व मेह गात्रमवहा मा शरीरम्। यत्र
भूम्यै वृणसे तत्र गच्छ तत्र त्वा देवः संविता दधातु। इदं त
एकं पर ऊत एकं तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व। संवेशनस्तनुवै
चारुरेधि प्रियो देवानां परमे सधस्थे। उत्तिष्ठ प्रेहि प्रद्रवौकः
कृणुष्व परमे व्योमन्। यमेन त्वं यम्या संविदानोत्तमन्नाक्रमधि
रोहेमम्। अश्मन्वती रेवतीर्यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रं या
राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसस्परि धाता पुनातु। अस्मात्त्वमधि
जातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः। अग्नये वैश्वानराय सुवर्गाय
लोकाय स्वाहा॥१०॥

अवशीयताः सधस्थे पञ्च च॥४॥ [४]

आयातु देवः सुमनाभिरुतिभिर्यमो हवेह प्रयताभिरुक्ता।
आसीदताः सुप्रयतेह बर्हिष्यूर्जायजात्यै मम शत्रुहृत्यै। यमे
इव यतमाने यदैतं प्रवाम्भरन्मानुषा देवयन्तः। आसीदतः
स्वमु लोकं विदाने स्वासस्थे भवतमिन्दवे नः। यमाय सोमः

सुनुत य॒माय॑ जुहुता ह॒विः। य॒म॑ हं य॒ज्ञो गच्छ॑त्य॒ग्निदू॑तो
अर॑ङ्कतः। य॒माय॑ घृ॒तव॑द्ध॒विर्जु॑होत् प्र च॑ तिष्ठत। स नो
दे॒वेष्वाय॑म॒दीर्घ॑मायुः प्र जी॒वसे॑। य॒माय॑ मधु॑मत्तम॒ः राज्ञे॑ ह॒व्यं
जु॑होतन। इ॒दं नम॑ ऋषि॒भ्यः पू॒र्वजे॒भ्यः पू॒र्वेभ्यः प॑थि॒कृद्भ्यः॑॥११॥

योऽस्य॑ कौष्ठ॒ जग॑तः पार्थि॒वस्यै॑कं इ॒द्वशी॑। य॒मं भ॑ङ्ग्य॒श्रवो॑ गा॒य
यो रा॒जा॒नप॑रो॒ध्यः। य॒मङ्गाय॑ भ॒ङ्ग्य॒श्रवो॑ यो रा॒जा॒नप॑रो॒ध्यः।
येना॒पो न॒द्यो ध॑न्वा॒नि येन॒ द्यौः पृ॑थि॒वी दृ॒ढा। हि॒र॒ण्य॒कक्ष्या॑न्
सु॒धुरा॑न् हि॒र॒ण्य॒क्षान॑यः श॒फान्। अ॒श्वान॑न॒श्यतो॑ दा॒नं य॒मो
रा॒जाभि॑ तिष्ठ॒ति। य॒मो दा॑धार पृथि॒वीं य॒मो वि॒श्वमि॑दं
जग॑त्। य॒माय॑ स॒र्वमि॒त्रस्थे॑ यत् प्रा॒णद्वा॒युरक्षि॑तम्। यथा॑ प॒ञ्च
यथा॑ षड॒यथा॑ प॒ञ्च द॑श॒र्षयः॑। य॒मं यो वि॑द्या॒त्स ब्रू॑याद्य॒थैक
ऋषि॑र्वि॒जान॑ते॥१२॥

त्रि॒क॒द्रुके॑भिः प॒त॑ति षडु॒र्वीरे॑कमि॒द्वह॑त्। गा॒य॒त्री त्रि॑ष्टु॒च्छन्दा॑सि
सर्वा॑ ता य॒म आ॑हि॒ता। अ॒हर॑ह॒र्नय॑मानो गाम॒श्वं पु॑रु॒षं जग॑त्।
वैव॑स्वतो न तृ॒प्यति॑ प॒ञ्चभि॑र्मान॒वैर्य॑मः। वैव॑स्वते वि॒विच्य॑न्ते य॒मे
रा॒ज॒नि ते ज॒नाः। ये चे॒ह स॒त्येने॑च्छन्ते य उ॒ चानृ॑तवादि॒नः। ते
रा॒ज॒न्नि॒ह वि॒विच्य॑न्तेऽथा य॑न्ति त्वा॒मुप॑। दे॒वाश्च॑ ये न॑म॒स्यन्ति॑
ब्रा॒ह्म॒णाश्चाप॑चित्य॒ति। यस्मि॑न्वृ॒क्षे सु॑प॒ला॒शे दे॒वैः स॑पि॒ब॑ते य॒मः।
अत्रा॑ नो वि॒श॒पतिः॑ पि॒ता पु॑रा॒णा अनु॑वे॒नति॑॥१३॥

प॒थि॒कृद्भ्यो॑ वि॒जान॑तेऽनु॒ वे॒नति॑॥५॥ [५]

वै॒श्वान॑रे ह॒विरि॑दं जु॒होमि॑ सा॒हस्र॑मुत्स॒ः श॒तधा॑रमे॒तम्।
तस्मि॑न्ने॒ष पि॒तरं॑ पि॒ताम॑हं प्र॒पिता॑महं बिभ॒र॒त्पि॒न्व॑माने।

द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः।
 तृतीयय्योनिमनु सश्चरन्तं द्रप्सं जुहोम्यनु सप्त होत्राः।
 इमं संमुद्रं शतधारमुत्संख्यं च्यमानं भुवनस्य मध्यै।
 घृतन्दुहानामदितिं जनायाग्ने मा हिंसीः परमे व्योमन्।
 अपेत वीत वि च सर्पतातो येऽत्र स्थ पुराणा ये च
 नूतनाः। अहोभिरद्विरक्तुभि व्यक्तं यमो ददात्ववसानमस्मै।
 सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे।
 तेभिर्युज्यन्तामघ्नियाः॥१४॥

शुनं वाहाः शुनं नाराः शुनं कृषतु लाङ्गलम्। शुनं वरत्रा
 बध्यन्तां शुनमष्टामुदिङ्गय शुनांसीरा शुनमस्मासु धत्तम्।
 शुनांसीरा विमां वाचं यद्विवि चक्रथुः पयः। तेनेमामुप
 सिञ्चतम्। सीते वन्दामहे त्वाऽर्वाची सुभगे भवा यथा
 नः सुभगा संसि यथा नः सुफला संसि। सवितैतानि
 शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे। तेभिरदिते शं भवा।
 विमुच्यध्वमघ्निया देवयाना अतारिष्म तमसस्पा रमस्य।
 ज्योतिरापाम सुवरगन्म॥१५॥

प्र वाता वान्ति पतयन्ति विद्युत उदोषधीर्जिहते पिन्वते
 सुवः। इरा विश्वस्मै भुवनाय जायते यत्पर्जन्यः पृथिवीं
 रेतसाऽवति। यथा यमाय हार्म्यमवपन्पश्च मानवाः। एवं
 वंपामि हार्म्यं यथासाम जीवलोके भूरयः। चितः स्थ परिचितं
 ऊर्ध्वचितः श्रयध्वं पितरो देवता। प्रजापतिर्वः सादयतु तया
 देवतया। आप्यायस्व सन्ते॥१६॥

अग्नि्या अंगन्म सप्त च॥६॥

[६]

उत्ते तन्नोमि पृथिवीं त्वत्परीमँल्लोकं निदधन्मो अह९ रिषम्।
 एता९ स्थूणां पितरो धारयन्तु तेऽत्रा यमः सादनात्ते मिनोतु।
 उपसर्प मातरं भूमिमेतामुरुव्यचंसं पृथिवी९ सुशेवांम्। ऊर्णम्रदा
 युवतिर्दक्षिणावत्येषा त्वा पातु निर्ऋत्या उपस्थै। उद्धञ्चस्व
 पृथिवि मा विबाधिथाः सूपायनास्मै भव सूपवञ्चना। माता पुत्रं
 यथासिचाभ्येनं भूमि वृणु। उद्धञ्चमाना पृथिवी हि तिष्ठसि सहस्रं
 मित उप हि श्रयन्ताम्। ते गृहासो मधुश्चुतो विश्वाहास्मै शरणाः
 सन्त्वत्र। एणीर्धाना हरिणीरर्जुनीः सन्तु धेनवः। तिलवत्सा
 ऊर्मस्मै दुहाना विश्वाहा सन्त्वनपस्फुरन्तीः॥१७॥

एषा ते यमसादने स्वधा निर्धीयते गृहे। अक्षितिर्नाम ते
 असौ। इदं पितृभ्यः प्रभरेम बर्हिर्देवेभ्यो जीवन्त उत्तरं भरेम।
 तत्त्वमारोहासो मेघ्यो भवं यमेन त्वं यम्यां सविंदानः। मा
 त्वा वृक्षौ सम्बाधिष्टाम्मा माता पृथिवि त्वम्। पितृन् ह्यत्र
 गच्छास्येधांसं यमराज्यै। मा त्वा वृक्षौ सम्बाधेथां मा माता
 पृथिवी मही। वैवस्वत९ हि गच्छासि यमराज्ये विराजसि।
 नळं प्लवमारोहैतं नळेन पथोऽन्विहि। स त्वं नळप्लवो भूत्वा
 सन्तर प्रतरोत्तर॥१८॥

सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे। तेभ्यः पृथिवि
 शं भव। षड्वीता सूर्य ते चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां च गच्छ
 पृथिवीं च धर्मणा। अपो वा गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु

प्रति॑तिष्ठा॒ शरी॑रैः। परं॑ मृत्यो॒ अनु॑परे॒हि प॒न्थां यस्ते॒ स्व इत॑रो
 दे॒व॒याना॑त्। चक्षु॑ष्मते शृण्व॒ते ते॑ ब्रवी॒मि मा नः॑ प्र॒जाः री॑रिषो॒
 मोत॑ वी॒रान्। शं वा॒तः शः॑ हि ते॒ घृणिः॑ श॒मु ते॒ स॒न्त्वोष॑धीः।
 कल्प॑न्ता॒म्मे दि॒शः श॒ग्माः। पृथि॒व्यास्त्वा॑ लो॒के सा॑दयाम्य॒मुष्य॒
 शर्मा॑सि पि॒तरो॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु॒ तया॑ दे॒वत॑या।
 अ॒न्तरि॑क्षस्य त्वा दि॒वस्त्वा॑ दि॒शां त्वा॒ नाक॑स्य त्वा पृ॒ष्ठे ब्र॒ध्नस्य॑
 त्वा वि॒ष्टपे॑ सादयाम्य॒मुष्य॒ शर्मा॑सि पि॒तरो॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
 सादयतु॒ तया॑ दे॒वत॑या॥१९॥

अ॒पूप॑वा॒न्धृत॑वाः॑श्च॒रुरे॒ह सी॑दतू॒त्तभ्रु॑वन् पृथि॒वीं द्या॑मु॒तोपरि॑।
 यो॒नि॒कृतः॑ पथि॒कृतः॑ सपर्य॒त ये॒ दे॒वाना॑ङ्घ्रि॒तभा॑गा इ॒ह स्थ।
 ए॒षा ते॒ यम॑साद॒ने स्व॒धा नि॒धीय॑ते गृ॒हेऽसौ। दशा॑क्षरा॒
 ताः र॑क्षस्व॒ ताङ्गो॑पायस्व॒ तां ते॒ परि॑ददामि॒ तस्या॑ त्वा॒ मा
 द॑भ॒न्पि॒तरो॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु॒ तया॑ दे॒वत॑या।
 अ॒पूप॑वा॒ञ्छृत॑वा॒न् क्षी॒रवा॒न्दधि॑वा॒न्मधु॑माः॑श्च॒रुरे॒ह सी॑दतू॒त्तभ्रु॑वन्
 पृथि॒वीं द्या॑मु॒तोपरि॑। यो॒नि॒कृतः॑ पथि॒कृतः॑ सपर्य॒त ये॒
 दे॒वानाः॑ श्रु॒तभा॑गाः क्षी॒रभा॑गा॒ दधि॑भागा॒ मधु॑भागा इ॒ह
 स्थ। ए॒षा ते॒ यम॑साद॒ने स्व॒धा नि॒धीय॑ते गृ॒हेऽसौ। श॒ताक्ष॑रा
 स॒हस्रा॑क्षरा॒युता॑क्षरा॒ऽच्यु॑ताक्षरा॒ ताः र॑क्षस्व॒ ताङ्गो॑पायस्व॒ तां
 ते॒ परि॑ददामि॒ तस्या॑ त्वा॒ मा द॑भ॒न्पि॒तरो॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
 सादयतु॒ तया॑ दे॒वत॑या॥२०॥ ८॥

ए॒तास्ते॑ स्व॒धा अ॒मृताः॑ करोमि॒ यास्ते॑ धा॒नाः प॑रि॒किरा॒म्यत्र॑।
तास्ते॑ य॒मः पि॒तृभिः॑ संवि॒दानोऽत्र॑ धे॒नूः का॑म॒दुघाः॑ करोतु।
त्वा॒मर्जु॑नौष॒धीनां॑ प॒यो ब्र॒ह्माण॑ इ॒द्विदुः॑। तासां॑ त्वा म॒ध्यादा॑ददे
च॒रुभ्यो॑ अ॒पिधा॑तवे। दूर्वा॑णाः स्त॒म्बमा॑ह॒रैतां॑ प्रि॒यत॑मां
मम॑। इ॒मान्दि॑शं म॒नुष्या॑णां भूयि॒ष्ठानु॑ वि रो॒हतु॑। काशा॑नाः
स्त॒म्बमा॑ह॒र रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। य ए॒तस्यै॑ दि॒शः प॒राभ॑वन्न॒घाय॑वो
यथा॑ तेना॒भवा॑न्पुनः॑। दर्भा॑णाः स्त॒म्बमा॑ह॒र पि॒तृणा॑ मोष॒धीं
प्रि॒याम्। अ॒न्वस्ये॑ मूलं जी॒वा॒दनु॑ काण्ड॒मथो॑ फल॑म्॥२१॥

लो॒कं पृ॑ण॒ ता अ॑स्य॒ सूद॑दोहसः। शं वा॒तः शं हि॑ ते घृ॒णिः
श॒मु ते स॒न्त्वोष॑धीः। क॒ल्पन्तां॑ ते दि॒शः सर्वाः॑। इ॒दमे॒व
मेतो॑प॒रा मा॒र्तिमा॑राम॒ काञ्च॑न। तथा॑ तद॒श्विभ्यां॑ कृतं मि॒त्रेण॑
वरु॑णेन च। व॒रुणो॑ वा॒रया॑दि॒दन्दे॒वो व॑न॒स्पतिः॑। आ॒र्त्ये नि॒रऋ॑त्यै
द्वेषा॑च्च व॒नस्प॑तिः। वि॒धृति॑रसि॒ विधा॑रया॒स्मद॒घा द्वेषा॑सि॒ शमि॑
श॒मया॑स्मद॒घा द्वेषा॑सि॒ यव॑ य॒वया॑स्मद॒घा द्वेषा॑सि। पृ॒थि॒वीं
ग॑च्छा॒न्तरि॑क्षं गच्छ॒ दिवं॑ गच्छ॒ दिशो॑ गच्छ॒ सुव॑र्गच्छ॒ सुव॑र्गच्छ॒
दिशो॑ गच्छ॒ दिवं॑ गच्छा॒न्तरि॑क्षं गच्छ॒ पृथि॑वीं ग॑च्छा॒पो वा॑
गच्छ॒ यदि॑ तत्र॑ ते हि॒तमोष॑धीषु प्र॒ति॒ति॒ष्ठा शरी॑रैः। अ॒श्मन्व॑ती
रे॒वती॒र्यद्वै॑ दे॒वस्य॑ स॒वितुः॑ प॒वित्रं॑ या रा॒ष्ट्रात्प॒न्नादु॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॑
धा॒ता पु॑नातु॥२२॥

फलं पुनातु॥८॥

[८]

आ रो॒हतायु॑र्ज॒रसं॑ङ्ग॒णाना॑ अ॒नुपूर्वं॑ यत॑माना॒ यति॑ष्ट। इ॒ह त्व॑ष्टा

सुजनिमा सुरत्नो दीर्घमायुः करतु जीवसे वः। यथाहान्यनुपूर्वं
भवन्ति यथर्तव ऋतुभिर्यन्ति क्लृप्ताः। यथा न पूर्वमपरो
जहात्येवा धातरायूँषि कल्पयैषाम्। न हि ते अग्ने तनुवै कूरं
चकार मर्त्यः। कपिर्बभस्ति तेजं पुनर्जरायु गौरिवा अपं
नः शोशुचदघमग्रे शुशुध्या रयिम्। अपं नः शोशुचदघं मृत्यवे
स्वाहा। अनङ्गाहमन्वारभामहे स्वस्तये। स न इन्द्र इव देवेभ्यो
वहिः सम्पारणो भव॥२३॥

इमे जीवा विमृतैराववर्तिन्नभूद्भद्रा देवहूतिं नो अद्या।
प्राञ्जोगामानृतये हसाय द्राघीय आयुः प्रतरान्दधानाः। मृत्योः पदं
योपयन्तो यदैम द्राघीय आयुः प्रतरान्दधानाः। आप्यायमानाः
प्रजया धनेन शुद्धाः पूता भवथ यज्ञियासः। इमं जीवेभ्यः
परिधिन्दधामि मा नोऽनु गादपरो अर्धमेतम्। शतञ्जीवन्तु
शरदः पुरूचीस्तिरो मृत्युन्दद्वाहे पर्वतेन। इमा नारीरविधवाः
सुपत्नीराञ्जनेन सर्पिषा समृशन्ताम्। अनश्रवो अनमीवाः
सुशेवा आरोहन्तु जनयो योनिमग्रे। यदाञ्जनत्रैककुदञ्जातं
हिमवतस्परि। तेनामृतस्य मूलेनारातीर्जम्भयामसि। यथा
त्वमुद्दिनत्स्योषधे पृथिव्या अधि। एवमिम उद्विन्दन्तु कीर्त्या
यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अजोऽस्यजास्मदघा द्वेषाँसि यवोऽसि
यवयास्मदघा द्वेषाँसि॥२४॥

भव जम्भयामसि त्रीणि च॥१॥

[९]

अपं नः शोशुचदघमग्रे शुशुध्या रयिम्। अपं नः शोशुचदघम्।
सुक्षेत्रिया सुगातुया वसूया च यजामहे। अपं नः शोशुचदघम्।

प्रयद्भन्दिष्ठ एषां प्रास्माकांसश्च सूरयः। अपं नः शोशुचदधम्।
 प्रयदग्नेः सहस्वतो विश्वतो यन्ति सूरयः। अपं नः शोशुचदधम्।
 प्रयत्ते अग्ने सूरयो जायेमहि प्र ते वयम्। अपं नः
 शोशुचदधम्॥ २५॥

त्व९ हि विश्वतोमुख विश्वतः परिभूरसिं। अपं नः शोशुचदधम्।
 द्विषो नो विश्वतोमुखाऽति नावेवं पारय। अपं नः शोशुचदधम्।
 स नः सिन्धुमिव नावयाति पर्षा स्वस्तये। अपं नः
 शोशुचदधम्। आपः प्रवणादिव यतीरपास्मत्स्यन्दतामधम्।
 अपं नः शोशुचदधम्। उद्वनादुदकानीवापास्मत्स्यन्दतामधम्।
 अपं नः शोशुचदधम्। आनन्दाय प्रमोदाय पुनरागाऽ
 स्वान्गृहान्। अपं नः शोशुचदधम्। न वै तत्र प्रमीयते गौरश्वः
 पुरुषः पशुः। यत्रेदं ब्रह्म क्रियते परिधिर्जीवनायकमपं नः
 शोशुचदधम्॥ २६॥

अधमघं चत्वारि च॥ १०॥ [१०]

अपश्याम युवतिमाचरन्तीं मृताय जीवां परिणीयमानाम्।
 अन्धेन या तमसा प्रावृताऽसि प्राचीमवाचीमवयन्नरिष्ठै। मयैतां
 माऽस्तां भ्रियमाणा देवी सती पितृलोकं यदैषि। विश्ववारा
 नभसा संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ पयसाऽऽवृणीहि। रयिष्ठामग्निं
 मधुमन्तमूर्मिणमूर्जः सन्तं त्वा पयसोप स९सदेम। स९ रय्या
 समु वर्चसा सचस्वा नः स्वस्तये। ये जीवा ये च मृता
 ये जाता ये च जन्त्याः। तेभ्यो घृतस्य धारयितुं मधुधारा
 व्युन्दती। माता रुद्राणान्दुहिता वसूनाऽ स्वसादित्यानाममृतस्य

नाभिः। प्रणुवोचं चिकितुषे जनाय मागामनागामदिति वधिष्ट।
पिबतूदकं तृणान्यत्तु। ओमुत्सृजत॥२७॥

वधिष्ट द्वे च॥११॥ [११]

सुमङ्गलीरियं वधूरिमां समेत पश्यत । सौभाग्यमस्यै
दत्त्वायाथास्तं वि परेतन। इमां त्वमिन्द्र मीढ्वः सुपुत्रां सुभगां
कुरु। दशास्यां पुत्राना धेहि पतिमेकादशं कृधि॥ आवहन्ती
वितन्वाना। कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासांसि मम गावश्च।
अन्नपाने च सर्वदा। ततो मे श्रियमावह।

सन्त्वा सिञ्चामि यजुषा प्रजामायुर्धनं च॥ ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

॥ सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली ॥

शं नो मि॒त्रः शं वरु॑णः। शं नो भव॑त्व॒र्य॒मा। शं न॒ इन्द्रो॑
बृ॒हस्प॑तिः। शं नो वि॒ष्णुरु॑रु॒क्रमः। नमो॑ ब्र॒ह्म॑णे। नम॑स्ते वा॒यो।
त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्र॒ह्मा॑सि। त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्र॒ह्म॑ वदि॒ष्यामि। ऋ॒तं
वदि॒ष्यामि। स॒त्यं वदि॒ष्यामि। तन्मा॑मवतु। तद्व॒त्कार॑मवतु। अव॑तु
मा॒म्। अव॑तु व॒त्कार॑म्। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥१॥

स॒त्यं वदि॒ष्यामि पञ्च॑ च॥१॥ [१]

शीक्षां व्याख्यास्यामः। वर्णः स्वरः। मात्रा बलम्। सामं सन्तानः।
इत्युक्तः शीक्षाध्यायः॥२॥

शीक्षां पञ्च॥२॥ [२]

स॒ह नो॑ यशः। स॒ह नो॑ ब्र॒ह्मव॑र्च॒सम्। अथा॑तः स॒ंहिता॑या
उपनिषदं व्याख्यास्यामः। पञ्चस्वधिकरणेषु। अधिलोकमधि-
ज्यौतिषमधिविद्यमधिप्रजमध्यात्मम्। ता महासंहिता
इत्याचक्षते। अथाधिलोकम्। पृथिवी पूर्वरूपम्। द्यौरुत्तररूपम्।
आकाशः सन्धिः॥३॥

वायुः सन्धानम्। इत्यधिलोकम्। अथाधिज्यौतिषम्। अग्निः
पूर्वरूपम्। आदित्य उत्तररूपम्। आपः सन्धिः। वैद्युतः
सन्धानम्। इत्यधिज्यौतिषम्। अथाधिविद्यम्। आचार्यः
पूर्वरूपम्॥४॥

अन्तेवास्युत्तररूपम्। विद्या सन्धिः। प्रवचनं सन्धानम्।
इत्यधिविद्यम्। अथाधिप्रजम्। माता पूर्वरूपम्। पितोत्तररूपम्।
प्रजा सन्धिः। प्रजननं सन्धानम्। इत्यधिप्रजम्॥५॥

अथाध्यात्मम्। अधराहनुः पूर्वरूपम्। उत्तराहनुरुत्तररूपम्।
वाक्सन्धिः। जिह्वा सन्धानम्। इत्यध्यात्मम्। इतीमा
महासंहिताः। य एवमेता महासंहिता व्याख्याता वेदा
सन्धीयते प्रजया पशुभिः। ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन सुवर्गेण
लोकेन॥६॥

सन्धिराचार्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रजं लोकेन॥३॥ [३]

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः। छन्दोभ्योऽध्यमृतात्सम्बभूव। स
मेन्द्रो मेधया स्पृणोतु। अमृतस्य देव धारणो भूयासम्। शरीरं
मे विचरणम्। जिह्वा मे मधुमत्तमा। कर्णाभ्यां भूरि विश्रुवम्।
ब्रह्मणः कोशोऽसि मेधयापिहितः। श्रुतं मे गोपाय। आवहन्ती
वितन्वाना॥७॥

कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासांसि मम गावश्च। अन्नपाने च
सर्वदा। ततो मे श्रियमावह। लोमशां पशुभिः सह स्वाहा।
आ मां यन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। वि मांऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः
स्वाहा। प्र मांऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। दमां यन्तु ब्रह्मचारिणः
स्वाहा। शमां यन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॥८॥

यशो जनेऽसानि स्वाहा। श्रेयान् वस्यंसोऽसानि स्वाहा।
तं त्वां भग प्रविशानि स्वाहा। स मां भग प्रविश स्वाहा।
तस्मिन्सहस्रशाखे। निभंगाहं त्वयि मृजे स्वाहा। यथापः
प्रवता यन्ति। यथा मासां अहर्जरम्। एवं मां ब्रह्मचारिणः।
धातुरायन्तु सर्वतः स्वाहा। प्रतिवेशोऽसि प्र मां भाहि प्र मां
पद्यस्व॥९॥

[४]

भूर्भुवः सुवरिति वा एतास्तिस्त्रो व्याहृतयः। तासामुहस्मै तां चतुर्थीम्। माहाचमस्यः प्रवेदयते। मह इति। तद्ब्रह्म। स आत्मा। अङ्गान्यन्या देवताः। भूरिति वा अयं लोकः। भुव इत्यन्तरिक्षम्। सुवरित्यसौ लोकः॥१०॥

मह इत्यादित्यः। आदित्येन वाव सर्वे लोका महीयन्ते। भूरिति वा अग्निः। भुव इति वायुः। सुवरित्यादित्यः। मह इति चन्द्रमाः। चन्द्रमसा वाव सर्वाणि ज्योतींषि महीयन्ते। भूरिति वा ऋचः। भुव इति सामानि। सुवरिति यजूंषि॥११॥

मह इति ब्रह्म। ब्रह्मणा वाव सर्वे वेदा महीयन्ते। भूरिति वै प्राणः। भुव इत्यपानः। सुवरिति व्यानः। मह इत्यन्नम्। अन्नेन वाव सर्वे प्राणा महीयन्ते। ता वा एताश्चतस्रश्चतुर्धा। चतस्रश्चतस्रो व्याहृतयः। ता यो वेद। स वेद ब्रह्म। सर्वेऽस्मै देवा बलिमावहन्ति॥१२॥

असौ लोको यजूंषि वेद द्वे च॥५॥

[५]

स य एषोऽन्तरहृदय आकाशः। तस्मिन्नयं पुरुषो मनोमयः। अमृतो हिरण्मयः। अन्तरेण तालुके। य एष स्तन इवावलम्बते। सैन्द्रयोनिः। यत्रासौ केशान्तो विवर्तते। व्यपोह्य शीर्षकपाले। भूरित्यग्नौ प्रतितिष्ठति। भुव इति वायौ॥१३॥

सुवरित्यादित्ये। मह इति ब्रह्मणि। आप्रोति स्वराज्यम्। आप्रोति मनसस्पतिम्। वाक्पतिश्चक्षुष्पतिः। श्रोत्रपतिर्विज्ञानपतिः।

ए॒तत्ततो॑ भवति। आ॒का॒शशरी॑रं ब्रह्म। स॒त्यात्म॑प्रा॒णारा॑मं मन॑
आनन्दम्। शान्ति॑समृद्धम॒मृत॑म्। इति॑ प्राचीनयो॒ग्योपा॑स्व॥१४॥

वा॒याव॒मृत॑मेकं च॥६॥ [६]

पृ॒थि॒व्यन्तरि॑क्षं द्यौर्दि॒शोऽवा॑न्तरदि॒शाः। अ॒ग्निर्वा॒युरा॑दित्यश्च॒न्द्रमा॑
नक्ष॑त्राणि। आप॒ ओष॑धयो वन॒स्पत॑य आका॒श आ॑त्मा।
इत्य॑धिभूतम्। अथाध्या॒त्मम्। प्रा॒णो व्या॒नोऽपा॑न उ॒दानः
स॑मानः। चक्षुः श्रोत्रं मनो वाक्कक्। चर्म मा॒स॒ स्ना॒वास्थि॑
म॒ज्जा। ए॒तद॑धि वि॒धाय॑र्षि॒रवो॑चत्। पाङ्क॑ वा इ॒दं सर्व॑म्।
पाङ्के॑नै॒व पाङ्क॑ः स्पृ॒णोती॑ति॥१५॥

सर्व॑मेकं च॥७॥ [७]

ओमि॑ति ब्रह्म। ओमि॒तीद॑सर्वम्। ओमि॒त्येत॑दनुकृति ह स्म
वा अ॒प्योश्रा॑वयेत्याश्रावयन्ति। ओमि॒ति सा॒मा॒नि गा॑यन्ति।
ओ॒सोमि॑ति श॒स्त्राणि॑ श॒सन्ति॑। ओमि॒त्यध्व॑र्युः प्र॑तिग॒रं
प्रति॑गृणाति। ओमि॒ति ब्रह्मा॑ प्रसौ॒ति। ओमि॒त्यग्नि॑होत्रमनु॒जाना॑ति।
ओमि॒ति ब्राह्म॑णः प्र॑वक्ष्यन्नाह ब्रह्मोपा॑प्रवा॒नीति॑। ब्रह्मै॒वो॒पा॑
प्रो॒ति॥१६॥

ओ॒न्दश॑॥८॥ [८]

ऋ॒तं च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने च। सत्यं च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने च।
तपश्च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने च। दमश्च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने च। शमश्च
स्वा॑ध्यायप्रव॑चने च। अ॒ग्नयश्च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने च। अ॒ग्निहो॑त्रं
च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने च। अतिथयश्च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने च।

मानुषं च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने
 च। प्रजनश्च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने
 च। सत्यमिति सत्यवचा राधीतरः। तप इति तपोनित्यः
 पौरुशिष्टिः। स्वाध्यायप्रवचने एवेति नाको मौद्गल्यः। तद्धि
 तपस्तद्धि तपः॥१७॥

प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च षट्॥१८॥ [१]

अहं वृक्षस्य रेरिवा। कीर्तिः पृष्ठं गिरेरिवा। ऊर्ध्वपवित्रो वाजिनीव
 स्वमृतमस्मि। द्रविणं सर्वर्चसम्। सुमेधा अमृतोक्षितः। इति
 त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम्॥१८॥

अहं षट्॥१९॥ [१०]

वेदमनूच्याचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं वद। धर्मं
 चर। स्वाध्यायान्मा प्रमदः। आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य
 प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः। सत्यान्न प्रमदितव्यम्। धर्मान्न
 प्रमदितव्यम्। कुशलान्न प्रमदितव्यम्। भूत्यै न प्रमदितव्यम्।
 स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम्॥१९॥

देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो भव।
 आचार्यदेवो भव। अतिथिदेवो भव। यान्यनवद्यानि कर्माणि।
 तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि। यान्यस्माकं सुचरितानि।
 तानि त्वयोपास्यानि॥२०॥

नो इतराणि। ये के चास्मच्छ्रेयांसो ब्राह्मणाः। तेषां
 त्वयाऽऽसनेन प्रशंसितव्यम्। श्रद्धया देयम्। अश्रद्धयाऽदेयम्।
 श्रिया देयम्। हिंया देयम्। भिया देयम्। संविदा देयम्। अथ

यदि ते कर्मविचिकित्सा वा वृत्तविचिकित्सा वा स्यात्॥२१॥
 ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा
 धर्मकामाः स्युः। यथा ते तत्र वर्तेरन्। तथा तत्र वर्तेथाः।
 अथाभ्याख्यातेषु। ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता
 आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तेषु वर्तेरन्। तथा
 तेषु वर्तेथाः। एष आदेशः। एष उपदेशः। एषा वेदोपनिषत्।
 एतदनुशासनम्। एवमुपासितव्यम्। एवमु चैतदुपास्यम्॥२२॥

स्वाध्यायप्रवचनाभ्यान् प्रमदितव्यं तानि त्वयोपास्यानि स्यात्तेषु वर्तेरन्त्स च॥११॥ [११]

शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वयमा। शं न इन्द्रो बृहस्पतिः।
 शं नो विष्णुरुक्रुमः। नमो ब्रह्मणे। नमस्ते वायो। त्वमेव
 प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्मावादिषम्। ऋतमवादिषम्।
 सत्यमवादिषम्। तन्मामावीत्। तद्वक्तारमावीत्। आवीन्माम्।
 आवीद्वक्तारम्। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥२३॥

सत्यमवादिषं पञ्च च॥१२॥ [१२]

॥ अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली ॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि
 नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥
 ब्रह्मविदाप्नोति परम्। तदेषाभ्युक्ता। सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म। यो
 वेद निहितं गुहायां परमे व्योमन्। सोऽश्रुते सर्वान्कामान्सह।
 ब्रह्मणा विपश्चितेति। तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः
 सम्भूतः। आकाशाद्वायुः। वायोरग्निः। अग्नेरापः। अद्भ्यः पृथिवी।

पृथिव्या ओषधयः। ओषधीभ्योऽन्नम्। अन्नात्पुरुषः। स वा एष पुरुषोऽन्नरसमयः। तस्येदमेव शिरः। अयं दक्षिणः पक्षः। अयमुत्तरः पक्षः। अयमात्मा। इदं पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥१॥

अन्नाद्वै प्रजाः प्रजायन्ते। याः काश्च पृथिवीः श्रिताः। अथो अन्नैनैव जीवन्ति। अथैनदपि यन्त्यन्ततः। अन्नं हि भूतानां ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वोषधमुच्यते। सर्वं वै तेऽन्नमाप्नुवन्ति। येऽन्नं ब्रह्मोपासन्ते। अन्नं हि भूतानां ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वोषधमुच्यते। अन्नाद्भूतानि जायन्ते। जातान्यन्नेन वर्धन्ते। अद्यतेऽस्ति च भूतानि। तस्मादन्नं तदुच्यत इति। तस्माद्वा एतस्मादन्नरसमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा प्राणमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्राणं एव शिरः। व्यानो दक्षिणः पक्षः। अपान उत्तरः पक्षः। आकाश आत्मा। पृथिवी पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥२॥

प्राणं देवा अनु प्राणन्ति। मनुष्याः पशवश्च ये। प्राणो हि भूतानामायुः। तस्मात्सर्वायुषमुच्यते। सर्वमेव त आयुर्यन्ति। ये प्राणं ब्रह्मोपासन्ते। प्राणो हि भूतानामायुः। तस्मात्सर्वायुषमुच्यत इति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मात् प्राणमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा मनोमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य यजुरेव शिरः। ऋग्दक्षिणः पक्षः। सामोत्तरः पक्षः। आदेश

आत्मा। अथर्वाङ्गिरसः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥३॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति कदाचनेति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मान्मनोमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा विज्ञानमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य श्रद्धैव शिरः। ऋतं दक्षिणः पक्षः। सत्यमुत्तरः पक्षः। योग आत्मा। महः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥४॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते। कर्माणि तनुतेऽपि च। विज्ञानं देवाः सर्वे। ब्रह्म ज्येष्ठमुपासते। विज्ञानं ब्रह्म चेद्वेद। तस्माच्चेन्न प्रमाद्यति। शरीरे पाप्मनो हित्वा। सर्वान्कामान्त्समश्नुत इति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्माद्विज्ञानमयात्। अन्योऽन्तर आत्माऽऽनन्दमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्रियमेव शिरः। मोदो दक्षिणः पक्षः। प्रमोद उत्तरः पक्षः। आनन्द आत्मा। ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥५॥

असन्नेव स भवति। असद्ब्रह्मेति वेद चेत्। अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेद। सन्तमेनं ततो विदुरिति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। अथातोऽनुप्रश्नाः। उता विद्वान्मुं लोकं प्रेत्य। कश्चन गच्छती(३)॥ आहो विद्वान्मुँल्लोकं प्रेत्य। कश्चित्समश्नुता(३)

उ। सोऽकामयत्। बहु स्यां प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत्। स तपस्तप्त्वा। इदं सर्वमसृजत्। यदिदं किं च। तत्सृष्ट्वा। तदेवानु प्राविशत्। तदेनुप्रविश्य। सच्च त्यच्चाभवत्। निरुक्तं चानिरुक्तं च। निलयनं चानिलयनं च। विज्ञानं चाविज्ञानं च। सत्यं चानृतं च सत्यमभवत्। यदिदं किं च। तत्सत्यमित्याचक्षते। तदप्येष श्लोको भवति॥६॥

असृष्ट्वा इदमग्रं आसीत्। ततो वै सदजायत्। तदात्मानं स्वयमकुरुत्। तस्मात्तत्सुकृतमुच्यते इति। यद्वै तत्सुकृतम्। रंसो वै सः। रसं ह्येवायं लब्ध्वाऽऽनन्दी भवति। को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात्। यदेष आकाश आनन्दो न स्यात्। एष ह्येवानन्दयाति। यदा ह्येवैष एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां विन्दते। अथ सोऽभयं गतो भवति। यदा ह्येवैष एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते। अथ तस्य भयं भवति। तत्त्वेव भयं विदुषोऽमन्वानस्य। तदप्येष श्लोको भवति॥७॥

भीषाऽस्माद्वातः पवते। भीषोदैति सूर्यः। भीषाऽस्मादग्निश्चेन्द्रश्च। मृत्युर्धावति पञ्चम इति। सैषाऽऽनन्दस्य मीमांसा भवति। युवा स्यात्साधु युवाऽध्यायकः। आशिष्ठो दृढिष्ठो बलिष्ठः। तस्येयं पृथिवी सर्वा वित्तस्य पूर्णा स्यात्। स एको मानुष आनन्दः। ते ये शतं मानुषा आनन्दाः। स एको मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दाः। स एको देवगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं देवगन्धर्वाणामानन्दाः।

स एकः पितॄणां चिरलोकलोकानां मानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य। ते ये शतं पितॄणां चिरलोकलोकानां मानुन्दाः। स एक आजानजानां देवानां मानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य। ते ये शतमाजानजानां देवानां मानुन्दाः। स एकः कर्मदेवानां देवानां मानुन्दः। ये कर्मणा देवानं पियन्ति। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य। ते ये शतं कर्मदेवानां देवानां मानुन्दाः। स एको देवानां मानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य। ते ये शतं देवानां मानुन्दाः। स एक इन्द्रस्यानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य। ते ये शतमिन्द्रस्यानुन्दाः। स एको बृहस्पतैरानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य। ते ये शतं बृहस्पतैरानुन्दाः। स एकः प्रजापतैरानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य। ते ये शतं प्रजापतैरानुन्दाः। स एको ब्रह्मणो आनुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य। स यश्चायं पुरुषे। यश्चासां वादित्ये। स एकः। स य एवं वित्। अस्माल्लोकात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतं प्राणमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्कामति। तदप्येष श्लोको भवति॥८॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति कुतश्चनेति। एतं ह वाचं न तपति। किमहं साधुं नाकुरवम्। किमहं पापमकरवमिति। स य एवं विद्वानेते आत्मानं स्पृणुते। उभे ह्येवैष एते आत्मानं स्पृणुते। य एवं

वेदं। इत्युपनिषत्॥९॥

स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहे। ते॒ज॒स्वि
ना॒वधी॑तमस्तु मा वि॒द्विषा॒वहे॑॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली ॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे। तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

भृगुर्वै वारुणिः। वरुणं पितरमुपससार। अर्धीहि भगवो ब्रह्मेति। तस्मा एतत्प्रोवाच। अन्नं प्राणं चक्षुः श्रोत्रं मनो वाचमिति। त९ होवाच। यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते। येन जातानि जीवन्ति। यत्प्रयन्त्यभि संविशन्ति। तद्विजिज्ञासस्व। तद्ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा॥१॥

अन्नं ब्रह्मेति व्यजानात्। अन्नाद्धैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। अन्नेन जातानि जीवन्ति। अन्नं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अर्धीहि भगवो ब्रह्मेति। त९ होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा॥२॥

प्राणो ब्रह्मेति व्यजानात्। प्राणाद्धैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। प्राणेन जातानि जीवन्ति। प्राणं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अर्धीहि भगवो ब्रह्मेति। त९ होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा॥३॥

मनो ब्रह्मेति व्यजानात्। मनसो ह्यैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। मनसा जातानि जीवन्ति। मनः प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार।

अर्धीहि भगवो ब्रह्मेति। त५ होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व।
तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा॥४॥

विज्ञानं ब्रह्मेति व्यजानात्। विज्ञानाद्धैव खल्विमानि भूतानि
जायन्ते। विज्ञानेन जातानि जीवन्ति। विज्ञानं प्रयन्त्यभि
संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अर्धीहि
भगवो ब्रह्मेति। त५ होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो
ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा॥५॥

आनन्दो ब्रह्मेति व्यजानात्। आनन्दाद्धैव खल्विमानि भूतानि
जायन्ते। आनन्देन जातानि जीवन्ति। आनन्दं प्रयन्त्यभि
संविशन्तीति। सैषा भार्गवी वारुणी विद्या। परमे व्योमन्
प्रतिष्ठिता। य एवं वेद प्रतिष्ठिति। अन्नवानन्नादो भवति।
महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥६॥

अन्नं न निन्द्यात्। तद्वृतम्। प्राणो वा अन्नम्। शरीरमन्नादम्।
प्राणे शरीरं प्रतिष्ठितम्। शरीरे प्राणः प्रतिष्ठितः। तदेतदन्नमन्ने
प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठिति।
अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन।
महान्कीर्त्या॥७॥

अन्नं न परिचक्षीत। तद्वृतम्। आपो वा अन्नम्। ज्योतिरन्नादम्।
अप्सु ज्योतिः प्रतिष्ठितम्। ज्योतिष्यापः प्रतिष्ठिताः।
तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद
प्रतिष्ठिति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति प्रजया
पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥८॥

अन्नं बहु कुर्वीत। तद्वृतम्। पृथिवी वा अन्नम्। आकाशोऽन्नादः।
 पृथिव्यामाकाशः प्रतिष्ठितः। आकाशे पृथिवी प्रतिष्ठिता।
 तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद
 प्रतिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति प्रजया
 पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥९॥

न कश्चन वसतौ प्रत्याचक्षीत। तद्वृतम्। तस्माद्यथा कथा
 च विधया बह्वन्नं प्राप्नुयात्। अराध्यस्मा अन्नमित्याचक्षते।
 एतद्वै मुखतोऽन्नं राद्धम्। मुखतोऽस्मा अन्नं राध्यते। एतद्वै
 मध्यतोऽन्नं राद्धम्। मध्यतोऽस्मा अन्नं राध्यते। एतद्वै
 अन्ततोऽन्नं राद्धम्। अन्ततोऽस्मा अन्नं राध्यते। य एवं वेद।
 क्षेम इति वाचि। योगक्षेम इति प्राणापानयोः। कर्मेति हस्तयोः।
 गतिरिति पादयोः। विमुक्तिरिति पायौ। इति मानुषीः समाज्ञाः।
 अथ दैवीः। तृप्तिरिति वृष्टौ। बलमिति विद्युति। यश इति
 पशुषु। ज्योतिरिति नक्षत्रेषु। प्रजातिरमृतमानन्द इत्युपस्थे।
 सर्वमित्याकाशे। तत्प्रतिष्ठेत्युपासीत। प्रतिष्ठावान्भवति। तन्मह
 इत्युपासीत। महान्भवति। तन्मन इत्युपासीत। मानवान्भवति।
 तन्नम इत्युपासीत। नम्यन्तेऽस्मै कामाः। तद्ब्रह्मेत्युपासीत।
 ब्रह्मवान्भवति। तद्ब्रह्मणः परिमर इत्युपासीत। पर्येणं म्रियन्ते
 द्विषन्तः सपत्नाः। परि येऽप्रियां भ्रातृव्याः। स यश्चायं पुरुषे।
 यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंवित्। अस्माल्लोकात्प्रेत्या।
 एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं प्राणमयमात्मानमुपसङ्कम्य।
 एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं विज्ञानमयमात्मानमुप-

सङ्क्रम्य। एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्क्रम्य। इमाल्लौकान्कामात्री
 कामरूप्यनुसञ्चरन्। एतत्साम गायत्रास्ते। हा(३) वु हा(३)
 वु हा(३) वु। अहमन्नमहमन्नमहमन्नम्। अहमन्नादो(२)-
 ऽहमन्नादो(२) ऽहमन्नादः। अहं श्लोककृद्दहं श्लोककृद्दहं
 श्लोककृत्। अहमस्मि प्रथमजा ऋता(३) स्य। पूर्वं देवेभ्यो
 अमृतस्य ना(३) भाइ। यो मा ददाति स इदेव मा(३) वाः।
 अहमन्नमन्नमदन्तमा(३) न्नि। अहं विश्वं भुवनमभ्यभवाम्।
 सुवर्न ज्योतीः। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥१०॥

सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे। तेजस्वि
 नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत् ॥

ॐ स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहे। ते॒ज॒स्वि॒
ना॒व॒धी॒तम॑स्तु मा वि॒द्विषा॒वहे॑॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ अम्भस्य पारे ॥

अम्भ॑स्यपा॒रे भुव॑नस्य॒ मध्ये॒ नाक॑स्य पृ॒ष्ठे म॑ह॒तो म॑हींयान्।
शु॒क्रेण॒ ज्योती॑षि॒ सम॑नुप्रविष्टः प्र॒जाप॑तिश्चरति॒ गर्भे॑ अ॒न्तः॥
यस्मि॑न्नि॒दं सं च॒ विचै॑ति॒ सर्वं॒ यस्मि॑न्दे॒वा अधि॑ विश्वे॒ निषे॑दुः।
तदे॒व भू॑तं तदु॒ भव्य॑मा इ॒दं तद॑क्षरे॒ पर॑मे व्योमन्॥ येना॑वृ॒तं खं च॒
दि॒वं म॑हीं च॒ येना॑दित्यस्तप॑ति॒ तेज॑सा॒ भ्राज॑सा च। यम॒न्तः संमु॑द्रे
क॒वयो॒ वय॑न्ति॒ यद॑क्षरे॒ पर॑मे प्र॒जाः॥ यतः॑ प्रसू॒ता ज॒गतः॑ प्रसू॒ती
तोये॑न जी॒वान्व्यस॑सर्ज॒ भूम्या॑म्। यदोष॑धीभिः पुरुषा॑न्प॒शूँश्च॒
विवे॑श भू॒तानि॑ चराच॒राणि॑॥ अतः॑ परं॒ नान्य॑दणी॒यसं॑ हि
परा॑त्परं॒ यन्म॑ह॒तो म॒हान्त॑म्। यदे॑कम॒व्यक्त॑मन॒न्तरूपं॑ विश्वं॑ पुरा॒णं
तम॑सः॒ पर॑स्तात्॥१॥

तदे॒वर्तं॑ तदु॒ सत्य॑मा॒हुस्तदे॒व ब्र॑ह्मं पर॒मं क॑वीनाम्। इ॒ष्टापूर्तं॑
ब॒हुधा॒ जा॒तं जा॒यमा॑नं वि॒श्वं बि॑भर्ति॒ भुव॑नस्य॒ नाभिः॑॥
तदे॒वाग्नि॑स्तद्वा॒युस्तत्सूर्य॑स्तदु॒ चन्द्र॑माः। तदे॒व शु॒क्रम॑मृतं॒ तद्ब्र॑ह्म
तदापः॒ स प्र॒जाप॑तिः॥ सर्वे॑ निमेषा ज॒ज्ञिरे॑ वि॒द्युतः॒ पुरु॑षा॒दधि॑।
क॒ला मु॑हूर्ताः काष्ठा॑श्चाहोरा॒त्राश्च॑ सर्व॒शः॥ अ॒र्द्धमा॑सा मासा॑
ऋ॒तवः॑ संवत्स॒रश्च॑ कल्पताम्। स आपः॑ प्रदु॒धे उ॒भे इ॒मे

अ॒न्तरि॑क्ष॒मथो॑ सु॒वः॥ नैन॑मूर्ध्वं न ति॒र्यश्च॑ न मध्ये॒ परि॑जग्रभत्।
न तस्यै॑शे कश्च॒न तस्य॑ नाम म॒हद्य॑शः॥२॥

न स॒न्दृशे॑ तिष्ठति॒ रूप॑मस्य॒ न चक्षु॑षा पश्यति॒ कश्च॑नैन॑म्।
हृ॒दा म॑नी॒षा मन॑साऽभि॒कृतो॑ य ए॒नं वि॒दुर॑मृता॒स्ते भ॑वन्ति॥
अ॒द्भ्यः सम्भू॑तो हिरण्यग॒र्भ इत्य॑ष्टौ॥ ए॒ष हि दे॒वः प्र॒दिशो॑नु
सर्वाः॒ पूर्वा॑ हि जा॒तः स उ॒ गर्भे॑ अ॒न्तः। स वि॒जाय॑मानः स
जनि॒ष्यमा॑णः प्र॒त्यङ्मुखा॑स्तिष्ठति॒ विश्व॑तो॒मुखः॥ वि॒श्वत॑श्चक्षुरु॒त
वि॒श्वतो॑मुखो वि॒श्वतो॑हस्त उ॒त वि॒श्वत॑स्पात्। सं बा॒हुभ्या॑ नम॑ति
सं पत॑त्रैर्द्यावा॒पृथि॒वी ज॒नय॑न्दे॒व एकः॥ वे॒नस्त॑त्पश्यन्वि॒श्वा
भुव॑नानि वि॒द्वान् यत्र॑ वि॒श्वं भव॑त्येक॑नीलम्। यस्मि॑न्नि॒दं स
च वि॒चैकः॑ स ओ॒तः प्रोत॑श्च वि॒भुः प्र॒जासु॑। प्र तद्वो॑चे अ॒मृतं
नु वि॒द्वान्गन्ध॑र्वो नाम॒ निहि॑तं गुहा॑सु॥३॥

त्रीणि॑ प॒दा निहि॑ता गुहा॑सु यस्तद्वेदं स॒वितुः॑ पि॒ताऽस॑त्। स नो
बन्धु॑र्जनि॒ता स वि॑धा॒ता धामा॑नि वेद॒ भुव॑नानि॒ विश्वा॑। यत्र॑ दे॒वा
अ॒मृत॑मानशा॒नास्तृ॑तीये॒ धामा॑न्य॒भ्यैर॑यन्त। परि॒ द्यावा॑पृथि॒वी
य॑न्ति स॒द्यः परि॑ लो॒कान् परि॑ दि॒शः परि॑ सु॒वः। ऋ॒तस्य॑ तन्तुं
वि॒ततं॑ वि॒चृत्य॑ तद॑पश्य॒त्तद॑भवत् प्र॒जासु॑। प॒रीत्य॑ लो॒कान्प॒रीत्य॑
भू॒तानि॑ प॒रीत्य॑ सर्वाः॒ प्र॒दिशो॑ दि॒शश्च॑। प्र॒जाप॑तिः प्रथम॒जा
ऋ॒तस्य॑ऽऽत्मन॒ऽऽत्मानं॑म॒भिसम्ब॑भूव। स॒दस॑स्पतिम॒द्भुतं॑
प्रि॒यमिन्द्र॑स्य॒ काम्य॑म्। सनि॑ मे॒धाम॑यासिषम्। उदी॑प्यस्व
जा॒तवे॒दोऽप॒घ्नन्नि॑र॒ऋतिं॑ मम॥४॥

प॒शूँश्च॒ मह्य॑माव॒ह जी॒वनं॑ च॒ दि॒शो दि॒श। मा नो॑
हि॒ंसी॒ज्ञात॑वेदो॒ गाम॑श्च॒ पुरु॑षं॒ जग॑त्। अ॒बिभ्र॑द॒ग्न आ॑ग॒हि
श्रि॒या मा॒ परि॑पातय।

॥ गायत्रीमन्त्राः ॥

पुरु॑षस्य वि॒द्म स॒हस्रा॒क्षस्य॑ महादे॒वस्य॑ धीम॒हि। तन्नो॑ रु॒द्रः
प्रचो॑दया॒त्। तत्पुरु॑षाय वि॒द्महे॑ महादे॒वाय॑ धीम॒हि। तन्नो॑ रु॒द्रः
प्रचो॑दया॒त्। तत्पुरु॑षाय वि॒द्महे॑ व॒क्रतु॑ण्डाय॑ धीम॒हि। तन्नो॑ दन्तिः
प्रचो॑दया॒त्। तत्पुरु॑षाय वि॒द्महे॑ च॒क्रतु॑ण्डाय॑ धीम॒हि॥५॥

तन्नो॑ नन्दिः प्रचो॑दया॒त्। तत्पुरु॑षाय वि॒द्महे॑ महा॒सेना॑य॑ धीम॒हि।
तन्नः॑ षण्मुखः प्रचो॑दया॒त्। तत्पुरु॑षाय वि॒द्महे॑ सुव॑र्णप॒क्षाय॑
धीम॒हि। तन्नो॑ गरुडः प्रचो॑दया॒त्। वे॒दा॒त्म॒नाय॑ वि॒द्महे॑
हि॒र॒ण्य॒ग॒र्भाय॑ धीम॒हि। तन्नो॑ ब्र॒ह्म प्रचो॑दया॒त्। ना॒रा॒य॒णाय॑
वि॒द्महे॑ वा॒सुदे॒वाय॑ धीम॒हि। तन्नो॑ विष्णुः प्रचो॑दया॒त्। व॒ज्र॒न॒खाय॑
वि॒द्महे॑ ती॒क्ष्ण॒द॒ष्ट्राय॑ धीम॒हि॥६॥

तन्नो॑ ना॒र॒सि॒ंहः प्रचो॑दया॒त्। भा॒स्क॒राय॑ वि॒द्महे॑ मह॒द्युति॑क॒राय॑
धीम॒हि। तन्नो॑ आ॒दि॒त्यः प्रचो॑दया॒त्। वै॒श्वान॒राय॑ वि॒द्महे॑
ला॒ली॒लाय॑ धीम॒हि। तन्नो॑ अ॒ग्निः प्रचो॑दया॒त्। का॒त्या॒य॒नाय॑
वि॒द्महे॑ क॒न्यकु॑मा॒रि॑ धीम॒हि। तन्नो॑ दु॒र्गिः प्रचो॑दया॒त्।

॥ दूर्वासूक्तम् ॥

स॒ह॒स्र॒पर॑मा दे॒वी श॒तमू॑ला श॒ताङ्कु॑रा। सर्वं॑ ह॒रतु॑ मे पा॒पं
दूर्वा॑ दुःस्वप्न॒नाश॑नी। काण्डा॑त्काण्डात् प्र॒रोह॑न्ती॒ परु॑षः परु॒षः

परि॥ ७ ॥

ए॒वानो॑ दूर्वे॑ प्र॒तनु॑ स॒हस्रे॑ण श॒तेन॑ च। या श॒तेन॑ प्र॒तनो॑षि स॒हस्रे॑ण
वि॒रोह॑सि। तस्या॑स्ते दे॒वीष्टके॑ वि॒धेम॑ ह॒विषा॑ व॒यम्। अ॒श्वक्रा॑न्ते
र॒थक्रा॑न्ते वि॒ष्णुक्रा॑न्ते व॒सुन्ध॑रा। शिरसा॑ धारयिष्या॒मि र॒क्षस्व॑
मा॑ पदे॒ पदे॑।

॥ मृत्तिकासूक्तम् ॥

भूमि॑र्धेनु॒र्धरणी॑ लो॒कधा॑रिणी। उ॒द्धृता॑ऽसि व॒राहे॑ण कृ॒ष्णेन॑
श॒तबा॑हुना। मृ॒त्तिके॑ ह॒न मे पा॑पं य॒न्मया॑ दु॒ष्कृतं॑ कृतम्। मृ॒त्तिके॑
ब्रह्म॑दत्ताऽसि का॒श्यपे॑नाभि॒मन्त्रि॑ता। मृ॒त्तिके॑ दे॒हि मे पु॒ष्टिं त्वयि॑
सर्वं॑ प्र॒तिष्ठि॑तम्॥ ८ ॥

मृ॒त्तिके॑ प्र॒तिष्ठि॑ते स॒र्वं त॒न्मे नि॑र्णु॒द मृ॒त्तिके॑। तया॑ ह॒तेन॑ पा॒पेन॑
ग॒च्छामि॑ प॒रमा॑ गतिम्।

॥ शत्रुजयमन्त्राः ॥

यत॑ इन्द्र॒ भया॑महे॒ ततो॑ नो॒ अभयं॑ कृधि। मघ॑वन्धु॒ग्धि तव॑
तन्न॑ ऊ॒तये॑ वि॒द्विषो॑ वि॒मृधो॑ जहि। स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्पति॑र्वृ॒त्रहा॑
वि॒मृधो॑ व॒शी। वृ॒षेन्द्रः॑ पु॒र ए॑तु नः स्व॒स्ति॒दा अ॑भयङ्करः।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अ॒रिष्ट॑नेमिः स्व॒स्ति नो॑ बृह॒स्पति॑र्दधातु।
आपा॑न्तमन्युस्तृ॒पल॑प्रभर्मा॒ धुनिः॑ शि॒र्मीवा॒ञ्छरु॑मा॒ ऋजी॑षी।
सोमो॑ वि॒श्वान्य॑त॒सावना॑नि॒ नार्वा॑गिन्द्र॑ प्र॒तिमा॑नानि॒देभुः॑॥ ९ ॥

ब्रह्म॑जज्ञानं प्र॒थमं॑ पु॒रस्ता॑द्वि॒सीम॑तः सु॒रुचो॑ वे॒न आ॑वः। स॒बुध्नि॑या

उप॒मा अ॑स्य वि॒ष्टाः सु॒तश्च॒ योनि॒मसंतश्च॒ विवः॑ । स्यो॒ना पृ॑थिवि॒
भवा॑ऽनृ॒क्षरा नि॒वेश॑नी । यच्छा॑नः शर्म॑ स॒प्रथाः॑ । ग॒न्धद्वा॑रा
दु॒राध॒रूपां नि॒त्यपु॑ष्टां करी॒षिणी॑म् । ई॒श्वरी॑ः सर्व॑भू॒तानां॑
तामि॒होप॑ह्वये श्रियम् । श्री॑र्मे भ॒जतु॑ । अल॒क्ष्मी॑र्मे न॒श्यतु॑ ।
विष्णु॑मुखा॒ वै दे॒वाश्छन्दो॑भिरि॒मालो॑कान॑नप॒जय्य॑म॒भ्यज॑यन् ।
म॒हाः इन्द्रो॑ वज्र॒बाहुः षोड॑शी शर्म॑ यच्छतु॥१०॥

स्व॒स्ति नो॑ म॒घवा॑ करोतु॒ हन्तु॑ पा॒प्मानं॒ योऽस्मान् द्वेष्टि॑ ।
सो॒मानः॑ स्व॒रणं कृ॑णुहि ब्र॒ह्मण॑स्पते । क॒क्षीव॑न्तं य औ॒शिज॑म् ।
शरी॑रं यज्ञ॒शम॑लं कुसी॑दं तस्मि॑न्त्सीदतु॒ योऽस्मान् द्वेष्टि॑ । च॒रणं
प॒वित्रं॑ वि॒ततं॑ पु॒राणं॑ येन॑ पू॒तस्तर॑ति दुष्कृ॒तानि॑ । तेन॑ प॒वित्रे॑ण
शुद्धे॑न पू॒ता अति॑ पा॒प्मान॑मरा॑तिं तरेम । स॒जोषा॑ इन्द्र॒ सग॑णो
म॒रुद्भिः सोमं॑ पिब वृ॒त्रह॑च्छूर वि॒द्वान् । ज॒हि शत्रू॑ः रप॒ मृधो॑
नुद॒स्वाथा॑भयं कृ॑णुहि वि॒श्वतो॑नः । सु॒मित्रा॑ न॒ आप॒ ओष॑धयः
सन्तु दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै॑ भूयासु॒र्योऽस्मान् द्वेष्टि॑ यं च॒ वयं॑ द्विष्मः ।
आपो॒ हिष्ठा म॑यो॒भुव॒स्ता न ऊ॒र्जे द॑धातन॥११॥

म॒हेर॑णाय॒ चक्ष॑से । यो वः शि॒वत॑मो रस॒स्तस्य॑ भाजयते॒ ह नः॑ ।
उ॒श॒तीरि॑व मा॒तरः॑ । तस्मा॒ अर॑ङ्ग॒ मामवो॑ यस्य॒ क्षया॑य॒ जिन्व॑था ।
आपो॑ ज॒नय॑था च नः ।

॥ अघमर्षणसूक्तम् ॥

हिर॑ण्यशृङ्गं वरु॑णं प्रप॑द्ये ती॒र्थं मे दे॒हि याचि॑तः । य॒न्मया॑
भु॒क्तम॒साधू॑नां पा॒पेभ्य॑श्च प्र॒तिग्र॑हः । यन्मे॒ मन॑सा वा॒चा क॒र्मणा॑

वा दुष्कृतं कृतम्। तन्न इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः सविता च
पुनन्तु पुनः पुनः। नमोऽग्नयेऽप्सुमते नम इन्द्राय नमो वरुणाय
नमो वारुण्यै नमोऽद्भ्यः॥१२॥

यदपां क्रूरं यदमेध्यं यदशान्तं तदपगच्छतात्। अत्याशनादती-
पानाद्यच्च उग्रात् प्रतिग्रहात्। तन्नो वरुणो राजा पाणिना
ह्यवमर्शतु। सोऽहमपापो विरजो निर्मुक्तो मुक्तकिल्बिषः।
नाकस्य पृष्ठमारुह्य गच्छेद्ब्रह्मसलोकताम्। यश्चाप्सु वरुणः स
पुनात्वधमर्षणः। इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति शुतुद्रि स्तोमः
सचता परुष्ण्या। असिक्रिया मरुद्वृधे वितस्तयाऽऽर्जीकीये
श्रुणुह्या सुषोमया। ऋतं च सत्यं चाभीद्धात्तपसोऽध्यजायत।
ततो रात्रिरजायत ततः समुद्रो अर्णवः॥१३॥

समुद्रादर्णवादधि संवत्सरो अजायत। अहोरात्राणि
विदधद्विश्वस्य मिषतो वशी। सूर्याचन्द्रमसौ धाता
यथापूर्वमकल्पयत्। दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमथो सुवः।
यत्पृथिव्याः रजस्व मान्तरिक्षे विरोदसी। इमाः स्तदापो वरुणः
पुनात्वधमर्षणः। पुनन्तु वसवः पुनातु वरुणः पुनात्वधमर्षणः।
एष भूतस्य मध्ये भुवनस्य गोप्ता। एष पुण्यकृतां लोकानेष
मृत्योर्हिरण्मयम्। द्यावापृथिव्योर्हिरण्मयः सः श्रितः
सुवः॥१४॥

स नः सुवः सः शिंशाधि। आर्द्रं ज्वलति ज्योतिरहमस्मि।
ज्योतिर्ज्वलति ब्रह्माहमस्मि। योऽहमस्मि ब्रह्माहमस्मि।
अहमस्मि ब्रह्माहमस्मि। अहमेवाहं मां जुहोमि स्वाहा।

अ॒का॒र्य॒का॒र्य॒वकी॒र्णी स्ते॒नो भ्रू॑ण॒हा गु॒रुत॒ल्प॒गः। वरु॑णोऽपाम॒घ-
म॒र्षण॒स्तस्मा॑त्पा॒पात् प्रमु॑च्यते। र॒जो भूमि॑स्त्व॒मा॒ रोद॑यस्व
प्रव॑दन्ति॒ धीराः॑। पुन॑न्तु ऋष॑यः पुन॑न्तु वस॑वः पुना॑तु वरु॑णः
पुना॑त्व॒घम॒र्षणः। आक्रा॑न्त्समु॒द्रः प्र॑थ॒मे वि॒धर्मं ज॒नय॑न्प्र॒जा
भुव॑नस्य॒ राजा॑। वृषा॑ प॒वित्रे॒ अधि॑ सानो॒ अव्ये॑ बृह॒त्सोमो॑
वावृ॑धे सुवा॒न इन्द्रः॑॥१५॥

[१]

॥ दुर्गासूक्तम् ॥

जा॒तवे॑दसे सुन॒वाम॒ सोम॑मरातीय॒तो निज॑हाति॒ वेदः॑। स नः॑
पर्ष॑दति॒ दुर्गा॑णि॒ विश्वा॑ न॒वेव॒ सिन्धु॑ दुरि॒ताऽत्य॑ग्निः। ताम॒ग्निव॑र्णा
तप॑सा ज्वल॒न्तीं वैरो॑च॒नीं क॑र्मफ॒लेषु॑ जुष्टा॑म्। दुर्गा॑ दे॒वी॒
शर॑णम॒हं प्रप॑द्ये सु॒तर॑सि तर॒से नमः॑। अ॒ग्ने त्वं पा॑रया॒ नव्यो॑
अ॒स्मान्त्स्व॒स्तिभि॑रति॒ दुर्गा॑णि॒ विश्वा॑। पू॒श्च पृ॒थ्वी ब॑हु॒ला न॑ उ॒र्वी
भवा॑ तो॒काय॒ तन॑याय॒ शं योः॑। विश्वा॑नि नो दुर्गा॑हा जा॒तवे॑दः॒ सिन्धु॑
न ना॒वा दुरि॑ताति॒ पर्षि॑। अ॒ग्ने अ॒त्रि॒वन्म॑नसा गृणा॒नोऽस्माकं॑
बो॒ध्य॒विता॑ त॒नूना॑म्। पृ॒तना॑जित॒ सह॑मानम॒ग्निमु॒ग्रं हु॑वेम
पर॒मात्स॑धस्था॒त्। स नः॑ पर्ष॑दति॒ दुर्गा॑णि॒ विश्वा॑ क्षाम॑द्दे॒वो अति॑
दुरि॑ताऽत्य॑ग्निः। प्र॒बोषि॑ क॒मीड्यो॑ अध्व॒रेषु॑ स॒नाच्च॑ होता॒ नव्य॑श्च
सत्सि॑। स्वाश्च॑ग्ने त॒नुव॑ पि॒प्रय॑स्वा॒स्मभ्य॑ च सौ॒भ॒गमा॑य॒जस्वा॑
गोभि॑र्जुष्ट॒मयु॑जो निषि॑क्तं तवै॒न्द्र वि॒ष्णोर॑नुसश्च॒रेम॑। नाक॑स्य
पृ॒ष्ठम॒भि सं॒वसा॑नो॒ वैष्ण॑वीं लो॒क इ॒ह मा॑दयन्ताम्॥१६॥

[२]

॥ व्याहृतिहोमन्त्राः ॥

भूर॒ग्रये॑ पृथि॒व्यै स्वाहा॑ भुवो॑ वा॒यवे॒ऽन्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॑
सुव॑रादि॒त्याय॑ दि॒वे स्वाहा॑ भूर्भुवः॑ सुव॑श्च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः॑ स्वाहा॑
नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑ सुव॒रोम्॥१७॥

[३]

भूर॒न्नम॑ग्रये॑ पृथि॒व्यै स्वाहा॑ भुवो॑ऽन्नं वा॒यवे॒ऽन्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॑
सुव॑र॒न्नमा॑दि॒त्याय॑ दि॒वे स्वाहा॑ भूर्भुवः॑ सुव॑र॒न्नं च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः॑
स्वाहा॑ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑ सुव॑र॒न्नमोम्॥१८॥

[४]

भूर॒ग्रये॑ च पृथि॒व्यै च॑ मह॒ते च॑ स्वाहा॑ भुवो॑ वा॒यवे॑ चान्तरि॑क्षाय
च मह॒ते च॑ स्वाहा॑ सुव॑रादि॒त्याय॑ च दि॒वे च॑ मह॒ते च॑ स्वाहा॑
भूर्भुवः॑ सुव॑श्च॒न्द्रम॑से च॑ नक्ष॑त्रेभ्यश्च दि॒ग्भ्यश्च॑ मह॒ते च॑ स्वाहा॑
नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑ सुव॑र्म॒हरोम्॥१९॥

[५]

॥ ज्ञानप्राप्त्यर्थहोमन्त्राः ॥

पाहि॑ नो अ॒ग्न ए॒नसे॑ स्वाहा॑। पाहि॑ नो वि॒श्ववे॑द॒से स्वाहा॑। यज्ञं॑
पाहि॑ वि॒भाव॑सो स्वाहा॑। सर्वं॑ पाहि॑ शत॒क्रतो॑ स्वाहा॑॥२०॥

[६]

पा॒हि नो॑ अ॒ग्न ए॒कया॑। पा॒ह्युत॑ द्वितीयया॑। पा॒ह्यूर्जं॑ तृतीयया॑।
पा॒हि गी॒र्भिश्च॑ त॒सृभि॑र्वासो॒ स्वाहा॑॥२१॥

[७]

॥ वेदविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपश्छन्दोभ्यश्छन्दाः स्यादिवेशः। सतां
शिक्ष्यः पुरोवाचोपनिषदिन्द्रो ज्येष्ठ इन्द्रियाय ऋषिभ्यो नमो
देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवरोम्॥ २२॥

[८]

नमो ब्रह्मणे धारणं मे अस्त्वनिराकरणं धारयिता भूयासं कर्णयोः
श्रुतं मा च्योद्धु ममामुष्य ओम्॥ २३॥

[९]

॥ तपः प्रशंसा ॥

ऋतं तपः सत्यं तपः श्रुतं तपः शान्तं तपो दानं तपो यज्ञस्तपो
भूर्भुवः सुवर्ब्रह्मतदुपास्यैतत्तपः॥ २४॥

[१०]

॥ विहिताचरणप्रशंसा निषिद्धाचरणनिन्दा च ॥

यथा वृक्षस्य सम्पुष्पितस्य दूराद्गन्धो वात्येवं पुण्यस्य कर्मणो
दूराद्गन्धो वाति यथाऽसिधारां कर्तेऽविहितामवक्रामेद्यद्युवे
युवे ह वा विह्वदिष्यामि कर्तं पतिष्यामीत्येवमनृतादात्मानं
जुगुप्सैत्॥ २५॥

[११]

॥ दहरविद्या ॥

अणोरणीयान्महतो महीयानात्मा गुहायां निहितोऽस्य जन्तोः।

तमक्रतुं पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादोन्महिमानमीशम्। सप्त
 प्राणाः प्रभवन्ति तस्मात्सप्तार्चिषः समिधः सप्त जिह्वाः। सप्त
 इमे लोका येषु चरन्ति प्राणा गुहाशयां निहिताः सप्तसप्त। अतः
 समुद्रा गिरयश्च सर्वेऽस्मात्स्यन्दन्ते सिन्धवः सर्वरूपाः। अतश्च
 विश्वा ओषधयो रसाश्च येनैष भूतस्तिष्ठत्यन्तरात्मा। ब्रह्मा देवानां
 पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो गृध्राणां
 स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्। अजामेकां
 लोहितशुक्लकृष्णां बह्वीं प्रजां जनयन्तीं सरूपाम्। अजो
 ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहात्येनां भुक्तभोगामजोऽन्यः॥२६॥

हंसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।
 नृषद्वरसदृतसद्योमसदजा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं बृहत्।
 घृतं मिमिक्षिरे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो घृतमुवस्य धाम।
 अनुष्वधमावह मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ वक्षि हव्यम्।
 समुद्रादूर्मिमधुमा उदारदुपाशुना सममृतत्वमानद। घृतस्य
 नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा देवानाममृतस्य नाभिः। वयं नाम
 प्रब्रवामा घृतेनास्मिन् यज्ञे धारयामा नमोभिः। उप ब्रह्मा
 शृणवच्छस्यमानं चतुः शृङ्गोवमीद्वोर एतत्। चत्वारि शृङ्गा त्रयो
 अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तांसो अस्य। त्रिधा बद्धो वृषभो
 रौरवीति महो देवो मर्त्या आविवेश॥२७॥

त्रिधा हितं पणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासो घृतमन्वविन्दन्। इन्द्र
 एकं सूर्य एकं जजान वेनादेकं स्वधया निष्ठतक्षुः। यो
 देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विश्वधियो रुद्रो महर्षिः। हिरण्यगर्भं

पश्यत् जायमानः स नो देवः शुभया स्मृत्या संयुनक्तु।
यस्मात्परं नापरमस्ति किञ्चिद्यस्मां नाणीयो न ज्यायोऽस्ति
कश्चित्। वृक्ष इव स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण
सर्वम्। न कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानुशुः।
परेण नाकं निहितं गुहायां विभ्राजते यद्यतयो विशन्ति।
वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः सन्न्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः।
ते ब्रह्मलोके तु परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे। दहं
विपापं परमेशमभूतं यत्पुण्डरीकं पुरमध्यसः स्थम्। तत्रापि
दहं गगनं विशोकस्तस्मिन् यदन्तस्तदुपासितव्यम्। यो वेदादौ
स्वरः प्रोक्तो वेदान्तो च प्रतिष्ठितः। तस्य प्रकृतिंलीनस्य यः
परः स महेश्वरः॥२८॥

[१२]

॥ नारायणसूक्तम् ॥

सहस्रशीर्षं देवं विश्वाक्षं विश्वशम्भुम्। विश्वं नारायणं देवमक्षरं
परमं पदम्। विश्वतः परमान्नित्यं विश्वं नारायणं हरिम्।
विश्वमेवेदं पुरुषस्तद्विश्वमुपजीवति। पतिं विश्वस्यऽऽत्मे श्वरः
शाश्वतः शिवमच्युतम्। नारायणं महाज्ञेयं विश्वात्मानं
परायणम्। नारायणपरो ज्योतिरात्मा नारायणः परः। नारायण
परं ब्रह्म तत्त्वं नारायणः परः। नारायणपरो ध्याता ध्यानं
नारायणः परः। यच्च किञ्चिज्जगत्सर्वं दृश्यते श्रूयतेऽपि वा॥
अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्य नारायणः स्थितः॥२९॥

अनन्तमव्ययं कविः संमुद्रेऽन्तं विश्वशम्भुवम्। पद्मकोश
 प्रतीकाशः हृदयं चाप्यधोमुखम्। अधो निष्ठ्या वितस्त्यान्ते
 नाभ्यामुपरि तिष्ठति। ज्वालामालाकुलं भाती विश्वस्यऽऽयतनं
 महत्। सन्ततः शिलाभिस्तुलम्बत्याकोशसन्निभम्। तस्यान्तं
 सुषिरः सूक्ष्मं तस्मिन्सर्वं प्रतिष्ठितम्। तस्य मध्ये महान-
 ग्निर्विश्वार्चिर्विश्वतोमुखः। सोऽग्रभुग्विभजन्तिष्ठन्नाहारमजरः
 कविः। तिर्यगूर्ध्वमधः शायी रश्मयस्तस्य सन्तता।
 सन्तापयति स्वं देहमापादतलमस्तकः। तस्य मध्ये वह्निशिखा
 अणीयोर्ध्वा व्यवस्थितः। नीलतोयदमध्यस्थाद्विद्युल्लेखेव
 भास्वरा। नीवारशूकवत्तन्वी पीता भास्वत्यणूपमा। तस्याः
 शिखाया मध्ये परमात्मा व्यवस्थितः। स ब्रह्म स शिवः स
 हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः परमः स्वराट्॥३०॥

नारायणः स्थितो व्यवस्थितश्चत्वारि च॥१३॥ [१३]

॥ आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम् ॥

आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति तत्र ता ऋचस्तदृचां
 मण्डलः स ऋचां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते
 तानि सामानि स साम्नामण्डलः स साम्नां लोकोऽथ य एष
 एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिषि पुरुषस्तानि यजूंषि स यजुषां मण्डलः
 स यजुषां लोकः सैषा त्रय्येवं विद्या तपति य एषोऽन्तरादित्ये
 हिरण्मयः पुरुषः॥३१॥

[१४]

॥ आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम् ॥

आदित्यो वै तेज ओजो बलं यशश्चक्षुः श्रोत्रमात्मा मनो
मन्युर्मनुर्मृत्युः सत्यो मित्रो वायुराकाशः प्राणो लोकपालः कः
किं कं तत्सत्यमन्नमायुरमृतो जीवो विश्वः कतमः स्वयम्भुः
प्रजापतिः संवत्सर इति संवत्सरोऽसावादित्यो य एष पुरुष एष
भूतानामधिपतिर्ब्रह्मणः सायुज्यं सलोकतामाप्नोत्येतासामेव
देवतानां सायुज्यं सार्ष्टितां समानलोकतामाप्नोति य एवं
वेदैत्युपनिषत्॥ ३२॥

[१५]

॥ शिवोपासनमन्त्राः ॥

निधनपतये नमः। निधनपतान्तिकाय नमः। ऊर्ध्वाय नमः।
ऊर्ध्वलिङ्गाय नमः। हिरण्याय नमः। हिरण्यलिङ्गाय नमः।
सुवर्णाय नमः। सुवर्णलिङ्गाय नमः। दिव्याय नमः। दिव्यलिङ्गाय
नमः। भवाय नमः। भवलिङ्गाय नमः। शर्वाय नमः। शर्वलिङ्गाय
नमः। शिवाय नमः। शिवलिङ्गाय नमः। ज्वलाय नमः।
ज्वललिङ्गाय नमः। आत्माय नमः। आत्मलिङ्गाय नमः।
परमाय नमः। परमलिङ्गाय नमः। एतत्सोमस्य सूर्यस्य
सर्वलिङ्गं स्थापयति पाणिमन्त्रं पवित्रम्॥ ३३॥

[१६]

॥ पश्चिमवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

सद्योजातं प्रपद्यामि सद्योजाताय वै नमो नमः। भवे भवे नाति
भवे भवस्व माम्। भवोद्धवाय नमः॥ ३४॥

[१७]

॥ उत्तरवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

वा॒म॒दे॒वाय॒ नमो॑ ज्ये॒ष्ठाय॒ नमः॑ श्रे॒ष्ठाय॒ नमो॑ रु॒द्राय॒ नमः॑ का॒लाय॒ नमः॑
क॒ल॒वि॒कर॒णाय॒ नमो॑ ब॒ल॒वि॒कर॒णाय॒ नमो॑ ब॒लाय॒ नमो॑
ब॒ल॒प्र॒मथ॒नाय॒ नमः॑ स॒र्वभू॒तद॒मनाय॒ नमो॑ म॒नोन्म॑नाय॒ नमः॑ ॥ ३५ ॥

[१८]

॥ दक्षिणवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

अ॒घोरे॑भ्योऽथ॒ घोरे॑भ्यो॒ घोर॒घोर॑तरेभ्यः। स॒र्वेभ्यः॑ स॒र्वश॑र्वेभ्यो॒ नम॑स्ते अस्तु रु॒द्ररू॑पेभ्यः ॥ ३६ ॥

[१९]

॥ प्राग्वक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

तत्पु॒रुषाय॒ वि॒द्महे॑ म॒हादे॒वाय॒ धीम॑हि। तन्नो॑ रु॒द्रः
प्रचो॒दया॑त् ॥ ३७ ॥

[२०]

॥ ऊर्ध्ववक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

ई॒शानः॑ स॒र्ववि॑द्यानामीश्वरः स॒र्वभू॑तानां ब्रह्माधि॑पतिर्ब्रह्म॒णो-
ऽधि॑पतिर्ब्रह्मा शि॒वो मे॑ अस्तु सदाशि॒वोम् ॥ ३८ ॥

[२१]

॥ नमस्कारमन्त्राः ॥

नमो॑ हि॒र॒ण्यबा॑हवे हि॒र॒ण्यव॑र्णाय हि॒र॒ण्यरू॑पाय हि॒र॒ण्यप॑तये-
ऽम्बिका॑पतये उ॒माप॑तये पशु॑पतये॒ नमो॑ नमः ॥ ३९ ॥

[२२]

ऋ॒तं स॒त्यं परं ब्र॒ह्म पु॒रुषं कृ॒ष्णपिङ्ग॑लम्। ऊ॒र्ध्वरे॑तं वि॒रूपाक्षं
वि॒श्वरू॑पाय॒ वै नमो॑ नमः॥४०॥

[२३]

सर्वो॑ वै रु॒द्रस्तस्मै॑ रु॒द्राय॑ नमो॑ अस्तु। पु॒रुषो॑ वै रु॒द्रः सन्म॒हो
नमो॑ नमः॥ वि॒श्वं भू॑तं भुव॑नं चि॒त्रं बहु॑धा जा॒तं जाय॑मानं च
यत्। सर्वो॑ ह्येष रु॒द्रस्तस्मै॑ रु॒द्राय॑ नमो॑ अस्तु॥४१॥

[२४]

कद्रु॑द्राय॒ प्रचे॑तसे मी॒ढुष्ट॑माय॒ तव्य॑से। वो॒चेम॒ शन्त॑मं हृ॒दे। सर्वो॑
ह्येष रु॒द्रस्तस्मै॑ रु॒द्राय॑ नमो॑ अस्तु॥४२॥

[२५]

॥ अग्निहोत्रहवण्याः उपयुक्तस्य वृक्षविशेषस्याभिधानम् ॥

यस्य॒ वैक॑ङ्क॒त्यग्नि॑होत्रहव॑णी भवति॒ प्रति॑ष्ठिताः प्रत्ये॒वास्याहु॑तय-
स्तिष्ठ॒न्त्यथो॑ प्रति॑ष्ठित्यै॥४३॥

[२६]

कृ॒णुष्व॒ पाज॒ इति॑ पञ्च॥४४॥

[२७]

॥ भूदेवताकमन्त्रः ॥

अदि॑तिर्दे॒वा ग॑न्ध॒र्वा म॑नु॒ष्याः पि॒त्रोऽसु॑रास्तेषां॑ सर्व॑भू॒तानां॑
मा॒ता मे॒दिनी॑ म॒हती म॒ही सा॑वि॒त्री गा॑य॒त्री जग॑त्यु॒र्वी पृ॒थ्वी बहु॑ला
वि॒श्वा भू॑ता क॑त॒मा का या सा स॒त्येत्य॑मृ॒तेति॑ वसिष्ठः॥४५॥

[२८]

॥ सर्वदेवता आपः ॥

आपो वा इदं सर्वं विश्वा भूतान्यापः प्राणा वा आपः
पशव आपोऽमृतमापोऽन्नमापः सम्राडापो विराडापः
स्वराडापश्छन्दाऽस्यापो ज्योतीऽप्यापः सत्यमापः सर्वा
देवता आपो भूर्भुवः सुवराप ओम् ॥ ४६ ॥

[२९]

॥ सन्ध्यावन्दनमन्त्राः ॥

आपः पुनन्तु पृथिवीं पृथिवी पृता पुनातु माम्। पुनन्तु
ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मपृता पुनातु माम्। यदुच्छिष्टमभोज्यं यद्वा
दुश्चरितं मम। सर्वं पुनन्तु मामापोऽसतां च प्रतिग्रहं
स्वाहा ॥ ४७ ॥

[३०]

अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो रक्षन्ताम्।
यदह्मा पापमकार्षम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्। पद्भ्यामुदरेण
शिश्ना। अहस्तदेवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं
माममृतयोनौ। सत्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा ॥ ४८ ॥

[३१]

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो रक्षन्ताम्।
यद्रात्रिया पापमकार्षम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्। पद्भ्यामुदरेण
शिश्ना। रात्रिस्तदेवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं

माममृतयो॒नौ। सूर्ये॑ ज्योतिषि जुहो॑मि स्वा॒हा॥४९॥

[३२]

॥ प्रणवस्य ऋष्यादिविवरणम् ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। अग्निर्देवता ब्रह्म इत्यार्षम्। गायत्रं छन्दं परमात्मं सरूपम्। सायुज्यं विनियोगम्॥५०॥

[३३]

॥ गायत्र्यावाहनमन्त्राः ॥

आया॑तु वर॑दा दे॒वी अ॒क्षरं॑ ब्रह्म॒सम्मि॑तम्। गा॒य॒त्रीं छन्द॑सां मा॒तेदं॑
ब्रह्म जुष॑स्व मे॥५१॥

[३४]

ओजो॑ऽसि॒ सहो॑ऽसि॒ बल॑मसि॒ भ्राजो॑ऽसि दे॒वानां॑ धाम् नामा॑सि॒
विश्व॑मसि॒ विश्वा॑युः सर्व॑मसि॒ सर्वा॑युरभिभूरो॑ गायत्रीमावा॑हयामि॒
सावि॑त्रीमावा॑हयामि॒ सरस्वती॑मावा॑हयामि॒ छन्द॑ऋषीणावा॑हयामि॒
श्रिय॑मावा॑हयामि॒ गाय॑त्रिया गायत्रीच्छन्दो॑ विश्वामित्र ऋषिः
सवि॑ता देवताऽग्नि॑र्मुखं ब्रह्मा शिरो विष्णु॑रहृदयं रुद्रः शिखा
पृथि॑वी योनिः प्राणापानव्या॒नोदान॑समाना सप्रा॒णा श्वे॒तवर्णा॑
साङ्ख्या॑नसगोत्रा गायत्री चतुर्विं॑शत्यक्षरा त्रिपदा॑ षड्भु॒क्षिः
पञ्च॑शीर्षोपनयने वि॒नियोग॑ ओं भूः। ओं भुवः॑। ओं सुवः॑। ओं
महः॑। ओं जनः॑। ओं तपः॑। ओं स॒त्यम्। ओं तत्स॑वि॒तुर्वरे॑ण्यं
भर्गो॑ दे॒वस्य॑ धीमहि। धियो॒ यो नः॑ प्रचो॒दया॑त्। ओमापो॑
ज्योती॑रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः॑ सुव॒रोम्॥५२॥

[३५]

॥ गायत्री उपस्थानमन्त्राः ॥

उत्तमे शिखरे देवी भूम्यां पर्वतमूर्धनि। ब्राह्मणेभ्योऽभ्यनुज्ञाता
गच्छ देवि यथासुखम्। स्तुतो मया वरदा वेदमाता प्रचोदयन्ती
पवनै द्विजाता। आयूः पृथिव्यां द्रविणं ब्रह्मवर्चसं मह्यं दत्त्वा
प्रजातुं ब्रह्मलोकम्॥५३॥

[३६]

॥ आदित्यदेवतामन्त्रः ॥

घृणिः सूर्य आदित्यो न प्रभा वात्यक्षरम्। मधु क्षरन्ति तद्रसम्।
सत्यं वै तद्रसमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः सुवरोम्॥५४॥

[३७]

॥ त्रिसुपर्णमन्त्राः ॥

ब्रह्ममेतु माम्। मधुमेतु माम्। ब्रह्ममेव मधुमेतु माम्। यास्ते
सोम प्रजावत्सोभि सो अहम्। दुस्वप्रहन्दुरुष्वहा। यास्ते सोम
प्राणांस्तां जुहोमि। त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्।
ब्रह्महत्यां वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति। ते सोमं
प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५५॥

[३८]

ब्रह्म मेधया। मधु मेधया। ब्रह्ममेव मधु मेधया। अद्या नो देव
सवितः प्रजावत्सावीः सौभगम्। परा दुष्वप्रियं सुवा। विश्वानि
देव सवितर्दुरितानि परा सुवा। यद्भद्रं तन्म् आ सुवा। मधु वाता

ऋताय॒ते मधुं॑ क्षर॒न्ति सिन्ध॑वः। मा॒ध्वीर्नः॑ स॒न्त्वोष॑धीः। मधुं॑
नक्त॑मु॒तोष॑सि॒ मधु॑म॒त्पार्थि॑व॒ꣳ रजः॑। मधु॑ द्यौर॑स्तु नः पि॒ता।
मधु॑मा॒न्नो वन॑स्पति॒र्मधु॑माꣳ अस्तु॑ सूर्यः॑। मा॒ध्वीर्गावो॑ भवन्तु
नः। य इ॒मं त्रि॑सु॒पर्ण॑मया॒चितं ब्रा॒ह्म॒णाय॑ दद्यात्। भू॒ण॒ह॒त्यां वा
ए॒ते घ्न॑न्ति। ये ब्रा॒ह्म॒णास्त्रि॑सु॒पर्णं प॑ठन्ति। ते सोमं॑ प्राप्नु॑वन्ति।
आ॒स॒ह॒स्रात्प॒ङ्क्तिं पु॑नन्ति। ओम्॥५६॥

[३९]

ब्रह्म॑ मे॒धवा॑। मधुं॑ मे॒धवा॑। ब्रह्म॑मे॒व मधुं॑ मे॒धवा॑। ब्रह्मा॑
दे॒वानां॑ प॒दवीः॑ क॒वीना॑मृषि॒र्विप्रा॑णां म॒हिषो॑ मृ॒गाणा॑म्। श्ये॒नो
गृ॒ध्राणा॑ꣳ स्व॒धिति॑र्व॒नाना॑ꣳ सोमः॑ प॒वित्र॑म॒त्येति॑ रेभ॑न्।
हꣳसः॑ शु॒चि॒षद्व॑सु॒रन्तरि॑क्ष॒सद्धोता॑ वेदि॒षदति॑थिर्दु॒रोण॑सत्।
नृ॒षद्व॑र॒सद॑त॒सद्धो॑म॒सद॑जा गो॒जा ऋ॑त॒जा अ॑द्रि॒जा ऋ॑तं बृ॒हत्।
य इ॒मं त्रि॑सु॒पर्ण॑मया॒चितं ब्रा॒ह्म॒णाय॑ दद्यात्। वी॒र॒ह॒त्यां वा
ए॒ते घ्न॑न्ति। ये ब्रा॒ह्म॒णास्त्रि॑सु॒पर्णं प॑ठन्ति। ते सोमं॑ प्राप्नु॑वन्ति।
आ॒स॒ह॒स्रात्प॒ङ्क्तिं पु॑नन्ति। ओम्॥५७॥

[४०]

॥ मेधासूक्तम् ॥

मे॒धा दे॒वी जु॒षमा॑णा न॒ आगा॑द्वि॒श्वार्ची॑ भ॒द्रा सु॑म॒न॒स्यमा॑ना।
त्वया॑ जु॒ष्टा जु॒षमा॑णा दु॒रुक्ता॑न्बृ॒हद्व॑दे॒म वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑॥ त्वया॑
जु॒ष्टं ऋ॑षिर्भवति दे॒वि त्वया॑ ब्रह्मा॑ऽऽग॒तश्री॑रु॒त त्वया॑। त्वया॑
जु॒ष्टश्चि॒त्रं वि॑न्दते वसु॒ सा नो॑ जुषस्व॒ द्रवि॑णो न मे॒धे॥५८॥

[४१]

मे॒धां म॒ इन्द्रो॑ द॒दातु॑ मे॒धां दे॒वी सर॑स्वती। मे॒धां मे॑ अ॒श्विनौ॑
दे॒वावा॑ध॒त्तां पु॒ष्कर॑स्रजा॥५९॥

[४२]

अ॒प्स॒रासु॑ च॒ या मे॒धा ग॑न्ध॒र्वेषु॑ च॒ यन्मनः॑। दे॒वीं मे॒धा म॑नु॒ष्य॒जा
सा मा॑ मे॒धा सु॒रभि॑र्जुषताम्॥६०॥

[४३]

आ मा॑ मे॒धा सु॒रभि॑र्वि॒श्वरू॑पा॒ हिर॑ण्यवर्णा॒ जग॑ती॒ जग॑म्या।
ऊ॒र्ज॑स्वती॒ पय॑सा॒ पिन्व॑माना॒ सा मा॑ मे॒धा सु॒प्रती॑का
जुषताम्॥६१॥

[४४]

॥ मृत्युनिवारणमन्त्राः ॥

अपै॑तु मृ॒त्युर॒मृतं॑ न॒ आग॑न्वैवस्व॒तो नो॒ अभ॑यं कृ॒णोतु॑। पु॒र्णं
व॒न॒स्पतै॑रिवा॒भिनः॑ शी॒यता॑ र॒यिः स च॑ ता॒न्नः श॒ची॒पतिः॑॥६२॥

[४५]

परं॑ मृ॒त्यो अनु॑ परै॒हि प॑न्थां॒ यस्ते॒ स्व इ॒तरो॑ दे॒व्याना॑त्। चक्षु॑ष्मते
शृ॒ण्व॒ते ते॑ ब्रवी॒मि मा नः॑ प्र॒जा री॑रिषो॒ मोत॑ वी॒रान्॥६३॥

[४६]

वा॒तं प्रा॒णं म॒नसा॑ ऽन्वा र॒भाम॑हे प्र॒जाप॑तिं॒ यो भु॑व॒नस्य॑ गो॒पाः। स
नो॑ मृ॒त्योस्त्रा॑यतां॒ पा॒त्व ह॑सो॒ ज्यो॒ग्जी॒वा ज॒राम॑शीमहि॥६४॥

[४७]

अमुत्र भूयादधु यद्यमस्य बृहस्पते अभिशस्तेरमुञ्चः।
प्रत्यौहतामश्विना मृत्युमस्माद्देवानामग्रे भिषजा शचीभिः॥६५॥

[४८]

हरिः हरन्तमनुयन्ति देवा विश्वस्येशानं वृषभं मतीनाम्। ब्रह्म
सरूपमनुमेदमागादयनं मा विवधीर्विक्रमस्व॥६६॥

[४९]

शलकैरग्निमिन्धान उभौ लोकौ संनेमहम्। उभयोर्लोकयोर्-
ऋध्वाऽति मृत्युं तराम्यहम्॥६७॥

[५०]

मा छिदो मृत्यो मा वधीर्मा मे बलं विवृहो मा प्रमोषीः। प्रजां
मा मे रीरिष आयुरुग्र नृचक्षसं त्वा हविषा विधेम॥६८॥

[५१]

मा नो महान्तमुत मा नो अर्भकं मा न उक्षन्तमुत मा न
उक्षितम्। मा नोऽवधीः पितरं मोत मातरं प्रिया मा नस्तनुवो
रुद्र रीरिषः॥६९॥

[५२]

मा नस्तोके तनये मा न आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु
रीरिषः। वीरान्मा नो रुद्र भामितोऽवधीर्हविष्मन्तो नमसा
विधेम ते॥७०॥

[५३]

॥ प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः ॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वां जातानि परिता बभूव।
यत्कांमास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो
रयीणाम्॥ ७१॥

[५४]

॥ इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः ॥

स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा विमृधो वशी। वृषेन्द्रः पुर एतु नः
स्वस्तिदा अभयङ्करः॥ ७२॥

[५५]

॥ मृत्युञ्जयमन्त्राः ॥

त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम्। उर्वारुकमिव
बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतात्॥ ७३॥

[५६]

ये ते सहस्रमयुतं पाशा मृत्यो मर्त्याय हन्तवे। तान् यज्ञस्य
मायया सर्वानव यजामहे॥ ७४॥

[५७]

मृत्यवे स्वाहा मृत्यवे स्वाहा॥ ७५॥

[५८]

॥ पापनिवारक-मन्त्राः ॥

देवकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा। मनुष्यकृतस्यैनसो-

ऽव॒य॒ज॒न॑म॒सि॒ स्वाहा॑॥ पि॒तृ॒कृ॒त॒स्यै॒न॑सोऽव॒य॒ज॒न॑म॒सि॒ स्वाहा॑॥
 आ॒त्म॒कृ॒त॒स्यै॒न॑सोऽव॒य॒ज॒न॑म॒सि॒ स्वाहा॑॥ अ॒न्य॒कृ॒त॒स्यै॒न॑सो-
 ऽव॒य॒ज॒न॑म॒सि॒ स्वाहा॑॥ अ॒स्म॒त्कृ॒त॒स्यै॒न॑सोऽव॒य॒ज॒न॑म॒सि॒ स्वाहा॑॥
 यद्वि॒वा च॒ न॒क्तं चै॒न॑श्च॒कृ॒म तस्या॑व॒य॒ज॒न॑म॒सि॒ स्वाहा॑॥
 यत्स्व॒प॒न्त॑श्च॒ जाग्र॑त॒श्चै॒न॑श्च॒कृ॒म तस्या॑व॒य॒ज॒न॑म॒सि॒ स्वाहा॑॥
 यत्सु॒षु॒प्त॑श्च॒ जाग्र॑त॒श्चै॒न॑श्च॒कृ॒म तस्या॑व॒य॒ज॒न॑म॒सि॒ स्वाहा॑॥
 यद्वि॒द्वाꣳस॒श्चावि॑द्वाꣳस॒श्चै॒न॑श्च॒कृ॒म तस्या॑व॒य॒ज॒न॑म॒सि॒ स्वाहा॑॥
 ए॒न॒स ए॒न॒सोऽव॒य॒ज॒न॑म॒सि॒ स्वाहा॑॥ ७६॥

[५९]

॥ वसुप्रार्थनामन्त्रः ॥

यद्वो॑ दे॒वाश्च॒कृ॒म जि॒ह्वा॑यां गु॒रु॒म॒न॑सो वा प्र॒यु॑ती दे॒व हे॒ड॑नम्।
 अ॒रा॒वा यो नो॑ अ॒भि दु॑च्छु॒ना॒य॒ते तस्मि॑न्तदे॒नो व॑सवो नि॒धे॒त॒न॒
 स्वाहा॑॥ ७७॥

[६०]

॥ कामोऽकार्षीत्-मन्युरकार्षीत् मन्त्रः ॥

का॒मोऽका॑र्षी॒न्न॒मो न॑मः। का॒मोऽका॑र्षी॒त्का॒मः क॑रोति नाहं
 क॑रोमि का॒मः क॑र्ता नाहं क॑र्ता का॒मः का॑र॒यि॒ता नाहं॑ का॑र॒यि॒ता
 ए॒ष ते॑ का॒म का॑मा॒य स्वा॒हा॥ ७८॥

[६१]

म॒न्यु॒रका॑र्षी॒न्न॒मो न॑मः। म॒न्यु॒रका॑र्षी॒न्म॒न्युः क॑रोति नाहं क॑रोमि
 म॒न्युः क॑र्ता नाहं क॑र्ता म॒न्युः का॑र॒यि॒ता नाहं॑ का॑र॒यि॒ता ए॒ष ते॑

मन्यो मन्यवे स्वाहा॥७९॥

[६२]

॥विराजहोममन्त्राः॥

तिलाञ्जुहोमि सरसा५ सपिष्टान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु स्वाहा।
गावो हिरण्यं धनमन्नपान५ सर्वेषां५ श्रियै स्वाहा। श्रियं च
लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्।
श्रद्धामेधे प्रजाः सन्ददातु स्वाहा॥८०॥

[६३]

तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वंशानुगाः। तिलाः
पुनन्तु मे पापं यत्किञ्चिद्दुरितं मयि स्वाहा। चोरस्यान्नं नवश्राद्धं
ब्रह्महा गुरुतल्पगः। गोस्तेय५ सुरापानं भ्रूणहत्या तिला
शान्ति५ शमयन्तु स्वाहा। श्रीश्च लक्ष्मीश्च पुष्टीश्च कीर्तिं
चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजा तु जातवेदः
सन्ददातु स्वाहा॥८१॥

[६४]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां
विपाप्मा भूयासुः५ स्वाहा। वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतो-
बुद्ध्याकूतिःसङ्कल्पा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः५ स्वाहा। त्वक्कर्ममा५सरुधिरमेदोमज्जास्नायवोऽस्थीनि
मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः५ स्वाहा।
शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरूधरजङ्घाशिश्रोपस्थपायवो मे शुद्ध्यन्तां
ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः५ स्वाहा। उत्तिष्ठ पुरुष

हरित पिङ्गल लोहिताक्षि देहि देहि ददापयिता मे शुद्ध्यन्तां
ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासः॥८२॥

[६५]

पृथिव्यप्तेजोवायुराकाशा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा
भूयासः॥ स्वाहा॥ शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं
विरजा विपाप्मा भूयासः॥ स्वाहा॥ मनोवाक्कायकर्माणि
मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासः॥ स्वाहा॥
अव्यक्तभावैरहङ्कारैर्ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासः॥ स्वाहा॥
आत्मा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासः॥
स्वाहा॥ अन्तरात्मा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा
भूयासः॥ स्वाहा॥ परमात्मा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा
विपाप्मा भूयासः॥ स्वाहा॥ क्षुधे स्वाहा॥ क्षुत्पिपासाय स्वाहा॥
विविक्त्यै स्वाहा॥ ऋग्विधानाय स्वाहा॥ कृषौत्काय स्वाहा॥
(ओ३ स्वाहा॥) क्षुत्पिपासामलं ज्येष्ठामलक्ष्मीर्नाशयाम्यहम्।
अभूतिमसंमृद्धिं च सर्वान्निर्णुद मे पाप्मानं॥ स्वाहा॥ अन्नमय-
प्राणमय-मनोमय-विज्ञानमय-मानन्दमय-मात्मा मे शुद्ध्यन्तां
ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासः॥ स्वाहा॥८३॥

[६६]

॥ वैश्वदेवमन्त्राः ॥

अग्नये स्वाहा॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा॥ ध्रुवाय भूमाय स्वाहा॥
ध्रुवक्षितये स्वाहा॥ अच्युतक्षितये स्वाहा॥ अग्नये स्विष्टकृते
स्वाहा॥ ॥ धर्माय स्वाहा॥ अधर्माय स्वाहा॥ अद्भ्यः स्वाहा॥

ओषधिवनस्पतिभ्यः स्वाहा॥८४॥

रक्षोदेवजनेभ्यः स्वाहा॥ गृह्यभ्यः स्वाहा॥ अवसानेभ्यः स्वाहा॥
अवसानपतिभ्यः स्वाहा॥ सर्वभूतेभ्यः स्वाहा॥ कामाय स्वाहा॥
अन्तरिक्षाय स्वाहा॥ यदेजति जगति यच्च चेष्टति नाम्नो भागोऽयं
नाम्ने स्वाहा॥ पृथिव्यै स्वाहा॥ अन्तरिक्षाय स्वाहा॥८५॥

दिवे स्वाहा॥ सूर्याय स्वाहा॥ चन्द्रमसे स्वाहा॥ नक्षत्रेभ्यः
स्वाहा॥ इन्द्राय स्वाहा॥ बृहस्पतये स्वाहा॥ प्रजापतये स्वाहा॥
ब्रह्मणे स्वाहा॥ स्वधा पितृभ्यः स्वाहा॥ नमो रुद्राय पशुपतये
स्वाहा॥८६॥

देवेभ्यः स्वाहा॥ पितृभ्यः स्वधाऽस्तु। भूतेभ्यो नमः। मनुष्येभ्यो
हन्ता॥ प्रजापतये स्वाहा॥ परमेष्ठिने स्वाहा॥ यथा कूपः शतधारः
सहस्रधारो अक्षितः। एवा मे अस्तु धान्यं सहस्रधारमक्षितम्।
धनधान्यै स्वाहा॥ ये भूताः प्रचरन्ति दिवानक्तं बलिमिच्छन्तो
वितुदस्य प्रेष्याः। तेभ्यो बलिं पुष्टिकामो हरामि मयि पुष्टिं
पुष्टिपतिर्दधातु स्वाहा॥८७॥

[६७]

ओं तद्ब्रह्म। ओं तद्वायुः। ओं तदात्मा। ओं तत्सत्यम्।
ओं तत्सर्वम्। ओं तत्पुरोर्नमः॥ अन्तश्चरति भूतेषु गुहायां
विश्वमूर्तिषु। त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वमिन्द्रस्त्वं रुद्रस्त्वं
विष्णुस्त्वं ब्रह्म त्वं प्रजापतिः। त्वं तदाप आपो ज्योती
रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवस्सुवरोम्॥८८॥

[६८]

॥ प्राणाहुतिमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायांमपाने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां व्याने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायांमुदाने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां समाने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय॥ अमृतोपस्तरणमसि॥ श्रद्धायां प्राणे निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाय। प्राणाय स्वाहा॥ श्रद्धायांमपाने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाय। अपानाय स्वाहा॥ श्रद्धायां व्याने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाय। व्यानाय स्वाहा॥ श्रद्धायांमुदाने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाय। उदानाय स्वाहा॥ श्रद्धायां समाने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाय। समानाय स्वाहा॥ ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय। अमृतापिधानमसि॥८९॥

[६९]

॥ भुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निर्विष्यामृतं हुतम्। प्राणमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रद्धायांमपाने निर्विष्यामृतं हुतम्। अपानमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रद्धायां व्याने निर्विष्यामृतं हुतम्। व्यानमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रद्धायांमुदाने निर्विष्यामृतं हुतम्। उदानमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रद्धायां समाने निर्विष्यामृतं हुतम्। समानमन्त्रेनाप्यायस्व॥९०॥

[७०]

॥ भोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्राः ॥

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः। ईशः सर्वस्य जगतः
प्रभुः प्रीणार्तिं विश्वभुक्॥११॥

[७१]

॥ अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्रः ॥

वाङ्म आसन्। नसोः प्राणः। अक्षयोश्चक्षुः। कर्णयोः श्रोत्रम्।
बाहुवोर्बलम्। ऊरुवोरोजः। अरिष्टा विश्वान्यङ्गानि तनूः। तनुवा
मे सह नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः॥१२॥

[७२]

॥ इन्द्रसप्तर्षि-संवादमन्त्रः ॥

वयं सुपर्णा उप सेदुरिन्द्रं प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः। अप
ध्वान्तमूर्णुहि पृथि चक्षुर्मुमुग्ध्यस्मान्निधयेऽव बद्धान्।

[७३]

॥ हृदयालम्भनमन्त्रः ॥

प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो मा विशान्तकः। तेनान्तेनाप्यायस्व॥१३॥

[७४]

॥ देवताप्राणनिरूपणमन्त्रः ॥

नमो रुद्राय विष्णवे मृत्युर्मे पाहि॥१४॥

[७५]

॥ अग्निस्तुतिमन्त्रः ॥

त्वमग्ने द्युभिस्त्वमांशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मनस्परि। त्वं
वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः॥१५॥

[७६]

॥ अभीष्टयाचनामन्त्राः ॥

शिवने मे सन्तिष्ठस्व स्योनेन मे सन्तिष्ठस्व सुभूतेन
मे सन्तिष्ठस्व ब्रह्मवर्चसेन मे सन्तिष्ठस्व यज्ञस्यर्धिमनु
सन्तिष्ठस्वोप ते यज्ञ नम उप ते नम उप ते नमः॥१६॥

[७७]

॥ परतत्त्व-निरूपणम् ॥

सत्यं परं परं सत्यं सत्येन न सुवर्गाल्लोकाच्च्यवन्ते
कदाचन सतां हि सत्यं तस्मात्सत्ये रमन्ते तप इति
तपो नानशानात्परं यद्धि परं तपस्तदुद्धर्षं तदुराधर्षं
तस्मात्तपसि रमन्ते दम इति नियतं ब्रह्मचारिणस्तस्माद्धमे
रमन्ते शम इत्यरण्ये मुनयस्तस्माच्छमे रमन्ते दानमिति
सर्वाणि भूतानि प्रशंसन्ति दानान्नाति दुष्करं तस्माद्दाने
रमन्ते धर्म इति धर्मेण सर्वमिदं परिगृहीतं धर्मान्नाति
दुश्चरं तस्माद्धर्मे रमन्ते प्रजन इति भूयांसस्तस्माद्भूयिष्ठाः
प्रजायन्ते तस्माद्भूयिष्ठाः प्रजनने रमन्तेऽग्नय इत्याह तस्मादग्नय
आधातव्या अग्निहोत्रमित्याह तस्मादग्निहोत्रे रमन्ते यज्ञ इति

यज्ञो हि देवानां यज्ञेन हि देवा दिवङ्गतास्तस्माद्यज्ञे रमन्ते
मानसमिति विद्वांसस्तस्माद्विद्वांस एव मानसे रमन्ते न्यास
इति ब्रह्मा ब्रह्मा हि परः परो हि ब्रह्मा तानि वा एतान्यवराणि
तपांसि न्यास एवात्यरेचयद्य एवं वेदैत्युपनिषत्॥१७॥

[७८]

॥ ज्ञानसाधन-निरूपणम् ॥

प्राजापत्यो हारुणिः सुपर्णेयः प्रजापतिं पितरमुपससार
किं भगवन्तः परमं वदन्तीति तस्मै प्रोवाच सत्येन
वायुरावाति सत्येनादित्यो रोचते दिवि सत्यं वाचः प्रतिष्ठा
सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्सत्यं परमं वदन्ति तपसा
देवा देवतामग्रं आयन्तपसर्षयः सुवरन्वविन्दं तपसा
सपत्नाप्रणुदामारातीस्तपसि सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्तपः परमं
वदन्ति दमेन दान्ताः किल्बिषमवधून्वन्ति दमेन ब्रह्मचारिणः
सुवरगच्छन्दमो भूतानान्दुराधर्षन्दमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्धमः
परमं वदन्ति शमेन शान्ताः शिवमाचरन्ति शमेन नाकं
मुनयोऽन्वविन्दच्छमो भूतानान्दुराधर्षच्छमे सर्वं प्रतिष्ठितं
तस्माच्छमः परमं वदन्ति दानं यज्ञानां वरूथन्दक्षिणा लोके
दातारं सर्वभूतान्युपजीवन्ति दानेनारातीरपानुदन्त दानेन
द्विषन्तो मित्रा भवन्ति दाने सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दानं परमं
वदन्ति धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं प्रजा
उपसर्पन्ति धर्मेण पापमपनुदति धर्मे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्धर्मं
परमं वदन्ति प्रजननं वै प्रतिष्ठा लोके साधु प्रजायास्तन्तुं

तन्वानः पितॄणामनृणो भवन्ति तदेव तस्यानृणं तस्मात्
 प्रजननं परमं वदन्त्यग्नयो वै त्रयीं विद्या देवयानः पन्थां
 गार्हपत्य ऋक्पृथिवी रथन्तरमन्वाहार्यपचनो यजुरन्तरिक्षं
 वामदेव्यमाहवनीयः सामं सुवर्गो लोको बृहत्तस्मादग्नीन्परमं
 वदन्त्यग्निहोत्रं सायं प्रातर्गृहाणां निष्कृतिः स्विष्टं सुहुतं
 यज्ञक्रतूनां प्रायणं सुवर्गस्य लोकस्य ज्योतिस्तस्मादग्निहोत्रं
 परमं वदन्ति यज्ञ इति यज्ञो हि देवानां यज्ञेन हि देवा
 दिवङ्गता यज्ञेनासुरानपानुदन्त यज्ञेन द्विषन्तो मित्रा भवन्ति
 यज्ञे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्यज्ञं परमं वदन्ति मानसं वै
 प्राजापत्यं पवित्रं मानसेन मनसा साधु पश्यति मानसा ऋषयः
 प्रजा असृजन्त मानसे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मान्मानसं परमं
 वदन्ति न्यास इत्याहुर्मनीषिणो ब्रह्माणं ब्रह्मा विश्वः कतमः
 स्वयम्भुः प्रजापतिः संवत्सर इति संवत्सरोऽसावादित्यो य
 एष आदित्ये पुरुषः स परमेष्ठी ब्रह्मात्मा याभिरादित्यस्तपति
 रश्मिभिस्ताभिः पर्जन्यो वर्षति पर्जन्येनौषधिवनस्पतयः
 प्रजायन्त ओषधिवनस्पतिभिरन्नं भवत्यन्नेन प्राणाः प्राणैर्बलं
 बलेन तपस्तपसा श्रद्धा श्रद्धया मेधा मेधया मनीषा
 मनीषया मनो मनसा शान्तिः शान्त्या चित्तं चित्तेन स्मृतिः
 स्मृत्या स्मारः स्मारेण विज्ञानं विज्ञानेनात्मानं वेदयति
 तस्मादन्नं ददन्त्सर्वाण्येतानि ददात्यन्नात् प्राणा भवन्ति
 भूतानां प्राणैर्मनो मनसश्च विज्ञानं विज्ञानादानन्दो ब्रह्मयोनिः
 स वा एष पुरुषः पञ्चधा पञ्चात्मा येन सर्वमिदं प्रोतं

पृथिवी चान्तरिक्षं च द्यौश्च दिशश्चावान्तरदिशाश्च स वै
 सर्वमिदं जगत्स च भूतं स भव्यं जिज्ञासकृत् ऋतुजा
 रयिष्ठाः श्रद्धा सत्यो महस्वान्तमसोपरिष्ठाद्वात्वा तमेवं
 मनसा हृदा च भूयो न मृत्युमुपयाहि विद्वान्तस्मान्यासमेषां
 तपसामतिरिक्तमार्हुर्वसुरण्यो विभूरसि प्राणे त्वमसि सन्धाता
 ब्रह्म त्वमसि विश्वसृक्तेजोदास्त्वमस्यग्रेर्वर्चोदास्त्वमसि
 सूर्यस्य द्युम्नोदास्त्वमसि चन्द्रमस उपयामगृहीतोऽसि ब्रह्मणे
 त्वा महस ओमित्यात्मानं युञ्जीतैतद्वै महोपनिषदं देवानां
 गुह्यं य एवं वेद ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो
 महिमानमित्युपनिषत् ॥ ९८ ॥

[७९]

॥ ज्ञानयज्ञः ॥

तस्यैवं विदुषो यज्ञस्यात्मा यजमानः श्रद्धा पत्नी शरीरमिध्ममुरो
 वेदिर्लोमानि बर्हिर्वेदः शिखा हृदयं यूपः काम आज्यं
 मन्युः पशुस्तपोऽग्निः शमयिता दक्षिणा वाग्धोता प्राण
 उद्गाता चक्षुरध्वर्युर्मनो ब्रह्मा श्रोत्रमग्नीद्यावद्धियते सा दीक्षा
 यदश्नाति यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते तदुपसदो
 यत्सञ्चरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवर्ग्यो यन्मुखं तदाहवनीयो
 यदस्य विज्ञानं तज्जुहोति यत्सायं प्रातरत्ति तत्समिधो यत्सायं
 प्रातर्मध्यन्दिनं च तानि सर्वानि ये अहोरात्रे ते दर्शपूर्णमासौ
 येऽर्द्धमासाश्च मासाश्च ते चातुर्मास्यानि य ऋतवस्ते पशुबन्धा

ये संवत्सराश्च परिवत्सराश्च तेऽहर्गणाः सर्ववेदसं वा एतत्सत्रं
यन्मरणं तदेवभृथ एतद्वै जंरामर्यमग्निहोत्रं सत्रं य एवं
विद्वानुदगयने प्रमीयते देवानामेव महिमानङ्गत्वाऽऽदित्यस्य
सायुज्यं गच्छत्यथ यो दक्षिणे प्रमीयते पितृणामेव महिमानङ्गत्वा
चन्द्रमसः सायुज्यं गच्छत्येतौ वै सूर्याचन्द्रमसोर्महिमानौ ब्राह्मणो
विद्वानभिजयति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो
महिमानमित्युपनिषत् ॥ ११ ॥

[८०]

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे। तेजस्वि
नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥ हरिः ओम्॥

॥ कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं जानदभिजानत्। सङ्कल्पमानं
प्रकल्पमानमुपकल्पमानमुपकृतं क्लृप्तम्। श्रेयो वसीय
आयत्सम्भूतं भूतम्। चित्रः केतुः प्रभानाभान्त्सम्भान्।
ज्योतिष्माऽस्तेजस्वानातपऽस्तपन्नभितपन्। रोचनो रोचमानः
शोभनः शोभमानः कल्याणः। दर्शा दृष्टा दर्शता विश्वरूपा
सुदर्शना। आप्यायमाना प्यायमाना प्याया सूनृतेरा।
आपूर्यमाणा पूर्यमाणा पूरयन्ती पूर्णा पौर्णमासी। दाता
प्रदाताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः॥१॥

आवेशयन्निवेशयन्त्संवेशनः सः शान्तः शान्तः। अभवन्प्रभवन्त्-
सम्भवन्त्सम्भूतो भूतः। प्रस्तुतं विष्टुतं सः स्तुतं कल्याणं
विश्वरूपम्। शुक्रममृतं तेजस्वि तेजः समिद्धम्। अरुणं
भानुमन्मरीचिमदभितपत्तपस्वत्। सविता प्रसविता दीप्तो
दीपयन्दीप्यमानः। ज्वलंज्वलिता तपन्वितपन्त्सन्तपन्। रोचनो
रोचमानः शुम्भूः शुम्भमानो वामः। सुता सुन्वती प्रसुता
सूयमानाऽभिषूयमाणा। पीती प्रपा सम्पा तृप्तिस्तर्पयन्ती॥२॥

कान्ता काम्या कामजाताऽऽयुष्मती कामदुघा। अभिशस्ताऽ-
नुमन्ताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः। आसादयन्निषादयन्त्सः सादनः
सः सन्नः सन्नः। आभूर्विभूः प्रभूः शम्भूर्भुवः। पवित्रं
पवियिष्यन्पूतो मेध्यः। यशो यशस्वानायुरमृतः। जीवो

जीविष्यन्त्स्वर्गो लोकः। सहस्वान्त्सहीयानोजस्वान्त्सहमानः।
जयन्त्रभिजयन्त्सुद्रविणो द्रविणोदाः। आर्द्रपवित्रो हरिकेशो
मोदः प्रमोदः॥३॥

अरुणोऽरुणरजाः पुण्डरीको विश्वजिदभिजित्। आर्द्रः
पिन्वमानोऽन्नवान्नसवानिरावान्। सर्वोषधः सम्भरो महस्वान्।
एजत्का जोवत्काः। क्षुल्लकाः शिपिविष्टकाः। सरिस्रराः
सुशेरवः। अजिरासो गमिष्णवः। इदानीं तदानीमेतर्-
हिं क्षिप्रमजिरम्। आशुनिमेषः फणो द्रवन्नतिद्रवन्।
त्वरः स्त्वरमाण आशुराशीयाञ्जवः। अग्निष्टोम उक्थ्योऽतिरात्रो
द्विरात्रस्त्रिरात्रश्चतूरात्रः। अग्निर्ऋतुः सूर्य ऋतुश्चन्द्रमा ऋतुः।
प्रजापतिः संवत्सरो महान्कः॥४॥

[१]

भूरग्निं च पृथिवीं च मां च। त्रींश्च लोकान्त्संवत्सरं च।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद।
भुवो वायुं चान्तरिक्षं च मां च। त्रींश्च लोकान्त्संवत्सरं च।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद।
स्वरादित्यं च दिवं च मां च। त्रींश्च लोकान्त्संवत्सरं च।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद।
भूर्भुवः स्वश्चन्द्रमसं च दिशश्च मां च। त्रींश्च लोकान्त्संवत्सरं
च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥५॥

[२]

त्वमे॒व त्वां वै॑त्थ॒ योऽसि॒ सोऽसि॑। त्वमे॒व त्वाम॑चैषीः।
 चि॒तश्चा॒सि सञ्चि॑तश्चा॒स्यग्रे॑। ए॒तावा॒ऽश्चा॒सि भू॒याऽश्चा॒स्यग्रे॑। यत्ते
 अ॒ग्रे न्यूनं॑ यदु॒ तेऽति॑रिक्तम्। आ॒दि॒त्यास्तदङ्गि॑रसश्चिन्वन्तु।
 वि॒श्वे ते दे॒वाश्चि॑तिमा॒पूर॑यन्तु। चि॒तश्चा॒सि सञ्चि॑तश्चा॒स्यग्रे॑।
 ए॒तावा॒ऽश्चा॒सि भू॒याऽश्चा॒स्यग्रे॑। मा ते॑ अ॒ग्रे च॒ येन॒ माऽति॑
 च॒ येनाऽऽयु॑रावृ॒क्षि। सर्वे॑षां॒ ज्योति॑षां॒ ज्योति॑र्यद॒दावु॑देति॑ ।
 तप॑सो जा॒तमनि॑भृष्ट॒मोजः॑। तत्ते॒ ज्योति॑रिष्टके। तेन॑ मे तप।
 तेन॑ मे ज्वल। तेन॑ मे दीदिहि। याव॑द्दे॒वाः। याव॑दसा॒ति सूर्यः॑।
 याव॑दु॒तापि॒ ब्रह्म॑॥६॥

[३]

सं॒वत्स॒रोऽसि॑ परि॒वत्स॒रोऽसि॑। इ॒दाव॑त्स॒रोऽसी॒दुवत्स॒रोऽसि॑।
 इ॒द्वत्स॒रोऽसि॑ वत्स॒रोऽसि॑। तस्य॑ ते वस॒न्तः शिरः॑। ग्री॒ष्मो
 दक्षि॑णः प॒क्षः। व॒रुषाः॑ पु॒च्छम्। श॒रदु॑त्तरः प॒क्षः। हे॒मन्तो॑ मध्यम्।
 पूर्॒वप॒क्षाश्चि॑तयः। अ॒पर॒पक्षाः॑ पु॒रीष॑म्॥७॥

अ॒हो॒रा॒त्राणी॑ष्ट॒काः। ऋ॒षभो॑ऽसि स्व॒र्गो लो॒कः। यस्यां॑ दि॒शि
 म॒हीर्य॑से। ततो॑ नो॒ मह॑ आ॒वह॑। वा॒युर्भू॑त्वा सर्वा॒ दिश॑
 आवा॑हि। सर्वा॒ दिशो॑ऽनु॒विवा॑हि। सर्वा॒ दिशो॑ऽनु॒संवा॑हि। चि॒त्या
 चि॒तिमा॑पृ॒ण। अचि॑त्या॒ चि॒तिमा॑पृ॒ण। चि॒दसि॑ समु॒द्रयो॑निः॥८॥

इ॒न्दु॒र्दक्षः॑ श्ये॒न ऋ॑तावा॑। हि॒र॒ण्य॒पक्षः॑ शकु॒नो भु॑र॒ण्युः।
 म॒हान्त्स॒धस्थे॑ ध्रु॒व आ॒निष॑त्तः। नम॑स्ते अस्तु॒ मा मा॑ हि॒ंसीः।

एति॑ प्रेति॑ वीति॑ समित्युदिति॑। दिवं॑ मे यच्छ। अ॒न्तरि॑क्षं मे
यच्छ। पृथि॒वीं मे॑ यच्छ। पृथि॒वीं मे॑ यच्छ। अ॒न्तरि॑क्षं मे यच्छ।
दिवं॑ मे यच्छ। अ॒ह्ना प्र॑सारय। रात्र्या॒ सम॑च। रात्र्या॒ प्रसा॑रय।
अ॒ह्ना सम॑च। कामं॒ प्रसा॑रय। काम॒ः सम॑च॥९॥

[४]

भूर्भुवः॑ स्वः। ओजो॒ बलम्। ब्रह्म॑ क्ष॒त्रम्। यशो॑ म॒हत्। स॒त्यं तपो॑
नाम॑। रू॒पम॒मृतम्। चक्षुः॑ श्रोत्रम्। मन॒ आयुः। विश्वं॑ यशो॑ म॒हः।
स॒मं तपो॑ हरो॒ भाः। जा॒तवे॑दा॒ यदि॑ वा पाव॒कोऽसि॑। वैश्वान॒रो
यदि॑ वा वैद्युतो॑ऽसि॑। शं प्र॒जाभ्यो॑ यज॑मानाय लो॒कम्। ऊर्जं॑
पुष्टिं॑ दद॑द्भ्याव॑वृत्स्व॥१०॥

[५]

राज्ञी॑ वि॒राज्ञी॑। स॒म्राज्ञी॑ स्व॒राज्ञी॑। अ॒र्चिः शो॒चिः। तपो॑ हरो॒ भाः।
अ॒ग्निरिन्द्रो॑ बृह॒स्पतिः॑। विश्वे॑ दे॒वा भुव॑नस्य गो॒पाः। ते मा॒ सर्वे॑
यश॑सा॒ सः सृ॑जन्तु॥११॥

[६]

अस॑वे॒ स्वाहा॒ वस॑वे॒ स्वाहा॑। विभु॑वे॒ स्वाहा॒ विव॑स्वते॒
स्वाहा॑। अ॒भिभु॑वे॒ स्वाहा॑ऽधि॒पतये॑ स्वाहा॑। दि॒वां पत॑ये॒
स्वाहा॑ऽह॒स्पत्याय॑ स्वाहा॑। चाक्षु॑ष्म॒त्याय॑ स्वाहा॑ ज्योति॑ष्म॒त्याय॑
स्वाहा॑। राज्ञे॑ स्वाहा॑ वि॒राज्ञे॑ स्वाहा॑। स॒म्राज्ञे॑ स्वाहा॑ स्व॒राज्ञे॑
स्वाहा॑। शूषा॑य॒ स्वाहा॒ सूर्या॑य॒ स्वाहा॑। च॒न्द्रम॑से॒ स्वाहा॒ ज्योति॑षे॒
स्वाहा॑। स॒ः सर्पा॑य॒ स्वाहा॑ क॒ल्याणा॑य॒ स्वाहा॑। अ॒र्जुना॑य॒
स्वाहा॑॥१२॥

[७]

विप॒श्चिते॒ पव॑मानाय गायत। म॒ही न धारा॑ऽत्यन्धो अ॒र्षति॑।
अहि॑र॒ह जी॒र्णामति॑स॒र्पति॒ त्वच॑म्। अत्यो॒ न क्रीड॑न्नसर॒द्वृषा॒ हरिः॑।
उ॒पया॒मगृ॑हीतोऽसि मृत्य॒वे त्वा जुष्टं॑ गृह्णामि। ए॒ष ते योनि॑र्मृत्य॒वे
त्वा। अप॑मृत्युमप॒क्षुध॑म्। अपे॒तः श॒पथं॑ जहि। अधा॑ नो अ॒ग्न
आव॑ह। रा॒यस्पोष॑ सह॒स्निग्ध॑म्॥१३॥

ये ते स॒हस्र॑म॒युतं॑ पाशाः। मृत्यो॒ मर्त्या॑य हन्त॒वे। तान् य॒ज्ञस्य॑
मा॒यया॑। सर्वा॑नव॒यजाम॑हे। भ॒क्षोऽस्य॑मृतभ॒क्षः। तस्य॑ ते
मृत्यु॒पीत॑स्यामृत॒वतः॑। स्व॒गाकृ॑तस्य मधु॒मतः॑। उप॑हूतस्योप॑हूतो
भक्ष॑यामि। म॒न्द्राऽभि॑भूतिः के॒तुर्य॒ज्ञानां॑ वाक्। असा॒वेहि॑॥१४॥

अ॒न्धो जा॑गृ॒विः प्रा॑ण। असा॒वेहि॑। ब॒धिर आ॑क्रन्दयितर॒पान।
असा॒वेहि॑। अ॒ह॒स्तोस्त्वा॒ चक्षुः॑। असा॒वेहि॑। अ॒पा॒दाशो॒ मनः॑।
असा॒वेहि॑। क॒वे वि॑प्रचि॒त्ते श्रो॑त्र। असा॒वेहि॑॥१५॥

सु॒ह॒स्तः सु॑वा॒साः। शू॒षो ना॑मा॒स्यमृ॑तो म॒र्त्येषु॑। तं त्वा॒ऽहं त॒था
वेद॑। असा॒वेहि॑। अ॒ग्नि॒र्मे वा॒चि श्रि॑तः। वा॒ग्धृद॑ये। हृद॑यं म॒यि।
अ॒हम॑मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॒णि। वा॒युर्मे प्रा॒णे श्रि॑तः॥१६॥

प्रा॒णो हृद॑ये। हृद॑यं म॒यि। अ॒हम॑मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॒णि। सूर्यो॑
मे चक्षु॑षि श्रि॒तः। चक्षु॑र॒हृद॑ये। हृद॑यं म॒यि। अ॒हम॑मृते॑। अ॒मृतं॑
ब्रह्म॒णि। च॒न्द्रमा॑ मे म॒नसि॑ श्रि॒तः॥१७॥

म॒नो हृद॑ये। हृद॑यं म॒यि। अ॒हम॑मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॒णि। दि॒शो मे॒
श्रोत्रे॑ श्रि॒ताः। श्रोत्रं॑ हृद॑ये। हृद॑यं म॒यि। अ॒हम॑मृते॑। अ॒मृतं॑

ब्रह्मणि। आपो मे रेतसि श्रिताः॥१८॥

रेतो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। पृथिवी मे शरीरे श्रिता। शरीरं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। ओषधिवनस्पतयो मे लोमसु श्रिताः॥१९॥

लोमानि हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। इन्द्रो मे बलं श्रितः। बलं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। पर्जन्यो मे मूर्ध्नि श्रितः॥२०॥

मूर्धा हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। ईशानो मे मन्यौ श्रितः। मन्युरहृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। आत्मा मे आत्मनि श्रितः॥२१॥ आत्मा हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। पुनर्म आत्मा पुनरायुरागात्। पुनः प्राणः पुनराकूतमागात्। वैश्वानरो रश्मिभिर्वावृधानः। अन्तस्तिष्ठत्वमृतस्य गोपाः॥२२॥

[८]

प्रजापतिर्देवान्सृजत। ते पाप्मना सन्दिता अजायन्त। तान्व्यद्यत्। यद्व्यद्यत्। तस्माद्विद्युत्। तमवृश्चत्। यदवृश्चत्। तस्माद्वृष्टिः। तस्माद्यत्रैते देवते अभिप्राप्तुतः। वि च हैवास्य तत्र पाप्मानं द्यतः॥२३॥

वृश्चतश्च। सैषा मीमांसाऽग्निहोत्र एव संपन्ना। अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। होष्यन्नप उपस्पृशेत्। विद्युदसि विद्यं मे पाप्मानमिति। अथ हुत्वोपस्पृशेत्। वृष्टिरसि वृश्चं मे

पाप्मानुमिति। यक्ष्यमाणो वेष्टा वा। वि च हैवास्यैते देवते
पाप्मानं द्यतः॥२४॥

वृश्चतश्च। अत्य॒हो हाऽऽरु॑णिः। ब्रह्म॒चा॒रिणे॑ प्र॒श्नान्प्रोच्य॑
प्रजि॑घाय। परे॑हि। प्लुक्षं दय्या॑पातिं पृच्छ। वेत्थ॑ सावि॒त्रा(३)न्न
वेत्था(३) इति॑। तमा॒गत्य॑ पप्रच्छ। आ॒चार्यो मा प्रा॑हैषीत्।
वेत्थ॑ सावि॒त्रा(३)न्न वेत्था(३) इति॑। स हो॑वाच वेदेति॥२५॥

स कस्मिन्प्रति॑ष्ठित इति॑। पुरो॑रज॒सीति॑। कस्तद्यत्पुरो॑रजा इति॑।
ए॒ष वाव स पुरो॑रजा इति॑ होवाच। य ए॒ष तप॑ति। ए॒षोऽर्वाग्र॑जा
इति॑। स कस्मिन्त्वे॒ष इति॑। स॒त्य इति॑। किं तत्स॒त्यमिति॑। तप॑
इति॥२६॥

कस्मिन्नु तप॑ इति॑। बल॑ इति॑। किं तद्वल॑मिति॑। प्रा॒ण इति॑। मा
स्मं प्रा॒णमति॑पृच्छ इति॑ माऽऽचा॒र्योऽब्रवी॑दिति॑ होवाच ब्रह्मचा॒री।
स हो॑वाच प्लुक्षो दय्या॑पातिः। यद्वै ब्रह्म॒चारिन्प्रा॒णमत्य॑प्रक्ष्यः।
मूर्धा ते व्यप॑तिष्यत्। अहमु॑त आ॒चार्याच्छ्रेया॑न्भविष्यामि। यो
मा सावि॒त्रे समवा॑दिष्टेति॥२७॥

तस्मात्सावि॒त्रे न संव॑देत। स यो ह वै सा॑वि॒त्रं वि॒दुषां सावि॒त्रे
संव॑देते। सहा॑स्मि॒ञ्छ्रियं॑ दधाति। अनु॑ ह वा अ॒स्मा अ॒सौ
तप॑ञ्छ्रियं मन्यते। अन्व॑स्मै श्रीस्तपो॑ मन्यते। अन्व॑स्मै तपो॑
बलं॑ मन्यते। अन्व॑स्मै बलं॑ प्रा॒णं म॑न्यते। स यदा॑हं सं॒ज्ञानं॑
वि॒ज्ञानं॑ दर्शा दृष्टेति॑। ए॒ष ए॒व तत्॥२८॥

अथ॒ यदा॑हं प्रस्तु॑तं विष्टु॑तं सु॒ता सु॑न्वतीति॑। ए॒ष ए॒व तत्॥

ए॒ष ह्ये॒व तान्य॑हा॒नि। ए॒ष रा॒त्रयः॑। अथ॒ यदा॑ह। चि॒त्रः के॒तुर्दा॒ता
प्र॒दा॒ता सं॒वि॒ता प्र॑स॒वि॒ताऽभि॑शा॒स्ताऽनु॑म॒न्तेति॑। ए॒ष ए॒व तत्।
ए॒ष ह्ये॒व तेऽहो॑ मु॒हूर्ताः॑। ए॒ष रा॒त्रेः॑॥ २९॥

अथ॒ यदा॑ह। प॒वि॒त्रं प॒वयि॑ष्यन्त्सह॒स्वान्त्सही॑यान॒रुणो॑ऽरु॒णर॑ज्जा
इति॑। ए॒ष ए॒व तत्। ए॒ष ह्ये॒व ते॑ऽर्ध॒मा॒साः। ए॒ष मा॒साः॑। अथ॒
यदा॑ह। अ॒ग्नि॒ष्टोम॑ उ॒क्थ्यो॑ऽग्नि॒र्ऋतुः॑ प्र॒जाप॑तिः सं॒वत्स॒र इति॑।
ए॒ष ए॒व तत्। ए॒ष ह्ये॒व ते य॑ज्ञ॒ऋत॑वः। ए॒ष ऋ॒तवः॑॥ ३०॥

ए॒ष सं॒वत्स॒रः। अथ॒ यदा॑ह। इ॒दानी॑ त॒दानी॑मिति॑। ए॒ष ए॒व
तत्। ए॒ष ह्ये॒व ते मु॑हूर्ता॒नां मु॑हूर्ताः। ज॒न॒को ह॒ वैदे॑हः।
अ॒हो॒रा॒त्रेः स॒माज॑गाम। त॒ हो॑चुः। यो वा अ॒स्मान् वेद॑।
वि॒जह॑त्पा॒प्मान॑मेति॥ ३१॥

सर्व॑मायु॒रेति॑। अ॒भि स्व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्या॒मुष्मि॑ल्लो॒केऽन्नं॑
क्षीय॑त॒ इति॑। वि॒जह॑द्ध॒ वै पा॒प्मान॑मेति। सर्व॑मायु॒रेति॑। अ॒भि
स्व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्या॒मुष्मि॑ल्लो॒केऽन्नं॑ क्षीय॑ते। य ए॒वं वेद॑।
अही॑ना॒ हाऽऽश्व॑थ्यः। सा॒वि॒त्रं वि॒दाश्च॑कार॥ ३२॥

स ह॑ ह॒ः सो हि॒र॒ण्मयो॑ भू॒त्वा। स्व॒र्गं लो॒कमि॑याय। आ॒दि॒त्यस्य॑
सायु॑ज्यम्। ह॒ः सो ह॒ वै हि॒र॒ण्मयो॑ भू॒त्वा। स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति।
आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। य ए॒वं वेद॑। दे॒व॒भा॒गो ह॑ श्रौत॒र्षः।
सा॒वि॒त्रं वि॒दाश्च॑कार। त॒ ह॒ वाग॑दृश्यमा॒नाऽभ्यु॑वाच॥ ३३॥

सर्व॑ ब॒त गौ॒त॒मो वेद॑। यः सा॒वि॒त्रं वेदे॑ति। स हो॑वाच। कै॒षा
वाग॑सीति॑। अ॒यम॒ह॒ वा॒ सा॒वि॒त्रः। दे॒वाना॑मुत्त॒मो लो॒कः। गु॒ह्यं म॒हो

बिभ्रदिति। एतावन्ति ह गौतमः। यज्ञोपवीतं कृत्वाऽधो निपंपात।
नमो नम इति॥३४॥

स होवाच। मा भैषीर्गौतम। जितो वै तै लोक इति।
तस्माद्ये के च सावित्रं विदुः। सर्वे ते जितलोकाः। स यो
ह वै सावित्रस्याष्टाक्षरं पदं श्रियाऽभिषिक्तं वेदं। श्रिया
हैवाभिषिच्यते। घृणिरिति द्वे अक्षरे। सूर्य इति त्रीणि। आदित्य
इति त्रीणि॥३५॥

एतद्वै सावित्रस्याष्टाक्षरं पदं श्रियाऽभिषिक्तम्। य एवं वेदं।
श्रिया हैवाभिषिच्यते। तदेतदृचाऽभ्युक्तम्। ऋचो अक्षरे परमे
व्योमन्। यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुः। यस्तं न वेद किमुचा
करिष्यति। य इत्तद्विदुस्त इमे समांसत इति। न ह वा एतस्यर्चा
न यजुषा न साम्नाऽर्थोऽस्ति। यः सावित्रं वेद॥३६॥

तदेतत्परि यद्वेवचक्रम्। आर्द्रं पिन्वंमानं स्वर्गे लोक एति।
विजहद्विश्वा भूतानि सम्पश्यत्। आर्द्रो ह वै पिन्वंमानः। स्वर्गे
लोक एति। विजहन्विश्वा भूतानि सम्पश्यन्। य एवं वेदं। शूषो ह
वै वाष्णीयः। आदित्येन समाजंगाम। तं होवाच। एहि सावित्रं
विद्धि। अयं वै स्वर्ग्योऽग्निः पारयिष्णुरमृतात्सम्भूत इति। एष
वाव स सावित्रः। य एष तपति। एहि मां विद्धि। इति हैवेनं
तदुवाच॥३७॥

[९]

इयं वाव सुरघा। तस्या अग्निरेव सारघं मधु। या एताः
पूर्वपक्षापरपक्षयो रात्रयः। ता मधुकृतः। यान्यहानि। ते

मधुवृषाः। स यो ह वा एता मधुकृतंश्च मधुवृषांश्च वेद।
कुर्वन्ति हास्येता अग्नौ मधु। नास्येष्टापूर्तं धयन्ति। अथ यो न
वेद॥ ३८॥

न हास्येता अग्नौ मधु कुर्वन्ति। धयन्त्यस्येष्टापूर्तम्। यो ह वा
अहोरात्राणां नामधेयानि वेद। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति। संज्ञानं
विज्ञानं दर्शा दृष्टेति। एतावन्नुवाकौ पूर्वपक्षस्याहोरात्राणां
नामधेयानि। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति। एतावन्नुवाकावपर-
पक्षस्याहोरात्राणां नामधेयानि। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति। य एवं
वेद॥ ३९॥

यो ह वै मुहूर्तानां नामधेयानि वेद। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति।
चित्रः केतुर्दाता प्रदाता संविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनुमन्तेति।
एतेऽनुवाका मुहूर्तानां नामधेयानि। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। य
एवं वेद। यो ह वा अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि
वेद। नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छति। पवित्रं पवियिष्यन्त्सह-
स्वान्त्सहीयानरुणोऽरुणरंजा इति। एतेऽनुवाका अर्धमासानां च
मासानां च नामधेयानि॥ ४०॥

नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद। यो ह
वै यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि वेद।
न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवत्सर आर्तिमाच्छति। अग्निष्टोम
उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः प्रजापतिः संवत्सर इति। एतेऽनुवाका

यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि॥४१॥
 न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवत्सर आर्तिमाच्छति। य एवं
 वेद। यो ह वै मुहूर्तानां मुहूर्तान् वेद। न मुहूर्तानां
 मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। इदानीं तदानीमिति। एते वै
 मुहूर्तानां मुहूर्ताः। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। य
 एवं वेद। अथो यथा क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति।
 एवमेवैतान्क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। स एतेषामेव
 संलोकतां सायुज्यमश्नुते। अप पुनर्मृत्युं जयति। य एवं
 वेद॥४२॥

[१०]

कश्चिद्ध वा अस्माल्लोकात्प्रेत्य। आत्मानं वेद। अयमहमस्मीति।
 कश्चित्स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अग्निमुग्धो हैव धूमतान्तः।
 स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अथ यो हैवैतमग्निं सावित्रं वेद।
 स एवास्माल्लोकात्प्रेत्य। आत्मानं वेद। अयमहमस्मीति॥४३॥

स स्वं लोकं प्रतिप्रजानाति। एष उ चैवैनं तत्सावित्रः।
 स्वर्गं लोकमभिवहति। अहोरात्रैर्वा इदं सयुग्भिः क्रियते।
 इतिरात्रायादीक्षिषत। इतिरात्राय व्रतमुपागुरिति। तानिहानेवं
 विदुषः। अमुष्मिल्लोके शैवधिं धयन्ति। धीतं हैव स शैवधिमनु
 परैति। अथ यो हैवैतमग्निं सावित्रं वेद॥४४॥

तस्य हैवाहोरात्राणि। अमुष्मिल्लोके शैवधिं न धयन्ति।

अधीत॑ ह वै स शैव॑धिमनु परैति। भर॑द्वाजो ह
त्रि॒भिरायु॑र्भिर्ब्रह्म॑चर्यमुवा॒स। त॑ ह जी॒र्णिः स्थवि॑र॒ः
शया॑नम्। इन्द्र॑ उप॒व्रज्यो॑वाच। भर॑द्वाज। यत्त॑ चतु॒र्थमायु॑र्दद्याम्।
किमे॑नेन कुर्या॒ इति॑। ब्रह्म॑चर्यमे॒वैने॑न चरेय॒मिति॑ होवाच॥४५॥

त॑ ह त्री॒णिरू॒पानवि॑ज्ञा॒तानि॑व दर्श॒यां चं॑कार। तेषा॒ः
हैकै॑कस्मान्मु॒ष्टिना॑ददे। स हो॑वाच। भर॑द्वाजेत्या॒मत्र्य॑। वेदा॒ वा
ए॒ते। अ॒न॒न्ता वै वेदाः॑। ए॒तद्वा ए॒तैस्त्रि॒भिरायु॑र्भि॒रन्व॑वोचथाः। अथ॑
त॒ इत॑र॒दन॑नू॒क्तमे॒व। एही॑मं वि॒द्धि। अ॒यं वै स॑र्ववि॒द्येति॑॥४६॥

तस्मै॑ हैत॒मग्नि॑ स॒वि॒त्रमु॑वाच। त॑ स वि॒दित्वा॑। अ॒मृ॒तो भू॒त्वा।
स्व॒र्गं लो॒कमि॑याय। आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॒ज्यम्। अ॒मृ॒तो ह वै भू॒त्वा।
स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॒ज्यम्। य ए॒वं वेद॑। ए॒षो ए॒व
त्रयी॑ वि॒द्या॥४७॥

याव॑न्त॑ ह वै त्र॒य्या वि॒द्यया॑ लो॒कं ज॑यति। ताव॑न्तं लो॒कं
ज॑यति। य ए॒वं वेद॑। अ॒ग्ने॒र्वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि। अ॒ग्ने॒रे॒व
सायु॑ज्य॑ सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं वेद॑। वा॒यो॒र्वा ए॒तानि॑
नाम॒धेया॑नि। वा॒यो॒रे॒व सायु॑ज्य॑ सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं
वेद॑। इन्द्र॑स्य॒ वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि॥४८॥

इन्द्र॑स्यै॒व सायु॑ज्य॑ सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं वेद॑। बृ॒ह॒स्प॒ते॒र्वा
ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि। बृ॒ह॒स्प॒ते॒रे॒व सायु॑ज्य॑ सलो॒कता॑माप्नोति।
य ए॒वं वेद॑। प्र॒जाप॑ते॒र्वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि। प्र॒जाप॑ते॒रे॒व
सायु॑ज्य॑ सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं वेद॑। ब्रह्म॑णो॒ वा ए॒तानि॑

नामधेयानि। ब्रह्मण एव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एव वेदः। स वा एषोऽग्निरपक्षपुच्छो वायुरेव। तस्याग्निर्मुखम्। असावादित्यः शिरः। स यदेते देवते अन्तरेण। तत्सर्वं सीव्यति। तस्मात्सावित्रः॥४९॥

[११]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके प्रथमः प्रश्नः समाप्तः॥१॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

लोकोऽसि स्वर्गोऽसि। अनन्तोऽस्यपारोऽसि। अक्षितोऽस्यक्षय्योऽसि। तपसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१॥

तपोऽसि लोके श्रितम्। तेजसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तृ विश्वस्य जनयितृ। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥२॥

तेजोऽसि तपसि श्रितम्। समुद्रस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तृ विश्वस्य जनयितृ। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥३॥

समुद्रोऽसि तेजसि श्रितः। अपां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥४॥

आपः स्थ समुद्रे श्रिताः। पृथिव्याः प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य
जनयित्र्यः। ता व उपदधे कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥५॥

पृथिव्यस्यप्सु श्रिता। अग्नेः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य जनयित्री।
तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥६॥

अग्निरसि पृथिव्यां श्रितः। अन्तरिक्षस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥७॥

अन्तरिक्षमस्यग्नौ श्रितम्। वायोः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तृ विश्वस्य जनयितृ।
तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥८॥

वायुरस्यन्तरिक्षे श्रितः। दिवः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता।
तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१॥

द्यौरसि वायौ श्रिता। आदित्यस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य
जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१०॥

आदित्योऽसि दिवि श्रितः। चन्द्रमसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥११॥

चन्द्रमा अस्यादित्ये श्रितः। नक्षत्राणां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१२॥

नक्षत्राणि स्थ चन्द्रमसि श्रितानि। संवत्सरस्य प्रतिष्ठा युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तृणि
विश्वस्य जनयितृणि। तानि व उपदधे कामदुघान्यक्षितानि।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१३॥

संवत्सरोऽसि नक्षत्रेषु श्रितः। ऋतूनां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।

विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघ्नमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१४॥

ऋतवः स्थ संवत्सुरे श्रिताः। मासानां प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्तारो विश्वस्य
जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुघ्नानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१५॥

मासाः स्थर्तषु श्रिताः। अर्धमासानां प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्तारो विश्वस्य
जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुघ्नानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१६॥

अर्धमासाः स्थ मासु श्रिताः। अहोरात्रयोः प्रतिष्ठा युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भूर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुघ्नानक्षितान्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१७॥

अहोरात्रे स्थौर्धमासेषु श्रिते। भूतस्य प्रतिष्ठे भव्यस्य प्रतिष्ठे।
युवयोरिदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भूर्त्र्यौ विश्वस्य जनयित्र्यौ। ते वामुपदधे कामदुघ्ने अक्षिते।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१८॥

पौर्णमास्यष्टकाऽमावास्या। अन्नादाः स्थान्नादुघ्नो युष्मासु।

इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूत्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१९॥

राडसि बृहती श्रीरसीन्द्रपत्नी धर्मपत्नी। विश्वं भूतमनुप्रभूता। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूत्री विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥२०॥

ओजोऽसि सहोऽसि। बलमसि भ्राजोऽसि। देवानां धामामृतम्। अमर्त्यस्तपोजाः। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥२१॥

[१]

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवः। त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष ईशिषे। त्वं वातैररुणैर्यासि शङ्गयः। त्वं पूषा विधृतः पांसि नु त्मना। देवा देवेषु श्रयध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु श्रयध्वम्। द्वितीयास्तृतीयेषु श्रयध्वम्। तृतीयाश्चतुर्थेषु श्रयध्वम्। चतुर्थाः पञ्चमेषु श्रयध्वम्। पञ्चमाः षष्ठेषु श्रयध्वम्॥२२॥

षष्ठाः सप्तमेषु श्रयध्वम्। सप्तमा अष्टमेषु श्रयध्वम्। अष्टमा नवमेषु श्रयध्वम्। नवमा दशमेषु श्रयध्वम्। दशमा एकादशेषु श्रयध्वम्। एकादशा द्वादशेषु श्रयध्वम्। द्वादशास्त्रयोदशेषु श्रयध्वम्।

श्रयध्वम्। त्रयोदशाश्चतुर्दशेषु श्रयध्वम्। चतुर्दशाः पञ्चदशेषु
श्रयध्वम्। पञ्चदशाः षोडशेषु श्रयध्वम्॥२३॥

षोडशाः सप्तदशेषु श्रयध्वम्। सप्तदशा अष्टादशेषु श्रयध्वम्।
अष्टादशा ऐकान्नविंशेषु श्रयध्वम्। ऐकान्नविंशा विंशेषु
श्रयध्वम्। विंशा ऐकविंशेषु श्रयध्वम्। ऐकविंशा
द्वाविंशेषु श्रयध्वम्। द्वाविंशास्त्रयोविंशेषु श्रयध्वम्।
त्रयोविंशाश्चतुर्विंशेषु श्रयध्वम्। चतुर्विंशाः पञ्चविंशेषु
श्रयध्वम्। पञ्चविंशाः षड्विंशेषु श्रयध्वम्॥२४॥

षड्विंशाः सप्तविंशेषु श्रयध्वम्। सप्तविंशा अष्टाविंशेषु
श्रयध्वम्। अष्टाविंशा ऐकान्नत्रिंशेषु श्रयध्वम्। ऐकान्नत्रिंशास्त्रिंशेषु
श्रयध्वम्। त्रिंशा ऐकत्रिंशेषु श्रयध्वम्। ऐकत्रिंशा
द्वात्रिंशेषु श्रयध्वम्। द्वात्रिंशास्त्रयस्त्रिंशेषु श्रयध्वम्।
देवास्त्रिंशेकादशास्त्रयस्त्रिंशाः। उत्तरे भवत। उत्तरवर्त्मान्
उत्तरसत्त्वानः। यत्काम इदं जुहोमि। तन्मे समृध्यताम्। वयं
स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥२५॥

[२]

अग्नाविष्णू सजोषसा। इमा वर्धन्तु वां गिरः। द्युमैर्वाजैभिरागतम्।
राज्ञीं विराज्ञीं। सम्राज्ञीं स्वराज्ञीं। अर्चिः शोचिः। तपो हरो
भाः। अग्निः सोमो बृहस्पतिः। विश्वे देवा भुवनस्य गोपाः।
ते सर्वे सङ्गत्य। इदं मे प्रावता वचः। वयं स्याम पतयो
रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥२६॥

[३]

अन्नपतेऽन्नस्य नो देहि। अन्मीवस्य शुष्मिणः। प्र प्रदातारं
तारिषः। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे। अग्ने पृथिवीपते। सोमं
वीरुधां पते। त्वष्टः समिधां पते। विष्णवाशानां पते। मित्रं
सत्यानां पते। वरुण धर्मणां पते॥२७॥

मरुतो गणानां पतयः। रुद्रं पशूनां पते। इन्द्रौजसां पते। बृहस्पते
ब्रह्मणस्पते। आ रुचा रोचेऽहं स्वयम्। रुचा रुरुचे रोचमानः।
अतीत्यादः स्वराभरेह। तस्मिन् योनौ प्रजनौ प्रजायेय। वयं
स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥२८॥

[४]

सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वाः। सप्तरषयः सप्त धामं प्रियाणि।
सप्त होत्रा अनुविद्वान्। सप्त योनीरापृणस्वा घृतेन। प्राची दिक्।
अग्निर्देवता। अग्निः स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै
दिशोऽभिदासति। दक्षिणा दिक्। इन्द्रो देवता॥२९॥

इन्द्रः स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै
दिशोऽभिदासति। प्रतीची दिक्। सोमो देवता। सोमः
स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति।
उदीची दिक्। मित्रावरुणौ देवता। मित्रावरुणौ स दिशां देवौ
देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति॥३०॥

ऊर्ध्वा दिक्। बृहस्पतिर्देवता। बृहस्पतिः स दिशां देवं
देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। इयं दिक्।
अदितिर्देवता। अदितिः स दिशां देवीं देवतानामृच्छतु।
यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। पुरुषो दिक्। पुरुषो मे

कामान्त्समर्धयतु॥ ३१॥

अ॒न्धो जा॒गृ॒विः प्रा॒ण। अ॒सा॒वेहि॑। ब॒धि॒र आ॑क्रन्दयितरपान।
अ॒सा॒वेहि॑। उ॒षस॑मुषसमशीय। अ॒हम॑सो ज्योति॑रशीय।
अ॒हम॑सोऽपोऽशीय। व॒यः॑ स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑ स्वः
स्वाहा॑॥ ३२॥

[५]

यत्तेऽचि॑तं॒ यदु॑ चि॒तं ते॑ अ॒ग्ने। यत्त॑ ऊ॒नं यदु॑ तेऽति॑रिक्तम्।
आ॒दि॒त्यास्त॒दङ्गि॑रसश्चिन्वन्तु। वि॒श्वे ते॑ दे॒वाश्चि॑तिमापूरयन्तु।
चि॒तश्चा॒सि स॑श्चितश्चास्य॒ग्ने। ए॒तावा॑श्चा॒सि भू॒याश्चा॑स्य॒ग्ने।
लो॒कं पृ॑ण च्छि॒द्रं पृ॑ण। अथो॑ सीद शि॒वा त्वम्। इन्द्रा॑ग्नी त्वा
बृ॒हस्प॑तिः। अ॒स्मिन् योना॑वसीषदन्॥ ३३॥

तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सीद। ता अ॑स्य॒ सूद॑दोहसः। सोम॑श्च
श्री॑णन्ति॒ पृथ॑यः। जन्म॑ दे॒वानां॑ वि॒शः। त्रि॒ष्वा रो॑च॒ने दि॒वः।
तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सीद। अ॒ग्ने दे॒वा इ॒हाऽऽव॑ह।
ज॒ज्ञा॒नो वृ॑क्तब॑र्हिषे। अ॒सि होता॑ न॒ ईड्यः॑। अ॒गन्म॑ म॒हा
मन॑सा॒ यवि॑ष्ठम्॥ ३४॥

यो दी॑दाय॒ समि॑द्ध॒ स्वे दु॑रो॒णे। चि॒त्रभा॑नू रोद॑सी अ॒न्तरु॑र्वी।
स्वा॑हुतं वि॒श्वतः॑ प्र॒त्यश्च॑म॒। मे॒धाका॑रं वि॒दथ॑स्य प्र॒साध॑नम्।
अ॒ग्निः होता॑रं परि॒भूत॑मं म॒तिम्। त्वाम॑र्भस्य ह॒विषः॑
समा॑नमि॒त्। त्वां म॒हो वृ॑णते॒ नरो॑ नान्यं त्वत्। म॒नुष्व॑त्त्वा
नि॒धीम॑हि। म॒नुष्व॑त्समि॒धीम॑हि। अ॒ग्ने म॒नुष्व॑दङ्गि॒रः॥ ३५॥

देवान्देवायते यज। अग्निर्हि वाजिनं विशे। ददाति
विश्वचरषणिः। अग्नी राये स्वाभुवम्। स प्रीतो याति वार्यम्।
इषः स्तोतृभ्य आभर। पृष्ठो दिवि पृष्ठो अग्निः पृथिव्याम्।
पृष्ठो विश्वा ओषधीराविवेश। वैश्वानरः सहसा पृष्ठो अग्निः। स
नो दिवा स रिषः पातु नक्तम्॥३६॥

[६]

अयं वाव यः पवते। सोऽग्निर्नाचिकेतः। स यत्प्राङ् पवते।
तदस्य शिरः। अथ यदक्षिणा। स दक्षिणः पक्षः। अथ यत्प्रत्यक्।
तत्पुच्छम्। यदुदङ्। स उत्तरः पक्षः॥३७॥

अथ यत्संवाति। तदस्य समञ्चनं च प्रसारणं च। अथो
सम्पदेवास्य सा। स२ ह वा अस्मै स कामः पद्यते। यत्कामो
यजते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। यो ह
वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठां वेद। आयतनवान्भवति।
गच्छति प्रतिष्ठाम्॥३८॥

हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठा। य एव
वेद। आयतनवान्भवति। गच्छति प्रतिष्ठाम्। यो ह वा
अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरं वेद। सशरीर एव स्वर्गं लोकमेति।
हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरम्। य एव वेद। सशरीर एव
स्वर्गं लोकमेति। अथो यथा रुक्म उत्तमो भाय्यात्॥३९॥

एवमेव स तेजसा यशसा। अस्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्च
भाति। उरवो ह वै नामैते लोकाः। येऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ

हैते वरीयांसो लोकाः। ये परेणाऽऽदित्यम्। अन्तवन्तं
 ह वा एष क्षय्यं लोकं जयति। योऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ
 हैषोऽनन्तमपारमक्षय्यं लोकं जयति। यः परेणाऽऽदित्यम्॥ ४०॥
 अनन्तं ह वा अपारमक्षय्यं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं
 चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथो यथा रथे तिष्ठन्पक्षंसी
 पर्यावर्तमाने प्रत्यपेक्षते। एवमहोरात्रे प्रत्यपेक्षते। नास्याहोरात्रे
 लोकमाप्नुतः। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद॥ ४१॥

[७]

उशन् ह वै वाजश्रवसः सर्ववेदसं ददौ। तस्य ह नचिकेता नाम
 पुत्र आस। तं ह कुमारं सन्तम्। दक्षिणासु नीयमानासु
 श्रद्धाऽऽविवेश। स होवाच। तत् कस्मै मां दास्यसीति। द्वितीयं
 तृतीयम्। तं ह परीत उवाच। मृत्यवे त्वा ददामीति। तं ह
 स्मोत्थितं वाग्भिवदति॥ ४२॥

गौतम कुमारमिति। स होवाच। परेहि मृत्योर्गृहान्। मृत्यवे वै
 त्वाऽदामिति। तं वै प्रवसन्तं गन्तासीति होवाच। तस्य स्म
 तिस्रो रात्रीरनाश्वान्गृहे वसतात्। स यदि त्वा पृच्छेत्। कुमार
 कति रात्रीरवात्सीरिति। तिस्र इति प्रतिब्रूतात्। किं प्रथमा
 रात्रिमाश्रा इति॥ ४३॥

प्रजां त इति। किं द्वितीयामिति। पशूस्त इति। किं
 तृतीयामिति। साधुकृत्यां त इति। तं वै प्रवसन्तं जगाम।
 तस्य ह तिस्रो रात्रीरनाश्वान्गृहे उवास। तमागत्य पप्रच्छ।

कुमार॑ कति॒ रात्री॑रवात्सीरिति॑। तिस्र॑ इति॒ प्रत्यु॑वाच॥४४॥

किं प्रथ॑मा॒ रात्रि॑माश्रा॒ इति॑। प्र॒जां त॒ इति॑। किं द्वि॒तीया॑मिति॑। प॒शूऽस्त॒ इति॑। किं तृ॒तीया॑मिति॑। सा॒धुकृ॑त्यां त॒ इति॑। नम॑स्ते अस्तु॒ भगव॑ इति॒ होवाच॑। वर॑ वृणीष्वेति॑। पि॒तर॑मेव जीव॑न्नया॒नीति॑। द्वि॒तीयं॑ वृणीष्वेति॑॥४५॥

इ॒ष्टापूर्त॑योर्मेऽक्षि॑तिं ब्रू॒हीति॑ होवाच। तस्मै॑ है॒तम॒ग्निं ना॑चिके॒तमु॑वाच। ततो॒ वै तस्ये॑ष्टापूर्ते ना क्षी॑येते। नास्ये॑ष्टापूर्ते क्षी॑येते। योऽग्निं॑ ना॑चिके॒तं चि॑नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। तृ॒तीयं वृणी॑ष्वेति॑। पु॒नर्मृ॑त्योर्मेऽप॑चि॒तिं ब्रू॒हीति॑ होवाच। तस्मै॑ है॒तम॒ग्निं ना॑चिके॒तमु॑वाच। ततो॒ वै सोऽप॑ पु॒नर्मृ॑त्युम॑जयत्॥४६॥

अप॑ पु॒नर्मृ॑त्युं ज॑यति। योऽग्निं॑ ना॑चिके॒तं चि॑नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। प्र॒जाप॑तिर्वै प्र॒जाका॑म॒स्तपो॑ऽतप्यत। स हि॑रण्यमुदा॑स्यत्। तद॒ग्नौ प्रा॑स्यत्। तद॑स्मै॒ नाच्छ॑दयत्। तद्वि॒तीयं प्रा॑स्यत्। तद॑स्मै॒ नैवाच्छ॑दयत्। तत्तृ॒तीयं प्रा॑स्यत्॥४७॥

तद॑स्मै॒ नैवाच्छ॑दयत्। तदा॒त्मन्ने॒व हृ॑द॒य्येऽग्नौ॑ वै॒श्वान॑रे प्रा॑स्यत्। तद॑स्मा अ॒च्छद॑यत्। तस्मा॒द्धिरे॑ण्यं कनि॑ष्ठं धना॑नाम्। भु॒ञ्जत्प्रि॒यत॑मम्। हृ॒द॒य॒जः॑ हि। स वै तमे॒व ना॑विन्दत्। यस्मै॒ तां दक्षि॑णा॒मनै॑ष्यत्। ताऽ॒ स्वायै॒व ह॑स्ता॒य दक्षि॑णायानयत्। तां प्रत्य॑गृह्णात्॥४८॥

दक्षा॑य त्वा॒ दक्षि॑णां प्र॒तिगृ॑ह्णा॒मीति॑। सोऽदक्ष॑त् दक्षि॑णां प्र॒तिगृ॑ह्य। दक्ष॑ते ह॒ वै दक्षि॑णां प्र॒तिगृ॑ह्य। य ए॒वं वेद॑। ए॒तद्ध

स्म वै तद्विद्वाँसो वाजश्रवसा गोतमाः। अप्यनूदेश्या दक्षिणां प्रतिगृह्णन्ति। उभयेन वयं दक्षिष्यामह एव दक्षिणां प्रतिगृह्येति। तेऽदक्षन्त दक्षिणां प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद। प्र हान्यं ह्वीनाति॥४९॥

[८]

तँ हैतमेके पशुबन्ध एवोत्तरवेद्यां चिन्वते। उत्तरवेदिसंमित एषोऽग्निरिति वदन्तः। तन्न तथा कुर्यात्। एतमग्निं कामेन व्यर्धयेत्। स एनं कामेन व्यृद्धः। कामेन व्यर्धयेत्। सौम्ये वावैनमध्वरे चिन्वीत। यत्र वा भूयिष्ठा आहुतयो हूयेरन्। एतमग्निं कामेन समर्धयति। स एनं कामेन समृद्धः॥५०॥

कामेन समर्धयति। अथ हैनं पुरर्षयः। उत्तरवेद्यामेव सत्रियमचिन्वत। ततो वै तेऽविन्दन्त प्रजाम्। अग्निं स्वर्गं लोकमजयन्। विन्दत एव प्रजाम्। अग्निं स्वर्गं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं वायुर्ऋद्धिकामः॥५१॥

यथान्युत्तमेवोपदधे। ततो वै स एतामृद्धिमार्धोत्। यामिदं वायुर्ऋद्धः। एतामृद्धिमृधोति। यामिदं वायुर्ऋद्धः। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं गोबलो वाष्पः पशुकामः। पाङ्गमेव चिक्ये। पञ्च पुरस्तात्॥५२॥

पञ्च दक्षिणतः। पञ्च पश्चात्। पञ्चोत्तरतः। एकां मध्ये। ततो वै स सहस्रं पशून्प्राप्नोति। प्र सहस्रं पशूनाप्नोति। योऽग्निं नाचिकेतं

चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं प्रजापतिर्ज्यैष्ठ्यकामो
यशस्कामः प्रजननकामः। त्रिवृतमेव चिक्रे॥५३॥

सप्त पुरस्तात्। तिस्रो दक्षिणतः। सप्त पश्चात्। तिस्र उत्तरतः।
एकां मध्ये। ततो वै स प्र यशो ज्यैष्ठ्यमाप्नोत्। एतां प्रजातिं
प्राजायत। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते। त्रिवृद्वै ज्यैष्ठ्यम्। माता
पिता पुत्रः॥५४॥

त्रिवृत्प्रजननम्। उपस्थो योनिर्मध्यमा। प्र यशो ज्यैष्ठ्यमाप्नोति।
एतां प्रजातिं प्राजायते। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते। योऽग्निं
नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनमिन्द्रो
ज्यैष्ठ्यकामः। ऊर्ध्वा एवोपदधे। ततो वै स ज्यैष्ठ्यमगच्छत्॥५५॥

ज्यैष्ठ्यं गच्छति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद।
अथ हैनमसावादित्यः स्वर्गकामः। प्राचीरेवोपदधे। ततो वै
सोऽभि स्वर्गं लोकमजयत्। अभि स्वर्गं लोकं जयति। योऽग्निं
नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। स यदीच्छेत्॥५६॥

तेजस्वी यशस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। प्राडाहोतुर्धिष्यदुत्सर्पेत्।
येयं प्रागाद्यशस्वती। सा मा प्रोर्णोतु। तेजसा यशसा
ब्रह्मवर्चसेनेति। तेजस्व्येव यशस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति। अथ
यदीच्छेत्। भूयिष्ठं मे श्रद्धधीरन्। भूयिष्ठा दक्षिणा नयेयुरिति।
दक्षिणासु नीयमानासु प्राच्येहि प्राच्येहीति प्राचीं जुषाणा
वेत्वाज्यस्य स्वाहेति स्रुवेणोपहत्याऽऽहवनीये जुहुयात्॥५७॥

भूयिष्ठमेवास्मै श्रद्धधते। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति। पुरीषमुपधाय।

चितिकृतिभिर्भिमृश्य। अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। चतस्र एता
 आहुतीर्जुहोति। त्वमग्ने रुद्र इति शतरुद्रीयस्य रूपम्।
 अग्नाविष्णू इति वसोर्धारायाः। अन्नपत इत्यन्नहोमः। सप्त ते
 अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इति विश्वप्रीः॥५८॥

[९]

यां प्रथमामिष्टकामुपदधाति। इमं तया लोकमभिजयति। अथो
 या अस्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं सलोकतामाप्नोति।
 यां द्वितीयामुपदधाति। अन्तरिक्षलोकं तयाऽभिजयति। अथो या
 अन्तरिक्षलोके देवताः। तासां सायुज्यं सलोकतामाप्नोति।
 यां तृतीयामुपदधाति। अमुं तया लोकमभिजयति॥५९॥

अथो या अमुष्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं सलोकतामा-
 प्नोति। अथो या अमूरितरा अष्टादश। य एवामी उरवश्च
 वरीयांसश्च लोकाः। तानेव ताभिर्भिमृजयति॥ कामचारो ह
 वा अस्योरुषु च वरीयःसु च लोकेषु भवति। योऽग्निं नाचिकेतं
 चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य
 वसन्तः शिरः॥६०॥

ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षा उत्तरः। शरत्पुच्छम्। मासाः
 कर्मकाराः। अहोरात्रे शतरुद्रीयम्। पर्जन्यो वसोर्धारा। यथा
 वै पर्जन्यः सुवृष्टं वृष्ट्वा। प्रजाभ्यः सर्वान्कामान्त्सम्पूरयति।
 एवमेव स तस्य सर्वान्कामान्त्सम्पूरयति। योऽग्निं नाचिकेतं
 चिनुते॥६१॥

य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य
वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षाः पुच्छम्। शरदुत्तरः
पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः पुरीषम्।
अहोरात्राणीष्टकाः। एष वाव सौऽग्निरग्निमयः पुनर्णवः।
अग्निमयो ह वै पुनर्णवो भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य
सायुज्यम्। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद॥६२॥

[१०]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय काठके द्वितीयः प्रश्नः
समाप्तः॥२॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाऽश्याम् तं काममग्ने। आशानां त्वा विश्वा
आशाः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। कामो भूतस्य
कामस्तदग्ने। ब्रह्म जज्ञानं पिता विराजाम्। यज्ञो रायोऽयं यज्ञः।
आपो भद्रा आदित्यं श्यामि। तुभ्यं भरन्ति यो देह्यः। पूर्वं देवा
अपरेण प्राणापानौ। हव्यवाहुः स्विष्टम्॥१॥

[१]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।
प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति।
तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्विन्दत्।
तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्।

एष्ट्यो ह वै नाम। ता इष्ट्य इत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया
इव हि देवाः॥२॥

तमाशाऽब्रवीत्। प्रजापत आशया वै श्राम्यसि। अहमु
वा आशाऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्याऽऽशा
भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय
पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। आशायै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्।
ततो वै तस्य सत्याऽऽशाऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्।
सत्या ह वा अस्यऽऽशा भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य
एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये
कामाय स्वाहाऽऽशायै स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये
स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥३॥

तं कामोऽब्रवीत्। प्रजापते कामेन वै श्राम्यसि। अहमु
वै कामोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यः कामो
भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय
पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। कामाय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्।
ततो वै तस्य सत्यः कामोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्।
सत्यो ह वा अस्य कामो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य
एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये
कामाय स्वाहा कामाय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये
स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥४॥

तं ब्रह्माब्रवीत्। प्रजापते ब्रह्मणा वै श्राम्यसि। अहमु वै ब्रह्मास्मि।
मां नु यजस्व। अथ ते ब्रह्मण्वान् यज्ञो भविष्यति। अनु स्वर्गं

लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॑ का॒माय॑ पु॒रोडा॑शं॒मृष्टाक॑पालं
 नि॒रव॑पत्। ब्र॒ह्मणे॑ च॒रुम्। अ॒नु॒म॒त्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य
 ब्र॒ह्म॒ण्वान् य॒ज्ञोऽभ॑वत्। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। ब्र॒ह्म॒ण्वान्
 ह॒ वा अ॑स्य य॒ज्ञो भ॑वति। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑
 ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वे॑द। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॑
 का॒माय॑ स्वाहा॒ ब्र॒ह्मणे॑ स्वाहा॑। अ॒नु॒म॒त्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये
 स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॥५॥

तं य॒ज्ञोऽब्र॑वीत्। प्र॒जाप॑ते य॒ज्ञेन॑ वै श्राम्य॑सि। अ॒हमु॑ वै
 य॒ज्ञोऽस्मि॑। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यो य॒ज्ञो भ॑वष्यति।
 अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॑ का॒माय॑ पु॒रोडा॑शं॒मृष्टाक॑पालं
 नि॒रव॑पत्। य॒ज्ञाय॑ च॒रुम्। अ॒नु॒म॒त्यै च॒रुम्।
 ततो॑ वै तस्य स॒त्यो य॒ज्ञोऽभ॑वत्। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्।
 स॒त्यो ह॒ वा अ॑स्य य॒ज्ञो भ॑वति। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य
 ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वे॑द। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॑
 का॒माय॑ स्वाहा॒ य॒ज्ञाय॑ स्वाहा॑। अ॒नु॒म॒त्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये
 स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॥६॥

तमापोऽब्रुवन्। प्र॒जाप॑तेऽप्सु वै सर्वे॑ का॒माः श्रि॑ताः। व॒यमु॑
 वा आ॒पः स्मः। अ॒स्मान्नु य॑जस्व। अथ॑ त्वयि॒ सर्वे॑ का॒माः
 श्रयि॑ष्यन्ते। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॑ का॒माय॑ पु॒रोडा॑शं॒मृष्टाक॑पालं
 नि॒रव॑पत्। अ॒द्भ्यश्च॑रुम्। अ॒नु॒म॒त्यै च॒रुम्।
 ततो॑ वै तस्मिन्सर्वे॑ का॒मा अ॑श्रयन्त। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्।
 सर्वे॑ ह॒ वा अ॑स्मिन्का॒माः श्रय॑न्ते। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति।

य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।
अ॒ग्नये॑ का॒माय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒
स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॥७॥

तम॒ग्निर्ब॑लि॒मान॑ब्रवीत्। प्रजा॑पतेऽ॒ग्नये॑ वै ब॑लि॒मते॑ सर्वा॑णि
भू॒तानि॑ ब॒लिः ह॑रन्ति। अ॒हमु॑ वा अ॒ग्निर्ब॑लि॒मान॑स्मि। मां नु
य॑जस्व। अथ॑ ते सर्वा॑णि भू॒तानि॑ ब॒लिः ह॑रिष्यन्ति। अनु॑ स्व॒र्गं
लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॑ का॒माय॑ पु॒रोडा॑शम॒ष्टाक॑पालं
नि॒र॑वपत्। अ॒ग्नये॑ ब॒लि॒मते॑ च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै
तस्मै॑ सर्वा॑णि भू॒तानि॑ ब॒लि॒म॑हरन्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्।
सर्वा॑णि ह॒ वा अ॑स्मै भू॒तानि॑ ब॒लिः ह॑रन्ति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं
वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र
जु॑होति। अ॒ग्नये॑ का॒माय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ ब॒लि॒मते॑ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒
स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑
स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॥८॥

तमनु॑वित्तिरब्रवीत्। प्रजा॑पते स्व॒र्गं वै लो॒कमनु॑विवित्ससि।
अ॒हमु॑ वा अनु॑वित्तिरस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते
स॒त्याऽनु॑वित्तिर्भविष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स
ए॒तम॒ग्नये॑ का॒माय॑ पु॒रोडा॑शम॒ष्टाक॑पालं नि॒र॑वपत्। अनु॑वित्त्यै
च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑ स॒त्याऽनु॑वित्तिरभवत्।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्या ह॒ वा अ॒स्यानु॑वित्तिर्भवति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑

चैनदेवं वेदं। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽनुवित्त्यै
स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय
स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१॥

ता वा एताः सप्त स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः। दिवःश्येनयोऽनुवित्तयो
नाम। आशा प्रथमा रक्षति। कामो द्वितीयाम्। ब्रह्म तृतीयाम्।
यज्ञश्चतुर्थीम्। आपः पञ्चमीम्। अग्निर्बलिमान् षष्ठीम्। अनुवित्तिः
सप्तमीम्। अनु ह वै स्वर्गं लोकं विन्दति। कामचारोऽस्य स्वर्गे
लोके भवति। य एताभिरिति भिर्यजते। य उ चैना एव वेदं।
तास्वन्विष्टि। पष्ठौ हीवरा दद्यात्क्वसं च। स्त्रियै चाऽऽभारं
समृद्ध्यै॥१०॥

[२]

तपसा देवा देवतामग्रं आयन्। तपसर्षयः स्वरन्वविन्दन्।
तपसा सपत्नान्प्रणुदामारातीः। येनेदं विश्वं परिभूतं यदस्ति।
प्रथमजं देवः हविषा विधेम। स्वयम्भु ब्रह्म परमं तपो यत्।
स एव पुत्रः स पिता स माता। तपो ह यक्षं प्रथमं सम्बभूव।
श्रद्धया देवो देवत्वमश्नुते। श्रद्धा प्रतिष्ठा लोकस्य देवी॥११॥

सा नो जुषाणोप यज्ञमागात्। कामवत्साऽमृतं दुहाना। श्रद्धा
देवी प्रथमजा ऋतस्य। विश्वस्य भर्त्री जगतः प्रतिष्ठा। तां
श्रद्धां हविषा यजामहे। सा नो लोकममृतं दधातु। ईशाना देवी
भुवनस्याधिपती। आगात्सत्यं हविरिदं जुषाणम्। यस्माद्देवा
जज्ञिरे भुवनं च विश्वे। तस्मै विधेम हविषा घृतेन॥१२॥

यथा देवैः संधमादं मदेम। यस्य प्रतिष्ठोर्वन्तरिक्षम्। यस्माद्देवा
जज्ञिरे भुवनं च सर्वं। तत्सत्यमर्चदुप यज्ञं न आगात्।
ब्रह्माऽऽहुतीरुपमोदमानम्। मनसो वशे सर्वमिदं बभूव।
नान्यस्य मनो वशमन्वियाय। भीष्मो हि देवः सहसः सहीयान्।
स नो जुषाण उप यज्ञमागात्। आकूतीनामधिपतिं चेतसां
च॥१३॥

सङ्कल्पजूतिं देवं विपश्चिम्। मनो राजानमिह वर्धयन्तः।
उपह्वेऽस्य सुमतौ स्याम। चरणं पवित्रं विततं पुराणम्।
येन पूतस्तरति दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूताः।
अति पाप्मानमरातिं तरेम। लोकस्य द्वारमर्चिमत्पवित्रम्।
ज्योतिष्मद्भ्राजमानं महस्वत्। अमृतस्य धारा बहुधा
दोहमानम्। चरणं नो लोके सुधितां दधातु। अग्निर्मूर्धा भुवः।
अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। हव्यवाहुः स्विष्टम्॥१४॥

[३]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।
प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं
यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्विन्दत्। तमिष्टिभि-
रन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्विन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्ट्यो
ह वै नाम। ता इष्ट्य इत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव
हि देवाः॥१५॥

तं तपोऽब्रवीत्। प्रजापते तपसा वै श्राम्यसि। अहमु वै

तपोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं तपो भविष्यति। अनु
स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकंपालं निरवपत्।
तपसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यं तपोऽभवत्।
अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा अस्य तपो भवति।
अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं
वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा तपसे स्वाहा। अनुमत्यै
स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये
स्विष्टकृते स्वाहेति॥१६॥

तः श्रद्धाऽब्रवीत्। प्रजापते श्रद्धया वै श्राम्यसि। अहमु वै
श्रद्धाऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्या श्रद्धा भविष्यति।
अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकंपालं
निरवपत्। श्रद्धायै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
सत्या श्रद्धाऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा
अस्य श्रद्धा भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा
यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा
श्रद्धायै स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१७॥

तः सत्यमब्रवीत्। प्रजापते सत्येन वै श्राम्यसि। अहमु वै
सत्यमस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं सत्यं भविष्यति।
अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकंपालं
निरवपत्। सत्याय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
सत्यं सत्यमभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह

वा अस्य सत्यं भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा सत्याय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१८॥

तं मनोऽब्रवीत्। प्रजापते मनसा वै श्राम्यसि। अहमु वै मनोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं मनो भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं निरवपत्। मनसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यं मनोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा अस्य मनो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा मनसे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१९॥

तं चरणमब्रवीत्। प्रजापते चरणेन वै श्राम्यसि। अहमु वै चरणमस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं चरणं भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं निरवपत्। चरणाय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यं चरणमभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा अस्य चरणं भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा चरणाय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥२०॥

ता वा ए॒ताः प॒ञ्च स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ द्वा॒रः। अ॒पा॒घा॒ अनु॑वित्तयो॒
नाम्। तपः॑ प्रथ॒मा र॑क्षति। श्र॒द्धा द्वि॒तीया॑म्। स॒त्यं तृ॒तीया॑म्।
मन॑श्चतु॒र्थीम्। च॒रणं प॒ञ्चमी॑म्। अनु॑ ह॒ वै स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति।
का॒म॒चा॒रोऽस्य॑ स्व॒र्गे लो॒के भ॑वति। य ए॒ताभि॑रिष्टि॒भिर्यज॑ते। य
उ॑ चै॒ना ए॒वं वेद॑। तास्व॑न्विष्टि। प॒ष्ठौही॒वरां॑ द॒द्यात्क॒सं च॑।
स्त्रियै॑ चाऽऽभा॒र स॑मृ॒द्धौ॥ २१॥

[४]

ब्र॒ह्म वै चतु॑र्हो॒तारः। चतु॑र्होतृ॒भ्योऽधि॑य॒ज्ञो निर्मि॑तः। नैन॑
श॒प्तम्। नाभि॑च॒रित॑मा॒गच्छ॑ति। य ए॒वं वेद॑। यो ह॒ वै
चतु॑र्होतृ॒णां चतु॑र्होतृ॒त्वं वेद॑। अथो॒ पञ्च॑होतृत्वम्। सर्वा॑ हा॒स्मै
दिशः॑ कल्पन्ते। वा॒चस्प॑तिर्हो॒ता दश॑होतृ॒णाम्। पृ॒थि॒वी हो॒ता
चतु॑र्होतृ॒णाम्॥ २२॥

अ॒ग्निर्हो॒ता प॒ञ्चहो॑तृ॒णाम्। वा॒ग्घो॒ता ष॑ड्भोतृ॒णाम्। म॒हाह॑वि॒र्होता॑
स॒प्तहो॑तृ॒णाम्। ए॒तद्वै चतु॑र्होतृ॒णां चतु॑र्होतृ॒त्वम्। अथो॒
पञ्च॑होतृत्वम्। सर्वा॑ हा॒स्मै दिशः॑ कल्पन्ते। य ए॒वं वेद॑।
ए॒षा वै स॑र्वविद्या। ए॒तद्वैष॑जम्। ए॒षा प॒ङ्क्तिः स्व॒र्गस्य॑
लो॒कस्या॑ञ्ज॒साऽय॑निः स्मृ॒तिः॥ २३॥

ए॒तान् योऽध्यै॑त्य॒च्छदि॑र्द॒र्शे याव॑त्त॒रस॑म्। स्व॒रेति॑। अ॒न॒प॒ब्र॒वः
सर्व॑मायु॒रेति॑। वि॒न्दते॑ प्र॒जाम्। रा॒यस्पोष॑ गौप॒त्यम्। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सी
भ॑वति। ए॒तान् योऽध्यै॑ति। स्पृ॒णोत्या॒त्मान॑म्। प्र॒जां पि॒तृन्। ए॒तान्
वा अ॑रु॒ण औ॒पवे॑शिर्वि॒दाश्च॑कार॥ २४॥

ए॒तैरधि॑वा॒दम॑पा॒जय॑त्। अथो॒ विश्वं॑ पा॒प्मान॑म्। स्वर्य॑यौ।
 ए॒तान्योऽध्यै॑ति। अधि॑वा॒दं ज॑यति। अथो॒ विश्वं॑ पा॒प्मान॑म्।
 स्वे॒रेति॑। ए॒तैरग्निं॑ चिन्वी॒त स्व॒र्गका॑मः। ए॒तैरायु॑ष्कामः।
 प्र॒जाप॒शुका॑मो वा॥२५॥

पुर॒स्ताद्द॒शहो॑ता॒रमु॑द॒श्चमु॑प॒दधा॑ति यावत्प॒दम्। हृद॑यं यजु॑षी
 प॒त्यौ च। दक्षि॑ण॒तः प्रा॒ञ्चं च॑तु॒र्होता॑रम्। प॒श्चादु॑द॒श्चं प॒ञ्चहो॑ता॒रम्।
 उ॒त्तर॑तः प्रा॒ञ्चं ष॑ड्ढो॒ता॒रम्। उ॒परि॑ष्टा॒त्प्राञ्चं॑ स॒प्तहो॑ता॒रम्।
 हृद॑यं यजु॑षि॒ पत्य॑श्च । य॒थाव॑का॒शं ग्र॑हान्। य॒थाव॑का॒शं
 प्र॑तिग्र॒हल्लो॑कम्पृ॒णाञ्च॑। सर्वा॑ हा॒स्येता॑ दे॒वताः॑ प्री॒ता अ॒भीष्टा॑
 भव॑न्ति॥२६॥

सदे॑वम॒ग्निं चि॑नुते। र॒थसं॑मितश्चे॒तव्यः॑। वज्रो॒ वै रथः॑। वज्रे॑णै॒व
 पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॒व्यं स्तृ॑णुते। प॒क्षः सं॑मितश्चे॒तव्यः॑। ए॒तावा॑न्
 वै रथः॑। यावत्प॒क्षः। र॒थसं॑मितमे॒व चि॑नुते। इ॒ममे॒व लो॑कं
 प॑शुब॒न्धेना॒भिज॑यति। अथो॒ अग्नि॑ष्टोमेन॥२७॥

अ॒न्तरि॑क्षमु॒क्थ्येन॑। स्वर॑तिरा॒त्रेण॑। सर्वा॑ल्लो॒कान॑ही॒नेन॑। अथो॒
 स॒त्रेण॑। वरो॒ दक्षि॑णा। वरे॑णै॒व वर॑ं स्पृ॒णोति॑। आ॒त्मा हि
 वरः॑। ए॒कवि॑ंशतिर्दक्षि॑णा ददाति। ए॒कवि॑ंशो वा इ॒तः स्व॒र्गो
 लो॑कः। प्र स्व॒र्गं लो॑कमा॑प्नोति॥२८॥

अ॒सावा॑दित्य ए॒कवि॑ंशः। अ॒मुमे॒वाऽऽदि॒त्यमा॑प्नोति। श॒तं
 ददा॑ति। श॒तायुः॑ पुरु॑षः श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति॑तिष्ठति।
 स॒हस्रं॑ ददाति। स॒हस्रं॑स॒मितः॑ स्व॒र्गो लो॑कः। स्व॒र्गस्य॑

लो॒कस्या॒भिजि॑त्यै। अ॒न्वि॒ष्ट॒कं दक्षि॑णा ददाति। सर्वा॑णि
वया॑ँसि॥२९॥

सर्व॑स्याऽऽत्यै॑। सर्व॑स्याव॑रुद्धै। यदि न वि॒न्देत्। म॒न्थाने॑ताव॒तो
द॒द्यादो॒दनान् वा॑। अ॒श्रुते तं काम॑म्। यस्मै॒ कामा॑या॒ग्निश्ची॑यते॑।
प॒ष्ठौही॑ त्वन्त॑र्वतीं दद्यात्। सा हि सर्वा॑णि वया॑ँसि।
सर्व॑स्याऽऽत्यै॑। सर्व॑स्याव॑रुद्धै॥३०॥

हिर॑ण्यं ददाति। हिर॑ण्यज्योतिरे॒व स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति। वासो॑
ददाति। तेनऽऽयुः॑ प्रति॑रते। वे॒दि॒तृती॑ये य॒जेत। त्रिष॑त्या हि
दे॒वाः। स संत्य॑म॒ग्निं चि॑नुते। तदे॒तत्प॑शुब॒न्धे ब्रा॒ह्मणं॑ ब्रूयात्।
नेत॑रेषु य॒ज्ञेषु॑। यो ह॒ वै चतु॑र्होतृ॒ननु॑स॒व॒नं त॑र्पयित॒व्यान्
वेद॑॥३१॥

तृप्य॑ति प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। उपै॑न॒ँ सोम॑पी॒थो न॑मति। ए॒ते वै
चतु॑र्होतारोऽनु॒स॒व॒नं त॑र्पयित॒व्याः। ये ब्रा॑ह्म॒णा ब॑हुविदः। तेभ्यो॑
यदक्षि॑णा न नये॑त्। दुरि॑ष्ट॒ँ स्यात्। अ॒ग्निम॑स्य वृ॒ज्जीर॑न्। तेभ्यो॑
यथा॑श्रद्धं दद्यात्। स्वि॑ष्टमे॒वैतत्क्रि॑यते। नास्या॑ग्निं वृ॒ज्जते॑॥३२॥

हिर॑ण्येष्ट॒को भ॑वति। याव॑दुत्त॒मम॑ङ्गुलिका॒ण्डं य॑ज्ञप॒रुषा
स॑म्मितम्। तेजो॑ हिर॑ण्यम्। यदि हिर॑ण्यं न वि॒न्देत्। शर्करा
अ॒क्ता उप॑दध्यात्। तेजो॑ घृ॒तम्। सते॑जसमे॒वाग्निं चि॑नुते। अ॒ग्निं
चि॒त्वा सौ॑त्राम॒ण्या य॑जेत मै॒त्रावरु॑ण्या वा॑। वी॒र्ये॑ण॒ वा ए॒ष
व्य॑ध्यते। योऽ॒ग्निं चि॑नुते॥३३॥ याव॑दे॒व वी॒र्य॑म्। तदे॑स्मिन्दधाति।
ब्रह्म॑णः सायु॑ज्य॒ँ सलो॒कता॑माप्नोति। ए॒तासा॑मे॒व दे॒वता॑ना॒ँ

सायुज्यम्। सार्ष्टिताः समानलोकतामाप्नोति। य एतमग्निं
चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। एतदेव सावित्रे ब्राह्मणम्। अथो
नाचिकेते॥ ३४॥

[५]

यच्चा॒मृतं॑ यच्च॒ मर्त्यम्॑। यच्च॒ प्राणि॑ति॒ यच्च॒ न। सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः
कृत्वा। उप॑ काम॒दुघां॑ दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॑णा। तया॑
देव॑तयाऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा सी॒दा। सर्वाः॑ स्त्रियः॒ सर्वा॑न्पु॒ंसः। सर्वं॑
न स्त्री॑पुमं च॒ यत्। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तः पा॒ंसवो॑ भूमेः॥ ३५॥

सङ्ख्या॑ता देवमा॒यया॑। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्त॒ ऊषाः॑ पशूनाम्।
पृथि॒व्यां पुष्टि॑र्हिताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तीः॒ सिक॑ताः॒ सर्वाः॑।
अ॒प्स्वन्त॑श्च॒ याः श्रि॑ताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तीः॒ शर्करा॑ धृत्यै।
अ॒स्यां पृथि॒व्यामधि॑॥ ३६॥

सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तोऽश्मा॑नोऽस्यां पृथि॒व्याम्। प्र॒ति॒ष्ठासु॑
प्रति॑ष्ठिताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तीर्वी॒रुधः॑ सर्वाः॑। विष्टि॑ताः
पृथि॒वीमनु॑। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तीरोष॑धीः सर्वाः॑। विष्टि॑ताः
पृथि॒वीमनु॑। सर्वा॑स्ताः॥ ३७॥

याव॑न्तो वन॒स्पत॑यः। अ॒स्यां पृथि॒व्यामधि॑। सर्वा॑स्ताः।
याव॑न्तो ग्रा॒म्याः प॒शवः॑ सर्वे॑। आ॒र॒ण्याश्च॑ ये। सर्वा॑स्ताः।
ये द्वि॒पाद॑श्चतु॒ष्पादः॑। अ॒पाद॑ उदर॑स॒र्पिणः॑। सर्वा॑स्ताः।
याव॑दाञ्जनमुच्यते॥ ३८॥

दे॒व॒त्रा यच्च॑ मानुषम्। सर्वा॑स्ताः॥ याव॑त्कृ॒ष्णाय॑स॒सर्व॑म्। दे॒व॒त्रा

यच्च॑ मानुषम्। सर्वा॑स्ताः। याव॑ल्लो॒हाय॑सु॒ः सर्व॑म्। दे॒व॒त्रा यच्च॑
मानुषम्। सर्वा॑स्ताः। सर्व॑ः सीस॑ः सर्व॑ त्रपु॑। दे॒व॒त्रा यच्च॑
मानुषम्॥ ३९॥

सर्वा॑स्ताः। सर्व॑ः हिर॑ण्यः रज॑तम्। दे॒व॒त्रा यच्च॑ मानुषम्।
सर्वा॑स्ताः। सर्व॑ः सुव॑र्णः हरि॑तम्। दे॒व॒त्रा यच्च॑ मानुषम्।
सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृत्वा। उप॑ काम॒दुघा॑ दधे। तेन॑र्षिणा॒ तेन॑
ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गिर॒स्वद्ध्रु॑वा सी॒द॥ ४०॥

[६]

सर्वा॑ दि॒शो दि॒क्षु। यच्चा॑न्त॒र्भूतं॑ प्र॒ति॒ष्ठित॑म्। सर्वा॑स्ता
इष्ट॑काः कृत्वा। उप॑ काम॒दुघा॑ दधे। तेन॑र्षिणा॒ तेन॑
ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गिर॒स्वद्ध्रु॑वा सी॒द। अ॒न्तरि॑क्षं च
के॒वल॑म्। यच्चा॑स्मिन्न॒न्तरा॑हि॒तम्। सर्वा॑स्ताः। आ॒न्तरि॑क्ष्यश्च॒ याः
प्र॒जाः॥ ४१॥

ग॒न्ध॒र्वाप्सर॑सश्च॒ ये। सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑नुदा॒रान्त॑स॒लिलान्॑।
अ॒न्तरि॑क्षे प्र॒ति॒ष्ठितान्॑। सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑नुदा॒रान्त॑स॒लिलान्॑।
स्था॒वराः प्रो॒ष्याश्च॒ ये। सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑ धुनि॑ः सर्वा॑न्ध्व॑सान्।
हि॒मो यच्च॑ शी॒यते॑॥ ४२॥

सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑न्मरी॑चीन् वित॑तान्। नी॒हारो यच्च॑ शी॒यते॑।
सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑ वि॒द्युतः॑ सर्वा॑न्त॒स्तनयि॑बून्। ह्रा॒दुनी॑र्यच्च॑ शी॒यते॑।
सर्वा॑स्ताः। सर्वाः॑ स्र॒वन्तीः स॒रितः॑। सर्व॑मप्सुच॒रं च॒ यत्।
सर्वा॑स्ताः॥ ४३॥

याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः। याश्च वैशन्तीरुत
 प्रासचीर्याः। सर्वास्ताः। ये चोत्तिष्ठन्ति जीमूताः। याश्च
 वर्षन्ति वृष्टयः। सर्वास्ताः। तपस्तेज आकाशम्। यच्चाऽऽकाशे
 प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ताः। वायुं वयांसि सर्वाणि॥४४॥

अन्तरिक्षचरं च यत्। सर्वास्ताः। अग्निं सूर्यं चन्द्रम्। मित्रं
 वरुणं भगम्। सर्वास्ताः। सत्यं श्रद्धां तपो दमम्। नाम रूपं
 च भूतानाम्। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुघां दधे।
 तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥४५॥

[७]

सर्वान्दिवं सर्वान्देवान्दिवि। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता
 इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुघां दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा।
 तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। यावतीस्तारकाः सर्वाः। वितता
 रोचने दिवि। सर्वास्ताः। ऋचो यजूंषि सामानि॥४६॥

अथर्वाङ्गिरसंश्च ये। सर्वास्ताः। इतिहासपुराणं च। सर्पदेवजनाश्च
 ये। सर्वास्ताः। ये च लोका ये चालोकाः। अन्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्।
 सर्वास्ताः। यच्च ब्रह्म यच्च ब्रह्म। अन्तर्ब्रह्मन्प्रतिष्ठितम्॥४७॥

सर्वास्ताः। अहोरात्राणि सर्वाणि। अर्धमासाश्च केवलान्।
 सर्वास्ताः। सर्वानृतून्सर्वान्मासान्। संवत्सरं च केवलम्।
 सर्वास्ताः। सर्वं भूतं सर्वं भव्यम्। यच्चातोऽधिभविष्यति।
 सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुघां दधे। तेनर्षिणा तेन

ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥४८॥

[८]

ऋचां प्राचीं महती दिगुच्यते। दक्षिणामाहुर्यजुषामपाराम्।
अथर्वणामङ्गिरसां प्रतीचीं। साम्नामुदीची महती दिगुच्यते।
ऋग्भिः पूर्वाह्ने दिवि देव ईयते। यजुर्वेदे तिष्ठति मध्ये अहः।
सामवेदेनाऽस्तमये महीयते । वेदैरशून्यस्त्रिभिरेति सूर्यः।
ऋग्भ्यो जाताः सर्वशो मूर्तिमाहुः। सर्वा गतिर्याजुषी हैव
शश्वत्॥४९॥

सर्वं तेजः सामरूप्यं हं शश्वत्। सर्वं हेदं ब्रह्मणा हैव सृष्टम्।
ऋग्भ्यो जातं वैश्यं वर्णमाहुः। यजुर्वेदं क्षत्रियस्याऽऽहुर्योनिम्।
सामवेदो ब्राह्मणानां प्रसूतिः। पूर्वे पूर्वभ्यो वच एतदूचुः।
आदरशमग्निं चिन्वानाः। पूर्वे विश्वसृजोऽमृताः। शतं
वर्षसहस्राणि। दीक्षिताः सत्रमांसत॥५०॥

तप आसीद्गृहपतिः। ब्रह्म ब्रह्माऽभवत्स्वयम्। सत्यं हं
होतैषामासीत्। यद्विश्वसृज आसंत। अमृतमेभ्य उदगायत्।
सहस्रं परिवत्सरान्। भूतं हं प्रस्तोतैषामासीत्। भविष्यत्प्रति
चाहरत्। प्राणो अध्वर्युरभवत्। इदं सर्वं सिषांसताम्॥५१॥

अपानो विद्वानावृतः। प्रतिप्रातिष्ठदध्वरे। आर्तवा उपगातारः।
सदस्या ऋतवोऽभवन्। अर्धमासाश्च मासाश्च। चमसाध्वर्यवोऽभवन्।
अशंसद्ब्रह्मणस्तेजः। अच्छावाकोऽभवद्यशः। ऋतमेषां

प्रशास्ताऽऽसीत्। यद्विश्वसृज आसत्॥५२॥

ऊर्ग्राजानमुदवहत्। ध्रुवगोपः सहोऽभवत्। ओजोऽभ्यष्टौद्वाष्णः।
यद्विश्वसृज आसत्। अपंचितिः पोत्रीयामयजत्। नेष्टीयाम-
यजत्त्विषिः। आग्नीध्राद्विदुषी सत्यम्। श्रद्धा हैवायंजत्स्वयम्।
इरा पत्नी विश्वसृजाम्। आकूतिरपिनडुविः॥५३॥

इध्मः ह क्षुच्चैभ्य उग्रे। तृष्णा चाऽऽवहतामुभे। वागेषाः
सुब्रह्मण्याऽऽसीत्। छन्दोयोगान् विजानती। कल्पतत्राणि
तन्वानाऽहः। सःस्थाश्च सर्वशः। अहोरात्रे पशुपाल्यौ।
मुहूर्ताः प्रेष्या अभवन्। मृत्युस्तदभवद्धाता। शमितोग्रो विशां
पतिः॥५४॥

विश्वसृजः प्रथमाः सत्रमासत्। सहस्रसमं प्रसुतेन यन्तः।
ततो ह जज्ञे भुवनस्य गोपाः। हिरण्मयः शकुनिर्ब्रह्म नाम।
येन सूर्यस्तपति तेजसेद्धः। पिता पुत्रेण पितृमान् योनियोनौ।
नावेदविन्मनुते तं बृहन्तम्। सर्वानुभुमात्मानं सम्पराये। एष
नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य। न कर्मणा वर्धते नो कनीयान्॥५५॥

तस्यैवाऽऽत्मा पदवित्तं विदित्वा। न कर्मणा लिप्यते पापकेन।
पञ्चपञ्चाशतस्त्रिवृतः संवत्सराः। पञ्चपञ्चाशतः पञ्चदशाः।
पञ्चपञ्चाशतः सप्तदशाः। पञ्चपञ्चाशत एकविंशः। विश्वसृजाः
सहस्रसंवत्सरम्। एतेन वै विश्वसृज इदं विश्वमसृजन्त।
यद्विश्वमसृजन्त। तस्माद्विश्वसृजः। विश्वमेनाननु प्रजायते।
ब्रह्मणः सायुज्यं सलोकतां यन्ति। एतासामेव देवतानां

सायुज्यम्। सार्ष्टिताः समानलोकतां यन्ति। य एतदुपयन्ति।
 ये चैन्त्प्राहुः। येभ्यश्चैन्त्प्राहुः॥५६॥

[९]

॥ॐ॥

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके तृतीयः प्रश्नः
 समाप्तः॥३॥ ॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम्॥
 हरिः ॐ॥

